

Helle Janss Haugli

Særtrekk ved det norske balladespråket

Masteroppgave i nordisk språkvitenskap

Veileder: Ivar Berg

Mai 2022

NTNU

Kunnskap for en bedre verden

Helle Janss Haugli

Særtrekk ved det norske balladespråket

Masteroppgave i nordisk språkvitenskap
Veileder: Ivar Berg
Mai 2022

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for språk og litteratur

Kunnskap for en bedre verden

Sammendrag

I denne oppgaven undersøker jeg språkformen i de norske middelalderballadene. Formålet med undersøkelsen er å finne ut mer om hva som kjennetegner det norske balladespråket, og hvordan balladene ble nedtegnet av folkeminnesamlerne fra 1840-tallet og fram til begynnelsen av 1900-tallet. Spørsmålene jeg ønsker å finne svar på, er 1) Hvor dialektnære er de norske balladeoppskriftene? 2) Hvordan har samlerne overført balladene fra muntlig til skriftlig form? og 3) Hvilke morfologiske, syntaktiske og leksikalske særtrekk finnes i det norske balladespråket? Materialet jeg har tatt utgangspunkt i, er de digitaliserte oppskriftene i Nasjonalbibliotekets balladeprojekt fra 2016, den første vitenskapelige kildeutgaven av de norske middelalderballadene. Jeg har sett på 47 oppskrifter fordelt på tre dialektområder, Vest-Telemark, Oppland og Sørvestlandet, og undersøkt praksisen til åtte samlere.

De eldste balladene har blitt sunget i Norge helt siden middelalderen. Den bundne formen har holdt liv i ord og uttrykk som hørte til det gamle språket, samtidig som nye uttryksmåter har kommet til. Med utgangspunkt i en hypotese om at balladespråket er et eget *register*, har jeg undersøkt språklige særtrekk i oppskriftene. Jeg konkluderer med at språkformen i balladene kan ha blitt til gjennom en kombinasjon av *bevaring* av eldre former og *videreføring* av særtrekk som med tiden har blitt et poetisk register. Jeg viser at mange særtrekk har mistet sin opprinnelige, grammatiske funksjon og fått en ny, *stilistisk* og noen ganger *metrisk* funksjon.

Jeg har sammenlignet oppskriftene med litteratur som beskriver tradisjonelle, norske dialekter. Dette har vært utgangspunktet for å si noe om hvordan samlerne gjengir dialektene i de tre områdene, altså hvor *dialektnære* oppskriftene er. Om sangerne faktisk *fremførte* balladene på den «typiske» dialekten, er et annet spørsmål, og i diskusjonen forsøker jeg også å svare på hvordan sangernes *uttale* eller *talemål* er gjengitt. Jeg konkluderer med at oppskriftene har stor variasjon både når det gjelder *dialektnærhet* og *talemålnærhet*. De viser et spenn der noen skrivemåter er nærmest danske, andre arkaiserende, og atter andre presise og gode gjengivelser av dialekt. Mange faktorer har påvirket samlernes ortografi, slik at de har hatt forskjellige forutsetninger for, og også intensjoner med, å overføre balladene til skrift. Alle disse faktorene, i tillegg til balladenes ulike opphav, alder og tilknytning til sangere og steder, har resultert i et svært variert balladespråk. Denne språklige variasjonen er hovedtemaet for oppgaven.

Forord

Middelalderballadene har hatt en plass i livet mitt helt siden barndommen. Både på skolen jeg gikk på, og i andre miljøer jeg var en del av, var balladene en viktig del av sangrepertoaret. Som liten var jeg aller mest opptatt av de spennende fortellingene, og ikke minst av melodiene med alle sine krumelurer og fremmede tonalitet. Etter hvert har jeg også fått en stor interesse for språkhistorie og særlig eldre norsk språk. I denne oppgaven har jeg undersøkt språkformen i balladene, og på den måten har jeg kunnet kombinere to av de temaene som interesserer meg mest: språkhistorie og sang.

Gjennom dette arbeidet har jeg også fått et innblikk i balladene som *fortellinger*. Repertoaret er stort og variert. Hver vise har sin egen sjarm og historie, de dramatiske som de lystige, fra *Draumkvedet* til *Kråkevisa*, og det har vært en glede å sette seg inn i dem. Også språklig sett har balladerepertoaret stor variasjon. Århundrene som gikk fra middelalderen til 1800-tallet har satt sine spor, og balladetekstene er fulle av forunderlige ord og uttrykk. Det er nysgjerrigheten for alle de språklige finurlighetene i visene som har inspirert meg til å skrive om dette temaet.

Jeg vil gjerne takke dem som har bidratt til at jeg har kunnet skrive denne oppgaven. Aller først vil jeg gi en stor takk til Ivar Berg for den gode og inspirerende veiledningen jeg har fått. Jeg setter stor pris på den interessen han har vist for oppgaven min gjennom hele prosessen. Jeg vil også takke Astrid Nora Ressem ved Nasjonalbiblioteket for god hjelp med å svare på spørsmål og å finne fram blant oppskriftene i balladeprojektet. Til slutt vil jeg takke pappa for mange kloke ord på veien, og for at han har tatt seg tid til å lese hele teksten med sitt skarpe blikk.

Trondheim, mai 2022
Helle Janss Haugli

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	1
Forord	3
Liste over forkortelser	6
1. Innledning	7
1.1 Balladesjangeren	7
1.1.1 Balladens opprinnelse	7
1.2 Østnordisk og vestnordisk balladetradisjon	8
1.3 Innsamling på 1800-tallet og språksituasjonen i Norge	9
1.3.1 Støtte i skrift?	10
1.3.2 De utgitte balladetekstene	10
1.4 Kildeutgaver i Norden	12
1.5 Forskningsspørsmål	12
2. Metode og empiri	15
2.1 Kildematerialet	15
2.1.1 Kategorisering	16
2.1.2 Tekstutvalg	16
2.1.3 Tekstutvalg	16
2.1.4 Utfordringer ved mangelfulle kilder	18
2.2 Filologien som metodisk grunnsyn	18
2.3 Dialektologien	19
2.3.1 Dialekt og talemål	19
2.4 Framgangsmåte	20
2.4.1 Syntaktiske og morfologiske sætrekk	20
2.4.2 Ordforråd	21
2.5 Utvalg av dialekttrekk	21
3. Vest-Telemark	27
3.1 Balladetradisjonen i Telemark	27
3.2 Litt om tekstutvalget	27
3.3 Sammenligning av samlerne	28
3.4 Oppsummering	33
4. Sørvestlandet	35
4.1 Balladetradisjonen på Sørvestlandet	35
4.2 Litt om tekstutvalget	36
4.3 Sammenligning av samlere	37
4.3.1 De andre og ukjente samlere	41
4.4 Oppsummering	42
5. Valdres og Gudbrandsdalen	43
5.1 Balladetradisjonen i Valdres og Gudbrandsdalen	43

5.2 Litt om utvalget	43
5.3 Sammenligning av samlere.....	44
5.4 Produktive dativformer og flertallsbøying av verb	49
5.5 Oppsummering	50
6. Morfologiske, syntaktiske og leksikalske særtrekk	51
6.1 Morfologiske særtrekk	51
6.2 Syntaktiske særtrekk	57
6.3 Særtrekkenes opphav og funksjon	65
6.4 Litt om fordelingen mellom områder og balladetyper.....	67
6.4.1 Høyt og lavt språk i skjemteballadene.....	69
6.6 Ordforråd.....	70
6.6.1 Arkaiske ord	70
6.6.2 Ord som samlerne har forklart.....	71
6.6.3 Misforståtte ord.....	72
6.6.4 Danske ord	73
7. Dialektnærhet og talemålsnærhet.....	75
7.1 Ulike formål med nedskrivningen.....	75
7.2 Et generasjonsskille	75
7.3 Skrivemåter og tekstinnhold.....	77
7.4 Dialektnærhet og talemålsnærhet.....	78
7.4.1 Kan jeg stole på samlernes skrivemåter?.....	78
7.4.2 Hva slags fremførelse er oppskriftene basert på?.....	78
7.4.3 Hva forventet samlerne å høre?	79
7.4.4 Variasjon forårsaket av rim og rytme.....	79
7.4.5 Danske skrivemåter som skjuler dialektneære former	80
7.5 De dialektneære renskriftene fra Valdres.....	81
7.6 <i>Falkvor Lommansson</i>	82
7.7 Avvikende former i omkvedene.....	83
7.8 Innslag av svensk språk.....	84
8. Konklusjon.....	89
Litteraturliste	93

VEDLEGG

- 1: Oversikt over tekstutvalget
- 2: Tabeller for markering av dialekttrekk
  - a) Vest-Telemark
  - b) Sørvestlandet
  - c) Oppland
- 3: Oversikt over morfologiske særtrekk
- 4: Oversikt over syntaktiske særtrekk

Liste over forkortelser

DgF = Danmarks gamle folkeviser
NAOB = Det Norske Akademis ordbok
nn. = nynorsk
NO = Norsk Ordbok
norr. = norrønt
Norr. O. = Norrøn ordbok
ODS = Ordbog over det danske sprog
ok. = omkvæd
SAOB = Svenska Akademiens Ordbok

1. Innledning

I denne oppgaven undersøker jeg språkformen i de norske middelalderballadene. Formålet med arbeidet å finne ut mer om hva som kjennetegner det norske balladespråket, og dessuten om hvordan språket i visene ble nedtegnet av de mange folkeminnesamlerne – et tema det har blitt skrevet ganske lite om tidligere. I Norge har det inntil nylig ikke funnes noe lett tilgjengelig grunnlag for å kunne gjøre en slik undersøkelse. Men i 2016 sto det store balladeprosjektet til Nasjonalbiblioteket ferdig, en vitenskapelig kildeutgave med 743 oppskrifter av 265 ballader. Det at vi nå har denne kildeutgaven tilgjengelig, så jeg som en god mulighet til å se nærmere på språkformen i balladene.

Fra den første balladediktningen oppsto i middelalderen til innsamlingsarbeidet på 1800-tallet gikk det over 500 år. Fra denne perioden i norsk språkhistorie finnes det få skriftlige kilder, og man regner med at balladene for det aller meste levde gjennom muntlig overlevering fra sanger til sanger. Oppskriftene fra 1800-tallet er likevel en kilde til flere hundre år med språkhistorie. Den bundne formen har virket konserverende på deler av språket, samtidig som nye ord og vendinger har kommet til med tiden. Balladenes ulike opphav og alder, oppskriftenes tilknytning til ulike tider og steder, sangernes ulike bakgrunner og dialekter, og samlernes forskjellige nedskrivningsprinsipper har ført til stor språklig variasjon i oppskriftene. Til sammen viser de et svært variert balladespråk som gir en spesiell inngang til språkhistorien.

1.1 Balladesjangeren

Ordet *ballade* kommer av det provençalske ordet *ballade*, som betyr ‘dans’ eller ‘danseviser’. Fram til 1960-tallet ble ordet *folkeviser* mest brukt, men etter hvert som man begynte å operere med underkategorier, for eksempel skillingsviser, ble *folkeviser* det overordnede begrepet og *middelalderballade* det spesifikke (Budal, 2020:223). Fremdeles brukes *ballade* og *folkeviser* litt om hverandre, noe jeg også kommer til å gjøre i denne oppgaven. Men opprinnelsen var nok lite folkelig, som vi skal se. Balladens form er enkel; som regel består en strofe av to eller fire linjer med omkved. De tolinjede variantene har ofte et todelt omkved med et *mellomstev* etter første linje og et *etterstev* etter siste linje, mens de firelinjede variantene vanligvis bare har etterstev (Solberg, 2011:24). Innholdet i balladen er fortellende og objektivt, men omkvedet kan være lyrisk (Holm-Olsen, 1995:341). Balladen er både en litterær og en musikalsk sjanger. I denne oppgaven er det ikke rom for å ta de musikalske aspektene i betraktning. Likevel er det viktig å huske at balladene er *melodier* like mye som de er *tekster*.

1.1.1 Balladens opprinnelse

Vi regner med at balladediktningen oppsto i Norge på slutten av 1200-tallet (se f.eks. Solberg, 2011:72). I 1220-årene satte Håkon Håkonsson i gang sin store kultursatsning, og i løpet av 1200-tallet fikk han oversatt mange riddersagaer fra fransk og anglonormannisk til norrønt. Medregnet de korte fortellingene i *Strengleikar*, *Karlamagnús saga* og *Mágus saga* er det snakk om rundt

50 stykker (Solberg, 2020:28). Mange av de oversatte sagaene ga opphav til ridderballader, for eksempel er balladen om Bendik og Árolilja basert på den norrøne oversettelsen av fortellingen om Tristan og Isolde, *Tristrams saga ok Ísøndar* (Holm-Olsen, 1995:132–136). Omkring hundre år senere har vi et annet holdepunkt i balladediktningens historie. De såkalte Eufemiavisene, tre versromaner som bygger på europeisk litteratur, ble oversatt til svensk på bestilling fra dronning Eufemia, som var gift med Håkon V Magnusson. I Eufemiavisene finner vi den samme typen formler som i balladeoppskriftene fra 1800-tallet. I motsetning til den allittererende, norrøne poesien er de skrevet på knittelvers, som bruker enderim (Holm-Olsen, 1995:337). Flere mener at det at oversetteren valgte å føre dem ned på den måten, må bety at balladesjangeren allerede var velkjent på 1300-tallet (Holm-Olsen, 1995:337; Solberg, 2011:88). Noen nærmere tidfesting er ikke så relevant for denne oppgaven, men vi kan i alle fall konkludere med at vi har å gjøre med en sjanger som var over 500 år gammel da innsamlingen kom i gang på 1840-tallet.

Vi vet ikke så mye om hvordan balladen ble brukt mellom senmiddelalderen og 1800-tallet. Men den fortsatte i alle fall ikke å være en sjanger bare for hoffet og eliten, den ble en folkevise, og må ha vært utbredt i store deler av landet og i mange sosiale lag. På Færøyene lever balladen fremdeles som dansevise, og har sannsynligvis gjort det i en ubrutt tradisjon siden middelalderen (Solberg, 2020:22). I hvilken grad den ble brukt som dansevise i Norge, vet vi ikke. Men det store antallet viser og varianter som finnes, gjør at vi i alle fall kan fastslå at balladen må ha vært populær og utbredt. Sentrum for den norske balladetradisjonen var Telemark. Det store flertallet av oppskrifter er samlet inn der. Men balladen har nok hatt fotfeste i mange deler av landet, for eksempel finnes det en del oppskrifter fra Sørvestlandet, Valdres og Gudbrandsdalen, som jeg skal se på i denne oppgaven.

1.2 Østnordisk og vestnordisk balladetradisjon

Balladesjangeren tilhørte både det østnordiske området, som omfatter Sverige og Danmark, og det vestnordiske, som omfatter Norge, Island, Færøyene og de andre Vesterhavsoyene. Lenge ble ridderballadene knyttet til den østnordiske balladetradisjonen. Et viktig argument, som blant andre Knut Liestøl (1958:15) sto for, var at ridderkulturen aldri kom til Norge, og at diktning om jomfruer, terner og edle herrer umulig kunne ha røtter her. Da ridderballadene senere ble samlet inn i Danmark og Sverige, antok man altså at det var der balladen hadde oppstått. Senere har denne teorien blitt utfordret, særlig av den svenske balladeforskeren Bengt R. Jonsson, som argumenterer for at balladen har opphav ved det norske hoffet, nemlig i den europeiske ridderlitteraturen som ble oversatt under Håkon Håkonsson og dronning Eufemia (Jonsson og Solberg, 2011:35). Det finnes dessuten rester av norrønt språk i oppskriftene fra Danmark og Sverige som tyder på det (Solberg, 2011:68). Balladediktningen tok også opp gammelt norsk stoff (se f.eks. Liestøl, 1970), og det har lenge vært enighet om at kjempe- og trollballadene er norske. For eksempel har kjempeballaden *Roland og Magnus kongen* felles stoff med *Karlamagnús saga*, visene om Sigurd Svein har hentet stoff fra eddadiktning om Sigurd Fávnesbane, og flere av trollvisene har felles stoff med fornalderssagaene (Holm-Olsen,

1995:341). Kjempe- og trollballadene har ofte blitt sett på som de «reneste» og mest opprinnelige balladene, for eksempel skriver den svenske språkforskeren Elias Wessén:

De norske folkvisorna utmärka sig i hög grad för en självständig prägel, både till innehåll och stil, i sitt förhållande till de svenska och danska. Fastän de äro upptecknate långt senare än dessa, ha de sina rötter djupt ned i våra förfäders tankevärld. De återge denna mera rent och oförfalskat, mera obemängt av främmande tillsatser än t. ex. den östnordiska riddervisn från medeltiden (Wessén, 1928:44).

Det har blitt mye diskutert hva som er opphavlandet til de ulike balladene. Mange av dem ble sunget i flere land, ikke bare de nordiske landene, men også for eksempel i Skottland og England (Espeland, 2016), og de vandret og forandret seg på sin vei. Naturlig nok bærer språket preg av dette, og man kan snakke om det Knut Liestøl (1937:124) kaller et *sam-nordisk* folkevisemål, som gjør at norske viser kan ha innslag av ord og bøyingsformer fra blant annet Danmark, Sverige og Island. Selv om jeg undersøker *norske* balladeoppskrifter i denne oppgaven, skal vi se at jeg kommer til å møte på mange slags innslag av andre nordiske språk.

1.3 Innsamling på 1800-tallet og språksituasjonen i Norge

1800-tallet var tiden for nasjonsbygging. Muntlig overlevert folkediktning ble ansett for å være det reneste uttrykket for det Johann Gottfried von Herder kalte *der Volksgeist*, og i mange europeiske land foregikk det en stor innsamling av folkeminner og folkespråk (Hodne, 1998:125–126). En viktig del av det norske nasjonsbyggingsprosjektet var å hente fram den norrøne arven. I den muntlige folkediktningen fant man rester av norrønt språk og litteratur – ikke minst i folkevisene. Balladeinnsamlingen kom i gang for fullt i 1840-åra, og for første gang ble de norske middelalderballadene skrevet ned i så stor skala. Det var i siste liten, skal vi tro det samlerne fortalte. Magnus Landstad skriver i forordet til *Norske folkeviser* (1853): «det gjelder nu at redde, hvad der kan reddes og fortjener at opbevares af det Gamle, der allerede for en stor Deel er fortrængt til de överste Fjeldklöfter».

I Danmark og Sverige sto den skriftlige balladetradisjonen mye sterkere enn i Norge. Der begynte nedskrivningen allerede på 1500-tallet, og visebøkene var en viktig del av dansk og svensk balladetradisjon. Særlig betydningsfull ble den store *Hundreviseboka* til Anders Sørensen Vedel fra 1591, senere utgitt som *Tohundreviseboka* eller *Kjempeviseboka* av Peder Syv i 1695. Den ble etter hvert populær i Norge også, noe som skulle få stor innvirkning på den norske balladetradisjonen (Solberg, 2020:137). Et interessant faktum er at mange av balladene i *Kjempeviseboka* opprinnelig kan ha vært vestnordiske og norske, men etter hvert blitt justert mot dansk språk og tilpasset danske lesere i de utgitte tekstene (Solberg, 2020:142). Likevel førte altså *Kjempevisebokas* suksess, og språksituasjonen i Danmark-Norge for øvrig, til at dansken fikk sette sitt preg på det norske balladespråket. Men det fantes også ballader som var så å si upåvirkede av dansk språk. En av disse er *Falkvor Lommannsson* (Solberg, 2017:31), som jeg skal se på i denne oppgaven.

Det finnes to tidlige, norske balladeoppskrifter som er tidfestet til ca. 1400. De har enderim og balladerytme og er skrevet ned i *Legendariske Olavssaga* (DG 8 II fol.) på et språk som ligger nært norrønt (Berg, 2016:5; Holm-Olsen, 1995:337–338). Men ellers er de få oppskriftene fra før 1800-tallet, for eksempel *Riddaren i hjorteham* fra Telemark, ca. 1490, og *Friarferdi til Gjøtland* fra Volda, 1612, skrevet på et blandingspråk mellom norsk og dansk, og de vitner om at det ikke lenger fantes noen norsk skriftspråksnorm (Jonsson og Solberg, 2011:44; Berg, 2016:6). Det samme kan vi si om mange av oppskriftene fra 1800-tallet. Dansk var fremdeles det eneste skriftspråket samlerne hadde å forholde seg til, og det kan ikke ha vært en enkel oppgave å overføre sang og tale til tekst. Det norske nedskrivingsarbeidet var basert nesten utelukkende på muntlige kilder. Mange av folkeminnesamlerne var interessert i språk og dialekter, og prøvde så godt de kunne å feste folks talemål til papiret. Men ikke alle hadde så mye kunnskap om dialektene de skulle skrive ned, og forsøkene på å gjengi dem kunne bli ganske tilfeldige. Skrivemåtene varierer mye fra samler til samler, og også blant oppskriftene til én og samme samler. Denne store variasjonen i hvordan samlerne skrev ned forskjellige talemål, er et av hovedtemaene for denne oppgaven.

1.3.1 Støtte i skrift?

Selv om den skriftlige balladetradisjonen ikke var like sterk i Norge som i Sverige og Danmark, er det ikke sikkert at balladene har overlevd siden senmiddelalderen helt uten støtte i skrift her heller. Solberg (2011) argumenterer for at det må ha eksistert en skriftlig balladetradisjon også i Norge, nemlig i «visefugger», håndskrevne visebøker som var å finne på gårder i det gamle bondesamfunnet. Fuggene inneholdt mange slags viser, også ballader. Noen av dem er skrevet i en så gammel språkform at det er sannsynlig at den skriftlige balladetradisjonen kan ha gått helt tilbake til senmiddelalderen (Solberg, 2011:92). Det gjelder for eksempel en oppskrift av *Roland og Magnus kongen*, som ble funnet i en visefugg hos Lavrans Gunnleikson Groven fra Seljord. Teksten i visefuggen har mange tydelige paralleller til den norrøne sagateksten, både språklig og innholdsmessig, og deler av teksten er nesten helt like (Solberg, 2011:72). Selv om balladetradisjonen først og fremst var en muntlig tradisjon, er det altså svært sannsynlig at noe skriftlig overlevering også kan ha vært med på å føre den videre.

1.3.2 De utgitte balladetekstene

Utgivelse var et viktig mål med innsamlingsarbeidet. To visebøker som fikk stor betydning er Magnus Landstads *Norske Folkeviser* (1852–53) og Sophus Bugges *Gamle norske Folkeviser* (1858). Disse to samlerne representerer hvert sitt syn på en språklig utfordring ved utgivelsen av balladetekstene, nemlig spørsmålet om *etymologisk* eller *lydrett* skrivemåte. Landstad (1802–1880) var av den oppfatning at balladetekstene skulle vise tilknytning til norrønt språk og litteratur. Dette var nok inspirert av P. A. Munch, som var en sentral skikkelse i språkdebatten, og hans idé om å «bringe en af vore reneste Almuedialekter i en ordentlig Form sammenholdt med vort Oldsprog» (Torp, 2003:80). Da *Norske Folkeviser* kom ut, var de ført tilbake til et svært arkaisk språk, for eksempel brukte Landstad aksenter for å markere lange vokaler, og <ð> for

norrøn ‘ð’ som var falt bort i uttalen (Baklid, 2017:76–77). Mange hadde innvendinger mot den etymologiske skrivemåten, blant andre Aasen, som rådet Landstad sterkt til å utgi tekstene i et mer lydrett språk (Jonsson og Solberg, 2011:69). Det var nok også Landstads egentlige ønske, og noen av de originale oppskriftene hans er mer lydrette, men det skulle vise seg å være vanskelig. I forordet til *Norske Folkeviser* skriver han:

En af de störste Vanskeligheder ved dette Arbeide var for mig Sproget; ikke saameget dets Forstaaelse som dets Retskrivning. Jeg ønskede med Troskab at gjengive Övre Thelemarkens Sprogdialekt, og antog först, at dette bedst vilde kunne skee ved at skrive Ordene efter Udtalen. Men efter gjentagne Forsög maatte jeg opgive denne Plan. [...] Da Udtalen i de forskjellige Bygdelag nu i mange Dele er forskjellig, og jeg altsaa for at danne mig en Normal alligevel maatte gjøre Vold paa Orthophonien, saa besluttede jeg omsider at læmpe Retskrivningen efter det oldnorske Sprog, og tage Hensyn til Ordenes Etymologi (Landstad, 1853:XIII–IX).

Sophus Bugge (1833–1907) var også kritisk til den etymologiske skrivemåten, og gikk hardt inn for å være mest mulig tro mot talemålet til sangerne. I forordet til *Gamle norske Folkeviser* (1858) skriver han: «Ligesom det overhoved har været mit Formaal at gjengive Viserne tro og nöiagtig, som de lyde i Folkets Mund, saaledes ogsaa i sproglig Henseende. Intet Ord, ingen Ordform er forandret, uden at dette udtrykkelig er bemærket» (Bugge, 1858:V). Etter at Aasen skrev *Det norske Folkesprogs Grammatik* (1848) og *Ordbog over det norske Folkesprog* (1850), hadde samlerne mer å støtte seg til, og det har Bugge gjort. Dessuten hadde han noe ikke alle samlerne hadde, nemlig stor kunnskap om språkvitenskap og norrøn filologi. Bugges *Gamle norske Folkeviser* er det nærmeste vi kommer en vitenskapelig balladeutgave før i dag.

Det var ikke alle visebøkene fra 1800-tallet som var vellykkede fra et språkvitenskapelig perspektiv. Mange prøvde å «restituere» ufullstendige oppskrifter, altså å dikte nye strofer og fylle inn fragmentene med det som ofte var ren gjetning for å gjenskape det man så for seg at måtte ha vært storslåtte middelalderverk. Det resulterte blant annet i Moltke Moe og Knut Liestøls *Norske folkevisor*, utgitt 1920–1924, som var mye i bruk helt fram til 70-tallet (Espeland, 2016). Sophus Bugge skrev i et brev til Grundtvig i 1856 at han mente det ville bli vanskelig å gi ut en balladesamling som egnet seg til både vitenskapelig og folkelig bruk: «disse to Formaal maa, tror jeg, nødvendig holdes fra hinanden, ellers bliver det – som Landstads Arbejde – hverken Fugl eller Fisk» (Bugges brev I:7 i Jonsson og Solberg, 2011:75). Dette var første gang idéen om en vitenskapelig balladeutgave ble nevnt.

Det var heller ikke alle som lyktes med å få utgitt det de hadde samlet. En som gjorde et stort arbeid med innsamling av både tekster og melodier, var Olea Crøger (1801–1855). Men hun møtte lite velvilje når det kom til utgivelse, og mange av tekstene hennes endte opp i Landstads *Norske Folkeviser*. Faktisk er hele 1/4 av samlingen Crøgers oppskrifter (Baklid, 2017:73). Hun samlet også mange av melodiene i meloditillegget, men de ble redigert av Ludvig Mathias Lindeman (1812–1887) og har ofte blitt stående i hans navn (Jonsson og Solberg, 2011:73). Rikard Berge (1881–1969) fikk heller aldri gitt ut samlingen sin. Han hadde store planer om å gi

ut en vitenskapelig balladeutgave sammen med Knut Liestøl, men den ble det aldri noe av (Jonsson og Solberg, 2011:84). Heller ikke Jørgen Moe hadde noen suksess med å utgi egne oppskrifter, og mange av dem står i samlingen til Bugge. Med Lindeman gikk det bedre. Fra 1853–67 fikk han utgitt *Ældre og nyere norske Fjeldmelodier I–III*. Lindeman var den som dekket det største området, og han var en svært produktiv samler. Men han var mest opptatt av melodiene, og ofte skrev han ned bare den første linja av teksten (Jonsson og Solberg, 2011:72). Noen av tekstene hans er mer omfangsrike og gjengir talemålet bedre. Det skal vi se i oppskriftene hans fra Valdres i kapittel 5.3 og 7.5.

1.4 Kildeutgaver i Norden

Helt siden Bugges brev til Grundtvig i 1858 har det blitt jobbet for å utgi en vitenskapelig kildeutgave av de norske middelalderballadene. I 2016 ble dette endelig realisert, og det store balladeprojektet til Nasjonalbiblioteket ble avsluttet. I nabolandene våre har det pågått lignende arbeid. I 2001 kom siste bind av *Sveriges medeltida ballader*, en kildeutgave i 5 bind utgitt av Svenskt visarkiv. Samme år ble forskningsprosjektet «Dansk Folkevisekultur 1550–1700» ved Københavns Universitet avsluttet. Resultatet ble *Svøbt i Mår*, et firebindsverk med vitenskapelige artikler som bygger på Grundtvigs *Danmarks gamle Folkeviser* (1853–63). I forbindelse med det danske og svenske forskningsarbeidet har det kommet ny forskning på nettopp språkformen i balladene, for eksempel Dorthe Dunkers artikkel «Orden i viserne» (2000) om det danske folkevisespråket. I den nevner hun tre sentrale artikler som har tatt for seg balladenes språkform: Brøndum-Nielsen (1910), Wessén (1928) og Agerschou (1943). Dunker bygger i stor grad på Agerschou, og det er tydelig at disse tre artiklene fremdeles er noe av det mest utfyllende som har blitt skrevet om språkformen i de nordiske balladene. Om språkformen i akkurat de *norske* balladene har det ikke blitt skrevet noe lignende.

1.5 Forskningsspørsmål

Mye av den tidligere nordiske balladeforskningen har dreid seg om å trekke linjer tilbake til norrøn litteratur og mytologi. I den grad det har blitt forsket på språket i balladene, har det også ofte vært preget av ønsket om å finne tilbake til norrøne røtter (f.eks. Liestøl, 1970) eller å tid-og stedfeste opphavet til enkeltballader (f.eks. Hjorth, 1995). Nyere balladeforskning har delvis tatt for seg språklige tema. For eksempel er det gjort noe forskning på formlene (Blom, 1985; Solberg, 1993). Men ofte er de språklige spørsmålene knyttet til enkeltballader. I Danmark og Sverige har det som nevnt blitt forsket litt mer på balladenes språkform, men i Norge har det blitt skrevet lite om balladespråket som helhet. Det er nettopp dette som er målet for denne oppgaven. De spørsmålene jeg ønsker å finne svar på, er:

- 1) Hvor dialektnære er de norske balladeoppskriftene?
- 2) Hvordan har samlerne overført balladene fra muntlig til skriftlig form?
- 3) Hvilke morfologiske, syntaktiske og leksikalske særtrekk finnes i det norske balladespråket?

Oppgavens oppbygging er som følger: I kapittel 2 gjør jeg rede for valg av metode og empiri. I kapittel 3, 4 og 5 beskriver jeg hvordan åtte samlere gjengir sentrale dialekttrekk i tre dialektområder. Der presenterer jeg altså funnene jeg har gjort i tekstoppskriftene, sortert etter samler og område. I de to siste kapitlene, 6 og 7, forsøker jeg å se hele materialet under ett. Tema for kapittel 6 er morfologiske, syntaktiske og leksikalske særtrekk i balladespråket. Der tar jeg utgangspunkt i en hypotese om at det *finnes* et slikt balladespråk, altså et eget språklig register som er typisk for balladesjangeren. Det er kjent at språket i balladene er særegent, og ordet *folkevisespråk* eller *balladespråk* har blitt brukt lenge (se f.eks. Agerschou, 1943 og Solberg, 2011:89). Idéen om at det *finnes* et balladespråk er altså ikke ny. Det jeg ønsker, er å komme nærmere en samlende beskrivelse av det balladetyperiske registeret. I kapittel 7 diskuterer jeg forskningsspørsmål 1 og 2 med utgangspunkt i funnene som er presentert i kapittel 3, 4 og 5. Der ser jeg nærmere på spørsmål knyttet til oppskriftenes *dialektnærhet* og *talemålnærhet* (se avsnitt 2.3.1).

2. Metode og empiri

Et viktig formål med dette arbeidet er å finne ut hvor dialektnære balladeoppskriftene er, det vil si at jeg retter oppmerksomheten mot det *mundtlige* grunnlaget. Dette har vært styrende for tekstutvalget, og gjort at jeg har valgt å undersøke originaloppskrifter fremfor trykte tekstutgaver. En fordel med de utgitte tekstene er at noen av samlerne har beskrevet sine språklige valg i forbindelse med utgivelse, jf. avsnitt 1.3.2 om Landstad og Bugges ortografiske valg. Denne typen informasjon er sjelden tilgjengelig for originaloppskriftene. Vi vet ikke hva samleren har tenkt og hvor lydrett han eller hun har gjengitt sangeren, og i mange tilfeller kan ortografien virke ganske tilfeldig. Når jeg likevel tar utgangspunkt i originaloppskriftene, er det fordi jeg vil se på tekster som er minst mulig bearbeidet i etterkant av fremføringa. Som Grundtvig (1847:29) sa det: «Tre Aarhundreders Slid ved den mundtlige Forplantelse paa Almuens Læber gjør en gammel Vises Text mindre Skade, end een kort Time, efter at den er falden i Hænderne paa en af vore Dages dannede og aandrige Udgivere».

2.1 Kildematerialet

Jeg tar utgangspunkt i tekstoppskriftene i Nasjonalbibliotekets kildeutgave fra 2016. Verket inneholder sju digitale bind med balladetekster, ett med vitenskapelige artikler og fire trykte bind med melodier. De 743 tekstoppskriftene er fordelt på 265 ballader, og det er mellom én og seks oppskrifter av hver type. Alle balladetekstene med innledninger av Velle Espeland og Olav Solberg ligger tilgjengelig på bokselskap.no. Det finnes også andre originaloppskrifter jeg kunne tatt utgangspunkt i, for eksempel ligger det mye materiale på nettsidene til Dokumentasjonsprosjektet fra 1997¹. Av noen av de mest utbredte balladene finnes det over 100 oppskrifter der. Det er noen fordeler med et så stort utvalg, for eksempel ville det gjort det lettere å sammenligne samme ballade i forskjellige områder, og kanskje inkludere flere områder. Jeg har likevel valgt å bruke Nasjonalbibliotekets kildeutgave, nettopp fordi det er en kildeutgave, mens oppskriftene i dokumentasjonsprosjektet ikke alltid er korrekte og fullstendige. For eksempel mangler mange av dem korrekturlesing mot originaldokumentene (jf. dokpro.uio.no «Om innholdet i Balladearkivet fra 1997»), og de er dermed ikke så godt egnet for språklige undersøkelser. Tekstene i balladeprojektet er valgt ut på dette grunnlaget:

Som hovedregel er kladd prioritert foran renskrift fordi kladden ligger nærmere den aktuelle oppskrivingsituasjonen. Siden dette er kildeutgaver, er oppskriftene transkribert så nøyaktig og bokstavrett som mulig, det vil si at vi følger den rettskrivningen samleren har brukt (Wiger, 2016).

Det å skille mellom et «konstruert» balladespråk i de utgitte tekstene og et «originalt» i kladdene, er likevel ikke en ukomplisert sak, og en viktig del av denne oppgaven vil gå ut på å finne ut hvor talemålsnære originaloppskriftene egentlig er, jf. forskningsspørsmål 1 og 2.

---

¹ https://www.dokpro.uio.no/ballader/lister/arkiv_gml.html

2.1.2 Kategorisering

De nordiske balladene er kategorisert i *The Types of The Scandinavian Ballads* (Jonsson m.fl., 1978). I dette registeret har hver ballade fått sitt typenummer, og hver oppskrift kalles en variant av sin type. Balladene er kategorisert i 6 hovedgrupper: A: naturmytiske ballader, B: legende-ballader, C: historiske ballader, D: ridderballader, E: kjempe- og trollballader og F: skjemte-ballader. Nasjonalbiblioteket følger denne kategoriseringen. Jeg refererer til oppskriftene med TSB-nummer og strofenummer, for eksempel A48:7. Når jeg bruker flere oppskrifter av samme ballade, bruker jeg også bokstaven som oppskriften har i balladeprojektet, for eksempel A48b:7. For enkelhets skyld kommer jeg heretter til å bruke ordet *ballade* om det som kalles *balladetype* over. Eksempler på ballader er *Bendik og Årolilja*, *Draumkvedet*, *Roland og Magnus kongen*, osv. Jeg bruker *balladegruppe* når jeg refererer til de 6 TSB-gruppene, altså naturmytiske ballader, legendeballader osv.

2.1.3 Tekstutvalg

Å studere alle de 743 oppskriftene i Nasjonalbibliotekets balladeprojekt er mer enn jeg kan rekke over i en masteroppgave. Derfor har jeg gjort et utvalg der jeg har forsøkt å dekke noen samlere og dialektområder best mulig. Etter å ha gjort en geografisk kategorisering av oppskriftene etter fylke landet jeg på tre områder: Vest-Telemark, Oppland (Valdres og Nord-Gudbrandsdalen) og Sørvestlandet (Hordaland, Rogaland og Vest-Agder). Valget er først og fremst gjort med hensyn til hvilke områder det finnes flest oppskrifter fra, men noen andre faktorer har også spilt inn. Det finnes for eksempel en god del flere oppskrifter fra Aust-Agder enn fra Oppland, men valget falt på Oppland for å få med mer ulike dialekter. Dessuten finner vi noen av landets mest konservative dialekter i de tre områdene jeg har valgt (Aasen, 1964: §374). Utvalget er også tilpasset de åtte samlerne jeg ville se nærmere på: Rikard Berge, Sophus Bugge, Olea Crøger, Torleiv Hannaas, Magnus B. Landstad, Ludvig M. Lindeman, Jørgen Moe og Andris E. Vang. Grunnen til at jeg har valgt akkurat disse, er

- 1) at det finnes mange oppskrifter etter (de fleste av) dem og
- 2) at de sammen representerer best de dialektområdene jeg skal fokusere på.

Fordi jeg vil si noe om oppskriftenes dialekt nærhet, har jeg valgt mest mulig *norske* oppskrifter, altså de som er minst preget av dansk ortografi. I utvalget fra Sørvestlandet og Oppland har jeg ikke kunnet unngå dette helt. Antallet tilgjengelige oppskrifter derfra er ikke så stort, og derfor har jeg tatt med de fleste aktuelle oppskriftene fra disse to områdene. Nasjonalbibliotekets utvalg har mer enn 500 oppskrifter fra Telemark, men bare 23 fra Oppland og omkring 50 fra Sørvestlandet. For å få et større og mer representativt utvalg fra de to minste områdene, har jeg valgt å inkludere noen oppskrifter av andre samlere i tillegg. Blant oppskriftene fra Telemark har jeg derimot hatt stor valgfrihet. Det betyr at jeg i større grad har kunnet velge bort de mest danskpregede oppskriftene. Dette har konsekvenser for sammenligningen av områdene som jeg tar stilling til i diskusjonen i kapittel 6 og 7. Forskjellige ting har avgjort hvilke ballader jeg har

valgt fra Telemark; noen har jeg valgt fordi de er kjente, noen fordi de er spesielt språklig interessante, noen for å jevne ut fordelingen mellom balladegrupper og samlere, og noen har jeg plukket ut mer eller mindre tilfeldig. Jeg har også valgt noen oppskrifter av samme ballade fra flere områder. Å sette dem opp mot hverandre strofe mot strofe har ikke nødvendigvis så mye for seg, siden innholdet og formen i de ulike variantene kan variere mye. Likevel har en sammenligning vist at det finnes noen interessante forskjeller og likheter.

Totalt har jeg sett på 47 oppskrifter: 12 (464 verselinjer) fra Oppland, 17 (584 verselinjer) fra Sørvestlandet og 18 (1324 verselinjer) fra Telemark. Dette betyr at jeg har sett på halvparten av det tilgjengelige materialet fra Oppland og en tredjedel fra Sørvestlandet, men bare en liten brøkdel av de mer enn 500 oppskriftene fra Telemark. Siden de aller fleste oppskriftene er samlet inn i Telemark, var en geografisk skjevfordeling vanskelig å unngå. Mange av oppskriftene fra Oppland og Sørvestlandet er dessuten kortere enn de fra Telemark, slik at antall strofer og verselinjer er litt ujevnt fordelt. Tabell 1 og 2 viser en kort oversikt over fordelingen mellom samlerne og balladegruppene. En detaljert oversikt over tekstutvalget med informasjon om hver enkelt tekstoppskrift finnes i vedlegg 1.

Tabell 1: fordeling mellom samlere

Samlere	Oppland	Sørvestlandet	Vest-Telemark	Antall oppskrifter	Antall strofer	Antall verselinjer
Rikard Berge	1	0	3	4	99	243
Sophus Bugge	1	2	4	7	158	465
Olea Crøger	0	0	4	4	97	301
Torleiv Hannaas	0	5	0	5	49	153
Magnus B. Landstad	0	0	5	5	139	498
Ludvig M. Lindeman	6	2	0	8	94	283
Jørgen Moe	0	3	2	5	70	200
Andris E. Vang	2	0	0	2	26	70
Andre	2	5	0	7	87	223
	12	17	18	47	819	2436

Tabell 2: fordeling mellom balladegrupper

Balladegrupper	Antall oppskrifter	Antall strofer	Antall verselinjer
TSB A: Naturmytiske ballader	9	208	450
TSB B: Legendeballader	3	55	175
TSB C: Historiske ballader	2	29	106
TSB D: Ridderballader	10	143	416
TSB E: Kjempe- og trollballader	8	224	856
TSB F: Skjemteballader	15	160	433
	47	819	2436

Oppskriftene er forsøksvis jevnt fordelt med rundt 5 oppskrifter per samler. Bugge er representert med litt flere fordi han har var svært produktiv. Lindeman er også representert med litt flere fordi han samlet mye i Oppland. Vang samlet relativt lite og bare i Oppland, og er derfor representert med bare to oppskrifter. Skjevfordelingen mellom balladegruppene skyldes at det finnes færrest

historiske ballader og legendeballader og flest skjemteballader. Ser vi på strofer og verselinjer, er det likevel kjempe- og trollballadene som har høyest antall, ettersom de ofte er lange.

2.1.4 Utfordringer ved mangelfulle kilder

Det er ikke alle oppskriftene det finnes fullstendig informasjon om. Ofte er samler, sanger, årstall, sted eller alle disse tingene ukjent. Siden den geografiske inndelingen er viktig for denne oppgaven, har jeg bare brukt oppskrifter med oppgitt sted. Denne prioriteringen har gjort at jeg har måttet ta mindre hensyn til sangerne, noe som kan være problematisk. Som Ressem (2016:3) påpeker, er sanger sterkere knyttet til personer enn til sted. Selv om folk nok var mer stedbundne på midten av 1800-tallet enn i dag, er det ikke gitt at sangeren var en typisk representant for dialekten på nedskrivingsstedet. En mulig løsning kunne vært å se oppskriftene i sammenheng med sangerbiografiene i for eksempel Jonsson og Solberg (2011), Ressem (2016) og Baklid (2017). Men også det kunne ha bydd på utfordringer, for kildene til informantene kan være mangelfulle og usikre. Når jeg velger å ta utgangspunkt i nedskrivingsstedet, er jeg klar over at dette er en forenkling, og at det er nødvendig å ta i betraktning at oppskriftene stammer fra levende mennesker og at individuell variasjon kan forekomme. Manglende årstall er enklere å forholde seg til. Vi vet når samlerne var aktive, og ved hjelp av kilder som forteller når og hvor de reiste, kan jeg anslå et omtrentlig år.

2.2 Filologien som metodisk grunnsyn

Einar Thomassen (1990:38) ser på filologien som en bestemt måte å arbeide med materiale av språklig karakter på, som «en særskilt metode, eller et metodisk grunnsyn». Karakteristisk for dette grunnsynet er for det første vektleggingen av en helhetlig forståelse av teksten, og for det andre søken etter den opprinnelige formen, som er tekstkritikkens oppgave. Målet for den tradisjonelle filologien slik Thomassen (1990:39) beskriver det, er altså å finne tilbake til den opprinnelige formen og betydningen til teksten, og metoden er å se teksten i lys av en historisk og helhetlig kontekst. Basert på det Thomassen skriver, kan man si at filologisk teori og metode ligger svært nært hverandre. I denne oppgaven setter jeg balladeoppskriftene inn i en språkhistorisk kontekst. Selv om jeg ikke er ute etter noen *opprinnelig* tekstform, bruker jeg også en tekstkritisk tilnærming, gjennom å se kladdene i sammenheng med renskrifter, avskrifter og utgitte tekstutgaver. Derfor passer en forståelse av filologien som metodisk grunnsyn kombinert med en dialektologisk tilnærming (se avsnitt 2.3) godt til mitt materiale og mine forskningsspørsmål.

En tradisjonell filologisk tilnærming til balladene kunne vært en forsøksvis rekonstruering av middelalderteksten, men her har jeg valgt en tilnærming som er mer i tråd med nyere filologi. I motsetning til tradisjonell filologi er nyfilologien kjennetegnet ved at den også verdsetter avskrifter og yngre håndskrifter: «Dei nye filologane minner om at yngre handskrifter kan vere like gode og interessante vitnemål til sin tekst og ikkje minst si samtidig som dei eldste laga av teksten» (Haugen, 2013:86). Denne tilnærmingen passer for en undersøkelse av ballade-

oppskriftene. For balladenes del er det viktig å presisere at «dei eldste laga av teksten» hovedsakelig har vært muntlig tekst. Når det gjelder muntlig overlevert dikting, blir forståelsen av den nedskrevne teksten ifølge Haugen (1990:135) en litt annen: «Teksta er ikkje identisk med noka enkelt framføring, men må heller sjåast som summen av alle framføringane». Hver framføring og hver oppskrift er ulik og unik, og ingen er mer opprinnelig enn andre. Derfor er jeg, i tråd med den nye filologien, ikke ute etter å finne en opprinnelig tekstform, men å studere språket slik det trer fram i alle de forskjellige oppskriftene.

Ordet *tekst* krever en mer presis definisjon. I denne oppgaven bruker jeg *tekst* først og fremst om sunget tekst. Jeg bruker det også når jeg refererer til balladens innhold, altså om den teksten som i grove trekk er felles for en ballade, men som varierer noe fra framføring til framføring, jf. det Haugen skriver over. Jeg bruker begrepet *oppskrift* om en nedskrevet versjon av fremført tekst.

2.3 Dialektologien

Begynnelsen på den vitenskapelige dialektforskningen var innsamlingsarbeidet til Ivar Aasen på 1840-tallet (Sandøy, 2013:82). Målet hans var som kjent å skaffe materiale til å utvikle et eget norsk skriftspråk, men ikke så mye å studere hvert enkelt talemål i detalj. Den egentlige norske dialektologien, eller dialektgeografien, kan sies å ha opphav i arbeidet til Johan Storm og hans elev Amund B. Larsen på 1880-tallet (Sandøy, 2013:82). Til å begynne med var den norske dialektologien sterkt inspirert av den europeiske junggrammatikken og teorien om «lydlover». Mye av den tidlige dialektforskningen gikk ut på å beskrive systematiske lydoverganger fra norrønt til de moderne dialektene (Sandøy, 2013:84). Storm og Larsen brakte tanken om systematisk detaljinnsamling av talemål på banen og var opptatt av å studere nyere utvikling og slektskapsforhold mellom talemål (Sandøy, 2013:84). Innsamlingen av talemål ble altså mer og mer *vitenskapelig* etter 1880. Dermed er det snakk om et generasjonsskille mellom de eldre og de yngre samlerne når det gjelder bevissthet om variasjon, sammenhenger og lyder i norske talemål. Til forskjell fra mye annen dialektologisk forskning er oppgaven min bare basert på skriftlige kilder. Jeg undersøker altså ikke talemålene i seg selv, men det som har med *nedskrivningen* av dem å gjøre, og sammenligner det med dialektlitteratur fra samme tidsperiode.

2.3.1 Dialekt og talemål

Begrepene *dialektnær* og *talemålsnær* kommer til å bli sentrale i denne oppgaven. Når jeg snakker om hvor *dialektnær* en oppskrift er, mener jeg hvor godt den stemmer med dialekten på nedskrivingsstedet slik vi kjenner den fra dialektlitteraturen. Hvor *talemålsnær* en oppskrift er, er et annet spørsmål. Med det mener jeg hvor godt samleren har gjengitt den enkelte sangerens *uttale*, altså den faktiske framførelsen av balladeteksten. Som vi skal se, trenger ikke framførelsen nødvendigvis å være dialektnær, men oppskriften kan likevel være talemålsnær, og omvendt. Det er også tenkelig at det kan ha vært forskjeller mellom sangerens *sungne* og *fremtagne* uttale. Her forholder jeg meg nødvendigvis mest til uttalen i den sungne framførelsen, men noen steder blir det også relevant å kommentere talt språk. Jeg opererer altså med noen ulike nivåer i analysen:

dialekt – talemål – oppskrift – fremførelse. Av disse er det egentlig bare *dialekt* og *oppskrift* jeg kan vite noe sikkert om. Jeg vil likevel diskutere alle disse nivåene i kapittel 7.

2.4 Framgangsmåte

Med en filologisk-dialektologisk metode har jeg undersøkt balladeoppskriftene med fokus på språklige særtrekk. Jeg har først undersøkt hver enkelt oppskrift sortert etter samler og område, og deretter forsøkt å se hele materialet under ett gjennom å systematisere funnene. Analysen er todelt. Jeg har for det første sett etter markering av *dialekttrekk* i oppskriftene fra de tre områdene, og for det andre på generelle *særtrekk* i balladespråket som er uavhengige av dialekt. Ifølge Budal (2020:228) bør utgangspunktet for en slik systematisering være en ferdig utarbeidet mal for språktrekk. Når det gjelder dialekttrekkene, har jeg brukt denne fremgangsmåten, og beskrivelsen av trekkene finnes i avsnitt 2.5. Når det gjelder de generelle særtrekkene, begynte jeg med en pilotundersøkelse av seks oppskrifter² fra alle tre områdene, som resulterte i en skisse til en mal. Underveis dukket det selvsagt opp flere særtrekk enn de som kom til syne i pilotundersøkelsen. Dette hadde jeg regnet med på forhånd, og jeg planla derfor å utvikle malen gjennom hele arbeidet. Til slutt inneholdt den 14 morfologiske og syntaktiske særtrekk. Jeg har gått tilbake i oppskriftene flere ganger, slik at jeg har sett etter alle disse trekkene i alle tekstene:

2.4.1 Syntaktiske og morfologiske særtrekk

Morfologi	Syntaks
Adjektiv på <i>-an</i>	Tematisering av adverbial
Dativ i preposisjonsuttrykk	Tematisering av verb
Genitiv	Utvidet bruk av refleksivt pronomen
Flertallsbøying av verb	Etterstilt adjektiv, tallord og artikkel
Bøying av tallord 2	Foranstilt bestemt artikkel
Andre eldre verbformer	Overbestemte substantiv
	Utelatte funksjonsord
	Imperativ med <i>du</i>

De generelle særtrekkene er tema for kapittel 6. Her tar jeg utgangspunkt i hypotesen om at det balladespråket er et eget språklig *register*. Begrepet *register* er kjent fra sosiolingvistikken, og er knyttet til idéen om at bestemte typer språkbruk hører til bestemte kontekster (Biber og Finegan, 1994:4). Balladespråket kan være en slik kontekst. I kapittel 6 forsøker jeg å si noe om hvilke trekk dette registeret består av, og jeg diskuterer hva som kan være opphavet og funksjonen til de ulike trekkene. Til å definere dem bruker jeg standardreferanseverk for norsk språkhistorie og dialektologi, for eksempel *Norsk Språkhistorie* bd. 1 (Sandøy, 2016) og bd. 2 (Mæhlum, 2018), *Norrøn syntax* (Nygaard, 1966) og *Norsk Grammatik* (Aasen, 1864).

² TSB A48a: *Heiemo og nøkken* (Jørgen Moe, 1847, Hardanger), TSB A48b: *Heiemo og nøkken* (Sophus Bugge, 1863, Skafså), TSB A38d: *Horpa / Dei to systrene* (Rikard Berge, 1913, Skjåk), TSB E145b: *Åsmund Frægdegjæva* (Sophus Bugge, 1863 og 1864, Mo), TSB A54a: *Liti Kjersti og Bergekongen* (Olea Crøger, ca. 1840, Seljord), TSB E29: *Roland og Magnus kongen* (Magnus B. Landstad, ca. 1840, Seljord).

Det er kjent at balladespråket har røtter i norrønt språk, og jeg finner mange særtrekk som har tydelige paralleller til norrøn morfologi og syntaks. Derfor har jeg valgt å sammenligne med norrøne språktrekk. De sentrale spørsmålene jeg diskuterer i kapittel 6, er hvor godt balladene kan være bevart i sin språklige form fra senmiddelalderen, og i hvor stor grad balladespråket er videreført som et eget språklig register. Med *bevart* mener jeg at enkelte ord og uttrykk kan ha blitt stående ganske uforandret siden senmiddelalderen, slik at de er synlige «rester» av norrønt språk. Med *videreført* mener jeg at enkelte særtrekk kan ha levd videre som uavhengige trekk, altså at de har fått en ny, stilistisk funksjon i balladespråket etter hvert som de mistet sin opprinnelige, grammatiske funksjon. En skjematisk oversikt over hvordan særtrekkene fordeler seg på de ulike områdene og balladegruppene, finnes i vedlegg 3 og 4.

2.4.2 Ordforråd

Når det gjelder ordforrådet, har jeg valgt en annen og litt forenklet tilnærming. Det ser ut til at det er langt vanskeligere å arbeide systematisk med ordforrådet enn med syntaksen og morfologien. Som Jenstad (2016:450) skriver, er ordforrådet den delen av et språk som er preget av størst og raskest endring, og det kan være vanskelig å karakterisere historisk på noen annen måte enn med stikkprøver. Agerschou (1943:72) oppdaget det samme i arbeidet med de danske folkevisene:

Det allervanskeligste Problem at komme til Bunds i er imidlertid Visernes Ordforraad. Hvordan man end forsøger at gruppere de almindeligt tilbagevendende Ord i Viserne, løber man bestandig mod blinde Døre i Efterforskningen af oprindelige Træk paa dette Omraade.

Mye av særpreget til balladespråket ligger i *formlene* og de typiske *balladeordene*, for eksempel *gangaren grå, det vene viv, røde gull, høyeloft, gygremor, gannekjær, naglemot, kogabån, slirevende, å lyste, fregde, lunse, mone og beile*. Dette særegne ordforrådet er et omfattende tema som dessverre ikke får plass i denne oppgaven. Dessuten er det allerede gjort en del forskning på formlene, for eksempel har Ådel Gjøstein Blom (1985) og Olav Solberg (1993) undersøkt formelspråket i henholdsvis legendevisene og skjemteballadene. Jeg skal altså ikke gjøre noe forsøk på å gi en uttømmende beskrivelse av balladespråkets ordforråd. Jeg mener likevel at ordforrådet er en såpass viktig del av balladenes særpreg at det ville vært unaturlig å utelate det helt. Derfor har jeg valgt å si noe – mer i form av «stikkprøver» enn som en samlende beskrivelse – om to aspekter ved ordforrådet. Siden jeg først og fremst er interessert i hvor dialektnære oppskriftene er, fokuserer jeg på de ordene som viker mest fra norske talemål slik vi kjenner dem fra dialektologien, nemlig 1) arkaiske ord og 2) danske ord.

2.5 Utvalg av dialekttrekk

I tillegg til de dialektuavhengige særtrekkene som jeg har funnet underveis i arbeidet, har jeg på forhånd gjort et utvalg av dialekttrekk som jeg har sett etter i oppskriftene. Utvalget er basert på de viktigste trekkene som er listet opp i *Norske bygdemaal* (Ross, 1905–1909) og *Dei norske*

dialektane (Skjekkeland, 1997). Noen av trekkene gjelder alle dialektområdene, mens andre er spesielle for bare et lite område. Under følger en liste over de trekkene jeg har sett etter. Jeg begynner med de fonologiske trekkene, så de morfologiske. Når jeg gir eksempler på uttale, bruker jeg en forenklet lydskrift som følger skrivemåtene til Skjekkeland (1997).

1. palatalisering av velarer i innlyd

Palatalisering av velarer i innlyd finnes i store deler av landet. Det innebærer at *g*, *k* og *ng* har fått palatal uttale, for eksempel *da:gen* > *da:jen*, *bakken* > *bakkjen* og nn. *gongen* > *gongjen* foran opphavelig, trykklett *i* eller *e*, men ikke før innskuddsvokal (Skjekkeland, 1997:98). Palataliseringen er litt ulikt gjennomført i ulike deler av landet. I områdene som er aktuelle i denne oppgaven, finner vi mest palatalisering i Vest-Telemark, Gudbrandsdalen og størsteparten av Sørvestlandet, men mindre i Valdres og Nordre Sunnhordland (Skjekkeland, 1997:99–100).

2. segmentering *ll* > *dl* og differensiering *rl* > *dl*

Hele Sørvestlandet har segmentering av norr. *ll* > *dl*, for eksempel *adle* ‘alle’, *fjedl* ‘fjell’ og *kadla* ‘kalle’. Deler av Nordhordland har også overgang fra norr. *ld* > *dl*, som i *kvedl* ‘kveld’ og *sidl* ‘sild’ (Skjekkeland, 1997:118). Mye av Sørvestlandet har differensiering *rl* > *dl* (trolig med et mellomsteg *rl* > *ll* > *dl*, jf. Berg, 2018:182), som i *karl* > *kadl*, men kan også ha assimilering *rl* > *ll*, som i *kall* (Skjekkeland, 1997:115).

3. segmentering, differensiering og assimilering *ll* > *dd*

I Vest-Telemark og Indre Agder har norr. *ll* utviklet seg til *dd*, slik at vi får ord som *adde* ‘alle’, *fjødd* ‘fjell’ og *kadde* ‘kalle’. Man regner med et mellomsteg der *ll* først har blitt segmentert til *dl*, og deretter assimilert til *dd* (Skjekkeland, 1997:118–119).

4. segmentering *nn* > *dn* og differensiering *rn* > *dn*

Nordhordland, Nordre Sunnhordland og Ytre Hardanger får segmentering av *nn* > *dn* etter kort vokal, for eksempel *grudn* ‘grunn’ og *fidna* ‘finne’. Segmentering av *nn* > *dn* etter lang vokal finnes på hele Sørvestlandet unntatt Vest-Agder, for eksempel *steidn* ‘stein’. Denne overgangen er uvanlig, siden den bare gjelder hankjønnsord med nom. sg. på *-nn* i norrønt (Skjekkeland, 1997:120). Deler av området som har *nn* > *dn* etter kort vokal, har også segmentering av *mm* > *bm*, som i *skabm* ‘skam’ (Skjekkeland, 1997:121). I oppskriftene fra Sørvestlandet og Valdres kan jeg vente å finne differensiering av *rn* > *dn* i trykksterk stavelse, for eksempel *kodn* ‘korn’ og *bjødn* ‘bjørn’. I oppskriftene fra Søndre Sunnhordland og Valdres kan det også gjelde i trykklett stavelse, for eksempel *hestadn(e)* ‘hestene’ (Skjekkeland, 1997:116).

5. assimilering *rn* > *nn*

Dialekter som ikke har differensiering *rn* > *dn*, har vanligvis assimilering *rn* > *nn*, for eksempel *honn* ‘horn’ og *konn* ‘korn’ (Skjekkeland, 1997:117). I dette utvalget gjelder det oppskriftene fra Vest-Telemark og Nord-Gudbrandsdalen.

6. ikke assimilering av norr. *ld* og *nd* > *ll* og *nn*

Valdres har ikke assimilering av norr. *ld* og *nd* > *ll* og *nn*; i stedet uttales begge konsonantene som i *kveld*, *halde*, *binde* og *sand*. Det samme gjelder for Nord-Gudbrandsdalen, men bare i innlyd (Skjekkeland, 1997:118–119). Dette er ofte skjult av danske skrivemåter med *nd* og *ld*.

7. lenisering / bløte konsonanter

Lenisering er betegnelsen på overgangen fra ustemte til stemte plosiver, altså *p*, *t*, *k* > *b*, *d*, *g*. Overgangen skjer med opprinnelig korte plosiver som står etter en vokal, for eksempel *li:den* 'liten', *ma:d* 'mat' og *bo:g* 'bok' (Skjekkeland, 1997:111). Lenisering finnes på hele Sørlandet og på Vestlandet opp til Midt-Ryfylke (Skjekkeland, 1997:112). Det må nevnes at det dansk-norske skriftspråket brukte *b*, *d* og *g* etter vokaler, og at overgangen til harde konsonanter ikke ble gjennomført i norsk skrift før 1907 (Skjekkeland, 1997:113). Dessuten har dansk bløte konsonanter. Dette gjør det vanskelig å avgjøre hva som kan være markering av dialekt og hva som er påvirkning fra dansk talt språk eller dansk-norsk skriftspråk i oppskriftene.

8. tjukk *l* av norrøn *l* og *rð*

Tjukk *l* er en retrofleks lyd med opphav i norr. *l* og *rð*. Lyden finnes i størsteparten av det østnorske målområdet, og i deler av Nordland, Nordvestlandet og Sverige. Tjukk *l* av norr. *l* har størst utbredelse. Gudbrandsdalen og Valdres har tjukk *l* med begge opphav, men Vang i Valdres bare av norr. *l*. Vest-Telemark har ikke tjukk *l* (Skjekkeland, 1997:90–91).

9. *a*-mål

Det vestnorske *a*-målet strekker seg over hele Sørvestlandet. Dette området har *a*-ending i infinitiver: *å kasta*, svake hunkjønnsord i ubest. form sg.: *ei ve:ka*, adjektiv i best. form: *den sto:ra jento*, adverb: *heima* og bindevokaler: *hestalort* (Skjekkeland, 1997:73).

10. innskuddsvokal i presens av sterke verb

En innskuddsvokal er en vokal skutt inn i en såkalt uharmonisk stavelse (Skjekkeland, 1997:84). Den vanligste er *-e*, men det kan også være *-u*, for eksempel i Hardanger og Voss (og på Island og Færøyene). Innskuddsvokaler forekommer i enkeltord som *alder* (norr. *aldr*) over hele landet, og i visse områder i forskjellige grammatiske kategorier. Jeg ser etter innskuddsvokaler i presens av sterke verb i oppskriftene fra Sørvestlandet, Vest-Telemark og Øvre Valdres. Her er vokalen skutt inn før *-r*, som siden har falt bort, for eksempel norr. *grefr* > 'gre:ve og norr. *bítr* > 'bi:te (Skjekkeland, 1997:84–85).

11. jamning

Jamning er en type assimilering der rotvokalen og endingsvokalen i jamvektsord blir likere hverandre. Det finnes i hele jamvektsområdet. Når vokalene blir likere kalles det *tiljamning*, for eksempel norr. *vita* > *væ:ta*. Når de blir helt like kalles det *utjamning*, for eksempel *vita* > *våttå*

(Skjekkeland, 1997:80). Resultatet av jamningen, altså hvordan vokalene påvirker hverandre, varierer mye fra sted til sted (se f.eks. Ross, 1907:16–17 og 37–38).

12. diftongering av lang *o* og *å*

Diftongeringen av gamle lange vokaler innebar at disse fikk en ny kvalitet som skilte dem fra tidligere korte vokaler, som ble forlenget i kvantitetsomlegginga (Skjekkeland, 1997:49). Dette finnes på hele Sørlandet og Vestlandet, og resultatet av diftongeringen varierer fra sted til sted. Sogn, Voss og Hardanger har mest diftongering av norr. *á* og *ó*, for eksempel *bå:t* > *baot* og *so:l* > *soul* (Skjekkeland, 1997: 49). Det er kun disse vokalene som er aktuelle for mitt utvalg.

13. palatal segmentering av norr. *ll* og *nn*

Rundt Mjøsa og i deler av Gudbrandsdalen har palataliseringen av alveolarene *ll* og *nn* hatt en egen utvikling; det palatale elementet i konsonanten har forflyttet seg over på vokalen, som har blitt en diftong. Dette kalles palatal segmentering (Skjekkeland, 1997:106–107). Diftongen er oftest realisert som en diftong, for eksempel *mæinn* ‘mann’ og *æille* ‘alle’, men noen steder har den forsvunnet slik at bare vokalen *æ* står igjen, som i *mænn* og *ælle* (Skjekkeland, 1997:212).

14. fremskyting av kort *o* > *ø*

I deler av det østnorske målområdet har norrøn kort *o* (og *ø*, siden disse falt sammen til *o* i mellomnorsk) blitt framskutt til *ø*, for eksempel norr. *golf* > *gølv* ‘golv’. Fenomenet har størst utbredelse før stemte konsonanter, men i gamle kortstavede ord gjelder det også før de ustemte. I Valdres gjelder det foran ustemte konsonanter også i gamle langstavede ord, for eksempel norr. *stokkr* > *støkk* ‘stokk’ (Skjekkeland, 1997:54–55). I Vest-Telemark finnes en mellomting mellom den bakre og den fremskutte vokalen, såkalt åpen *o* (lydskrift: ‘ø’) (Skjekkeland, 1997:55). Denne lyden kan ikke ha vært enkel å notere for samlerne, de måtte skrive enten ‘o’ eller ‘ø’, derfor ser jeg bare etter *o* > *ø* både i Valdres og Vest-Telemark.

15. trykklett *e* > *ø*

Trykklett *e* har en karakteristisk uttale i Valdres. Ross (1907:17) skriver: «Den dumme ø er i Valdres mesto heiltupp ö». Lydskrifttegnet ‘ø’ står for «schwa», en nøytral, trykklett vokal.

16. delt hunkjønn *-a / -e, -a / -i* eller *-a / -o*

I norrønt hadde sterke og svake hunkjønnsord ulik bøyning, og det gjelder fremdeles i mange norske dialekter (Skjekkeland, 1997:131). Endingsvokalene i best. form sg. varierer fra sted til sted. I Vest-Telemark, Valdres og Gudbrandsdalen ender sterke hunkjønnsord tradisjonelt på *-e* eller *-i*, svake på *-a* og jamvektsord på *-o* eller *-u* (Ross, 1905:17 og 1907:23, 44). Sørvestlandet har større variasjon. Voss og Hardanger har tradisjonelt *-æ* i sterke hunkjønnsord og *-o* eller *-o^u* (med diftongering) i svake (Ross, 1909:125). Sunnhordland har sammenfall mellom de sterke og

svake på *-å* eller *-o*³ (Ross, 1909:104–105). Vest-Agder har stort sett *-æ* i de sterke og *-o* eller *-å* i de svake (Ross, 1909:79).

17. *dativ*

På 1800-tallet var dativ i full bruk i Valdres og Nord-Gudbrandsdalen og noe i Nordhordland, men ikke på Sørvestlandet eller i Telemark. Jeg ser etter dativ i best. form. Når jeg finner dativ i ubest. form, er det snakk om stivnede uttrykk som *i hende* og *av dage* (Skjekkeland, 1997:151). Hovedregelen for best. form sg. er at hankjønnsord ender på vokaler som *-e*, *-i* eller *-a*, for eksempel *heste*, og hunkjønnsord ender på konsonant *-en* eller *-un*, eller varianter som *-ene* og *-ine*, for eksempel *visen* eller *visun* (Skjekkeland, 1997:152). Valdres og Nordhordland har dativ pl. på *-o*, mens Gudbrandsdalen har flertallsformer på *-om* (Skjekkeland, 1997:153).

18. *utlyds-r i presens av svake verb*

Mesteparten av Østlandet har utlyds-*r* i presens av svake verb, mens *r*-en stort sett har falt bort på Vestlandet. I områdene som er aktuelle for denne oppgaven, har Telemark stående utlyds-*r*, altså pres. *kastar* og *ly:ser*, mens Valdres, Nord-Gudbrandsdalen og mesteparten av Sørvestlandet har bortfall av *r*, altså pres. *kasta* og *ly:se* (Skjekkeland, 1997:128, 272).

19. *fullvokaler i flertallsendinger*

De norrøne fullvokalene *-a*, *-i* og *-u* i flertallsformer av substantiv har utviklet seg ulikt i norske dialekter. De har holdt seg best i midlandsmåla, særlig i Vest-Telemark, der de er like som i norrønt. Jeg ser etter fullvokaler i ubest. form pl., altså *-ar*, *-ir* og *-ur* i oppskriftene fra Vest-Telemark. De samme fullvokalene finnes også i best. form, men her begrenser jeg meg til ubest. form. Ofte kan nok *-er* og *-ir* være skrivemåter av den samme lyden, ettersom det kan være snakk om en trang [e] som ligger nær en åpen [ɪ]. Likevel er det bare *-ir* e.l., for eksempel *-ér*, som helt tydelig viser dialektal uttale, siden *-er* sammenfaller med dansk skrivemåte.

20. *pronomen og nektingsadverb*

Vanligvis brukes pronomen i 1. p. sg., 1. p. pl. og 3. p. pl. som målmerker, og det er først og fremst disse jeg har sett etter i oppskriftene. Poenget med å kommentere nektingsadverb er å skille mellom dialektnære former som *ikkje*, *inkje*, *inkji* og *itte*, til forskjell fra dansk *ikke*. Tradisjonelle pronomen i de områdene jeg ser på, er ifølge Skjekkeland (1997:155–162):

	1. p. sg.	1. p. pl.	3. p. pl.
Vest-Telemark	<i>eg</i>	<i>me – ðkkon / kònn</i>	<i>dei – dei</i>
Sørvestlandet	<i>eg / æg</i>	<i>me / mi – oss / ðkke</i>	<i>dei – dei</i>
Valdres	<i>e / eg</i>	<i>me / mø – uss</i>	<i>dei – dei</i>
Nord-Gudbrandsdalen	<i>e / eg</i>	<i>oss / øss – oss / øss</i>	<i>dom / døm – dom / døm</i>

³ Dette kaller jeg *o-mål* i tabellene i vedlegg 2b. Det innebærer også at en del substantiv av alle kjønn ender på *-o* i best. form pl., for eksempel *ky'no* 'kyrne', *brød'no* 'brødrene' og *kne'no* 'knærne' (jf. Ross, 1909:105–106).

Disse 20 trekkene er utgangspunktet for undersøkelsen av hvor dialektnære oppskriftene er. Det er temaet for de neste tre kapitlene, der jeg tar for meg hvordan samlerne har gjengitt dialektene i hvert av de tre områdene. I tabellene i vedlegg 2 har jeg delt inn i fem grader av markering av dialekttrekk: «konsekvent markert», «markert, men med ett eller få unntak», «markert noen steder», «ikke markert» og «ikke synlig». Med «ikke synlig» mener jeg at det ikke er noen mulige ord i oppskriften der trekket kunne vært markert. For eksempel er delt hunkjønn usynlig i en oppskrift uten hunkjønnord i best. form sg., eller der det bare finnes sterke eller bare svake hunkjønnord, og differensiering av *rn* > *dn* er usynlig i en oppskrift uten ord med opprinnelig *rn*. Tabellene i vedlegg 2 er ment som en enkel oversikt over markeringene i hver oppskrift, mens de neste kapitlene skal gi et mer nyansert bilde av samlernes forskjellige praksis.

3. Vest-Telemark

3.1 Balladetradisjonen i Telemark

Telemark har uten tvil vært det mest sentrale området for norsk balladetradisjon. Da de første samlerne begynte å reise rundt i landet på 1840-tallet, ble det snart tydelig at Telemark hadde en stor rikdom av middelalderballader som fremdeles levde i folkekulturen. Jørgen Moe hadde følgende å melde fra en stipendreise til Telemark og Setesdal i juli og august 1847:

Det er en besynderlig Kjendsgjærning, at denne Digtart, der utvivlsomt af alle er den mest betydningsfulle, kun meget sparsomt forkommer i andre mig bekendte Egne af Norge. Thelemarken og navnlig de nordvestlige Trakter udgjøre det Strøg, hvor Kjæmpevisen endnu blomstrer i en rig, om end henblegnende Flor. Næsten overalt ellers, hvor man støder paa en enkelt saadan Digtning, har den et Sprogidiom, som ligger vort Skriftsprog nærmere end Egnens Dialekt – et Tegn til, at den ikke her ganske selvstændig er skudt op af Jordbunden eller dog nu fremtræder i en anden mindre oprindelig Skikkelse (Moe, 1964:52).

Det er vanskelig å si med sikkerhet hvorfor balladetradisjonen sto så sterkt akkurat i Telemark. Solberg (2011:39) nevner flere mulige årsaker, blant annet Telemarkbygdenes skjermede beliggenhet, jevne sosiale forhold og et spesielt «kunstnerlyne» hos telemarkingene. Han påpeker dessuten et interessant faktum, nemlig at samlerne lette grundigere i Telemark enn i noen annen del av landet. Det siste kan bety at andre områder også kan ha hatt en sterk balladetradisjon, men at samlerne rett og slett gikk glipp av den. Disse spørsmålene skal jeg ikke gå nærmere inn på. Sikkert er det i alle fall at det var til Telemark de aller fleste samlerne reiste, og at det var der det største og grundigste innsamlingsarbeidet ble gjort. Det rike repertoaret som fantes der, og det store arbeidet som ble lagt ned av omkring 40 forskjellige samlere, gjenspeiles i det materialet som er tilgjengelig i dag. Flesteparten av de utgitte balladesamlingene er basert på oppskrifter fra Telemark, og i Nasjonalbibliotekets samling kommer mer enn 500 av de 743 oppskriftene fra Telemark.

3.2 Litt om tekstutvalget

For meg betyr dette at jeg har hatt stor valgfrihet blant oppskriftene fra Telemark, mens jeg har vært begrenset av materialet som er tilgjengelig fra de andre to områdene. Her har jeg hatt anledning til å velge oppskrifter som er språklig interessante, jeg har kunnet velge bort ballader som er mye preget av dansk språk, og jeg har kunnet balansere utvalget med tanke på balladetyper. For eksempel har jeg tatt med flere kjempe- og trollballader og naturmytiske ballader og færre skjemteballader, som det er mange av i utvalget fra Oppland og Sørvestlandet. På grunn av alt dette er nok oppskriftene fra Telemark de mest «norske» i utvalget. Jeg er oppmerksom på at dette kan ha konsekvenser for sammenligningen mellom områdene. For eksempel skal vi se i kapittel 6 at oppskriftene fra Telemark peker seg ut som de mest arkaiske, både når det gjelder morfologiske, syntaktiske og leksikalske språktrekk. Samtidig er telemarksdialekten blant landets mest arkaiske dialekter, og var nok også det på 1840-tallet.

Derfor vil jeg anta at det arkaiske språket jeg finner i oppskriftene, ikke bare kommer av tekstutvalget, men også av de alderdommelige trekkene i dialekten.

De 18 oppskriftene jeg har sett på, kommer fra Kviteseid, Seljord, Mo og Lårdal i Vest-Telemark. Samlerne som er representert, er Rikard Berge, Sophus Bugge, Magnus Landstad, Olea Crøger og Jørgen Moe. Både Landstad og Crøger var blant de tidligste samlerne, og innsamlingsarbeidet deres foregikk for det aller meste på 1840-tallet i Telemark. Derfor er det kun i dette utvalget jeg ser på deres oppskrifter. De er også interessante fordi de kan fortelle noe om ulik nedskrivingspraksis hos tidlige og senere samlere, som Rikard Berge og Torleiv Hannaas. I det følgende ser jeg nærmere på praksisen til de ulike samlerne, og prøver å si noe om hvor dialektært de skriver. Til det bruker jeg eksempler fra oppskriftene. Ord i sitattegn viser til former slik de står i originalen, og jeg glosser med enkle sitattegn de ordene som jeg ikke regner med at er lett forståelige. Jeg har sett etter følgende trekk:

- Palatalisering av velarer i innlyd
- Segmentering og assimilering *ll > dd*
- Assimilering *rn > nn* (f.eks. *horn > hønn*)
- Innskuddsvokal i presens av sterke verb (f.eks. *kjeme* og *heve*)
- Fremskyting av kort *o > ø*
- Delt hunkjønn *-a* og *-e / -i* (f.eks. *visa*, men *sole/soli*)
- Fullvokaler i flertallsendinger (f.eks. *hestar*, *visur*, *skållir*)
- Pronomen 1. p. sg. *e* eller *eg*, 1. p. pl. *me* eller *okkon*, 3. p. pl. *dei*. Nektingsadverb *ikkje*.

3.3 Sammenligning av samlerne

3.3.1 Olea Crøger (1801–1855)

Det meste av innsamlingsarbeidet til Olea Crøger foregikk på 1840-tallet, og i likhet med mange av de tidlige samlerne holdt hun seg mest i Telemark. Typisk for tekstene til Crøger er at de inneholder både danske og dialektære skrivemåter av samme ord, for eksempel «Drikken» (A54a:16) og «Drykjen» (A54a:19, 21) og «Mand» og «Man» (E145a:2, 43, 44). De mer dialektære skrivemåtene er ofte inkonsekvente, for eksempel «Skjep» (E145a:10, 11, 13) og «Sjip» (E145a:14), «Møden» (A54a:4) og «Mio-en» (A54a:5), «Mjølken» (A54a:4) og «Mjølkje» (A54a:5), og de mange skrivemåtene av *berget* og *bergekongen* i A54a: «Bergekongjen» (6), «Bægekongjen» (7, 14), «Bergje kaangjen» (10), «Bergkongjen», «Bærgje», «Bergje» (14) og «Bærgje» (22). Her veksler Crøger mellom *e* og *æ* i *berget*, mellom *o* og *aa* i *kongen* og *g* og *gj* i *berget*.

Til tross for de inkonsekvente skrivemåtene markerer Crøger mange dialekttrekk. Hun markerer palatalisering av velarer i innlyd med få unntak, og er nesten alltid konsekvent med markeringen av delt hunkjønn, for eksempel i E145a: «Heie» (7), «ingjen Sole» (7), «Sengje» (20), «Skomejyviri» ‘mørk og fæl gyger’ (23), «Jole» (26), «Jore» (29) og «Daatter» (42), men «Jomfruga» (11, 14). Det svake jamvektsordet «Drykjestougo» (38) ender på *-o*, i tråd med Ross’ (1907:17) beskrivelse av substantivbøyinga. «Sole» kan forøvrig også være dansk skrivemåte av

ubest. form pl. *soler*. Men overbestemte former som *ingen sola* er også vanlig i balladespråket (se kapittel 6.2.6), og konteksten tilsier at det bare er snakk om én sol. Crøger markerer også fullvokaler i flertallsendinger, som i «Hosur» (E48:10), «Græftir» (D432:5, 6), «Liljugreinar» (D432:6), men her er hun mindre konsekvent. Jeg finner noen unntak med dansk flertallsending *-e*, for eksempel «Benkje» (E48:18) og «Baanearme» (E48:21), og med *-er*, som i «Sengjer» (E145a:17). I det siste eksemplet kan nok endingsvokalen ha vært en trang *e*, for den palatale velaren <gj> er i alle fall en dialekt nær skrivemåte. Som nevnt i avsnitt 2.5, punkt 19, kan disse lett forveksles med danske skrivemåter som «Jomfruklæder» (A54a:17, 18, 22), der både ordet og skrivemåten er dansk.

Det er i Crøgers oppskrifter jeg finner de mest konsekvente markeringene av både *ll > dd*, *rn > nn* og framskyting av kort *o > ø*. Ordet «Viddar køn» (A54a:20), for eksempel, inneholder alle disse trekkene, mens Landstad skriver «Villarkorn» (A54b:24) og Bugge «ville konn» (A54d:32). Et annet eksempel er «Om tala Baane i Vøgga laag» (E48:20), som hos Bugge heter «Um tala bāni í vogga låg» (E48c:19) og hos Moe «Om tala Baane i Vaagga laag» (E48b:23). Det er særlig markering av kort *o > ø* jeg finner mye i oppskriftene til Crøger, men sjelden hos de andre samlerne. Pronomen, spørreord og andre småord er også skrevet ganske dialekt nær. Hun bruker konsekvent *æg* i 1. p. sg, men varierer mellom *me* og *vi* i 1. p. pl. og mellom *dei*, *de* og *di* i 3. p. pl. Preposisjoner skriver hun også dialekt nær, for eksempel *mæ* 'med', *fæ* 'for', *te* 'til' og *æ* 'er'. Et unntak er *av*; det har som regel dansk skrivemåte *af*. Men ettersom Crøger nok var vant til å lese *af* som *av* i dansk-norsk skrift, var det egentlig ingen uttaleforskjell der.

3.3.2 Magnus B. Landstad (1802–1880)

Skrivestilen til Landstad ligner på Crøgers på mange måter. Han markerer en del dialekttrekk, men jeg finner også danske skrivemåter i alle de fem oppskriftene hans. For eksempel bruker han ofte *nd* for *nn*, som i «Mænd» (E132:13) og «Mund» (A54b:19) og *ld* for *ll* som i «Guldband» (A54b:8) og «falde» (B31:30). Han bruker også en del bløte konsonanter, som i «Fod» (A54b:23) og «liden» (A54b:11), og noen ganger danske flertallsendinger som i «Brysterne» (A54b:1). Andre eksempler på danske skrivemåter er «dølge» (A54b:16), «Børn» (A54b:22) og «bedst» (B31:24).

Det trekket Landstad markerer mest konsekvent, er palatalisering av velarer. Det er han ikke alene om; det ser faktisk ut til å gjelde alle samlerne. Ellers er Landstad mindre konsekvent. Overgang fra *ll > dd* markerer han bare noen steder, for eksempel «onde Haddin» 'under hallene' (E132:27), «Rusarvodden» 'Ronsarvollen, Roncevaux' (E29:7–9, 20–22), «fædde» 'falt' (E29:21) og «Gjeddabroi» (B31:9, 11, 14), men ellers bruker han *ll* eller *ld*, som i «kalla» (E132:9), «ille» (E132:10), «alle» (C15:16, 17) og «falde» (B31:30). Fremskyting av kort *o > ø* markerer han svært sjelden, selv om oppskriftene inneholder mange ord der det kunne vært markert. Jeg finner bare to tilfeller totalt: «trea Høgje» 'hogget' (E29:10) og «Størren» 'storren (plante)' (E29:20). Det siste er også skrevet som «Storren» i strofe 8.

I B31, C15 og E132 markerer Landstad delt hunkjønn helt konsekvent. For eksempel har alle sterke hunkjønnsord i B31 *-i*: «Solli» (4), «Soli» (5), «Kjyrkjedyinni» (6), «Gjeddarbroi» (9, 11, 14), «Jori» (21) og «Færi» (23–25), mens det svake «Kaapa» (21, 22) har *-a*. De svake «Kjyrkjün» og «Kjyrkjune» (3, 4) har dativ. I de andre oppskriftene, derimot, bruker han mest danske bøyingsendinger, som «Moderen» (A54b:1, 16), «Dotteren» (A54b:1), «Jomfruen» (A54b:15) og «Drotningen» (E29:25). Det samme gjelder fullvokaler i flertallsendinger. De er bare konsekvent markert i C15, men ellers veksler han mellom dialektneare og danske skrivemåter: «Perlur» (A54b:23), «Hændar» (132:17) og «Drengir» (E29:10), men «Jomfru Klæder» (A54b:26, 27), «Dørger» (E29:14), «nye Vælde» (E29:27) og «Mænnen» (E132:23).

Landstad skriver preposisjoner og småord ganske dialektnært, for eksempel *mæ* ‘med’, *fæ*, *fe*, *fer* ‘for’, *fyri*, *fyry* ‘foran’, *up* ‘opp’, *uppaa* ‘oppå’, *onde* ‘under’, *ivi*, *ivir*, *iver* ‘over’, *otor* ‘utav’, *te* ‘til’ og *burt* ‘bort’. Det eneste som nesten gjennomført har dansk skrivemåte er *af*, og noen steder *for*, *med*, *ud* og *udaf*. Akkurat som Crøger leste nok Landstad nok *af* som *av*. Men det må nevnes at *af* også var norrøn skrivemåte, så den kan like gjerne skyldes arkaisering som dansk påvirkning – kanskje særlig i Landstads tilfelle.

Skrivestilen til Landstad varierer mye i disse fem oppskriftene. Det er påfallende at enkelte trekk er markert helt konsekvent i noen oppskrifter, mens de ikke er markert i det hele tatt i andre oppskrifter. Den mest dialektneare oppskriften hans i dette utvalget er *Draumkvedet*. *Draumkvedet* er datert til 1300-tallet, og er regnet som en av de eldste balladene våre. Ifølge Bø og Myhren (2002:45) er Landstads oppskrift etter Maren Ramskeid så nær en originalvariant som vi kan komme. Men selv om teksten helt tydelig har høy alder og inneholder svært mange arkaiske ord, fremstår den likevel som dialektnær. Han markerer både delt hunkjønn og palatalisering av velarer konsekvent, og *ll* > *dd* og *rn* > *nn* nesten konsekvent. De to mest forskjellige oppskriftene hans er nok *Liti Kjersti og bergeskongen*, som er mye preget av dansk, og *Falkvor Lommansson*, som er svært arkaiserende. Jeg skal se nærmere på de arkaiserende skrivemåtene i denne oppskriften i kapittel 7.6.

3.3.3 Jørgen Moe (1813–1882)

I utvalget fra Telemark er det to oppskrifter av Jørgen Moe: F29c *Ungersvein på tinget* og D172 *Knut i Borg*. Disse har noen fellestrekk som ser ut til å være typiske for skrivestilen hans. Oppskriftene til Moe er enda mer preget av inkonsekvente og danske skrivemåter enn Landstads og Crøgers. Se for eksempel på de ulike skrivemåtene av *herre Svein* i D172: «Heresvend», «Hære sveind», «Hære svein» og «Hæresvein» (3–9, 13, 15). Danske skrivemåter finner jeg mest av i *Ungersvein på tinget*, for eksempel «Øvrigheds Mand» (11), «ind» (4) «imod» (7) og «dig» (9), mens *Knut i Borg* har få danske skrivemåter. Det kan kanskje henge sammen med ordforrådet i *Knut i Borg* er mer norsk enn i *Ungersvein på tinget*. *Knut i Borg* ble sannsynligvis diktet allerede i middelalderen (Espeland og Solberg, 2016:D172), og har derfor et ordforråd stort sett

bestående av gamle norske ord. Dette kan kanskje ha påvirket Moe til å velge mer dialektnære skrivemåter. Man kan anta at det mer nærliggende å bruke dialektnære skrivemåter i en verselinje som «Her æ ingja Lækjarvoni» (D172:17) enn i for eksempel «Ongesvend kom seg for Øvrigheds Bord» (F29c:10). Dette spørsmålet vil jeg komme tilbake til i kapittel 7.3.

I *Knut i Borg* har Moe markert alle dialekttrekkene jeg har sett etter, og i *Ungersvein på tinget* alle unntatt fremskyting av kort *o* > *ø*. Likevel er nesten ingen av dem markert konsekvent, og de fleste må kategoriseres som «markert bare noen steder». For eksempel er palatalisering av velarer markert i «længji» (D172:10), «Drengjine» (D172:14) og «Qvinfolkji» (F29c:10), men ikke «Borgi» (D172:4), «springe» og «Veggen» (F29c:6). I F29c ender sterke hunkjønnsord for det meste på *-a*: «Maara» ‘mår, møy’ (ok.), «Dyna» ‘døra’ (3) og «Dynna», men *-e* i strofe 5: «Dynne». Også i D172 er delt hunkjønn inkonsekvent markert. I *Ungersvein på tinget* er *ll* > *dd* og fullvokaler i flertallsendinger kategorisert som konsekvent markert, men det kan nok skyldes at det er svært få mulige markeringssteder i oppskriften. For eksempel er «kade meg ei Skiøkje» ‘kall meg ei skjøge’ (F29c:9) det eneste mulige tilfellet av *ll* > *dd*, og «Dynnar» (2), «Fingar» (3) og «Buksur» (7) de eneste ubestemte flertallssubstantivene. Det er heller ingen mulige markeringssteder for *rn* > *nn*. Men i D172 er det markert konsekvent: «hønn» og «Kaan» (11). Preposisjonene har stort sett dialektnære skrivemåter, for eksempel *te*, *ti* ‘til’, *æ* ‘av’, *at*, *aat* ‘åt’, *mæ*, *me* ‘med’, *ivi* ‘over’, *oto* ‘utor’, *up* ‘opp’ og *ette* ‘etter’, men i *Ungersvein på tinget* finner jeg også danske skrivemåter *imod*, *af* og *ind*. Som vi ser er de inkonsekvente skrivemåtene typiske for skrivestilen til Moe.

3.3.4 Sophus Bugge (1833–1907)

De fire oppskriftene til Bugge er noen av de mest konsekvente og dialektnære i dette utvalget. Palatalisering av velarer er konsekvent markert foruten to ord i *Åsmund Fregdegjæva*: «kungens» (14, 15) og «kungen» (21). Fordelt på 122 strofer er det imponerende. Delt hunkjønn, innskuddsvokaler i presens av sterke verb og fullvokaler i flertallsendinger er markert konsekvent eller nesten konsekvent i alle oppskriftene. Det eneste trekket han ikke markerer, er fremskyting av kort *o* > *ø*. Det kommer ikke av mangel på muligheter, for eksempel kunne det vært markert i «golv» (A38b:23), «folkje» (A48b:1), «hott» (A63:4), «Odden» (A63:34) og «lokk» ‘hårlokk’ (E145b:19). Overgang fra *ll* > *dd* er også lite markert, verken i A38b, A48b eller A63, men til gjengjeld er det markert nesten konsekvent i E145b, for eksempel «troddebotnnen» (1, 3, 6, 7), «snjadde» norr. *snjallr* ‘dyktig, modig’ (2, 11), «idde» ‘ille’ (8), «imiddjom» (20) og «haddar» ‘haller’ (31). I samme oppskrift er assimilering *rn* > *nn* konsekvent markert i «kogabån» ‘koggebarn’ (16, 17, 19), «jønn» ‘jern’ (27–29) og «jønni» (30, 31). E145b er den mest dialektnære av Bugges oppskrifter, men han markerer dialekten jevnt over svært godt.

Bugges oppskrifter har noe variasjon i de dialektnære skrivemåtene. Han varierer for eksempel mellom bruken av *dæ* og *dæn* og *de* og *den*, men stort sett ikke innad i samme oppskrift. A48b og E145b har konsekvent *de* og *den*, A63 har nesten konsekvent *dæ* og *dæn*, og A38b har nesten

konsekvent *dæ* og *den*. Dette ser ut til å ha en sammenheng med nedskrivingsår. Begge oppskriftene med *de* og *den* er skrevet ned i 1863, mens de to med *dæ* og *dæn/den* er skrevet ned i 1857, altså har Bugge tilsynelatende gått bort fra skrivemåter med *æ* etter hvert. Skrivemåtene for preposisjoner er ganske konsekvente og dialektnære, men han varierer noe mellom *for*, *fer* ‘for’, *fyr*, *fyr* ‘før’ *te*, *ti*, *tí* ‘til’, *unde* og *unda* ‘under’ og *etti* og *ette*. Ellers er det som regel bare aksenter som skiller, for eksempel *um* og *úm*, *i* og *í* og *útmæ* og *utmæ*. Han skriver konsekvent *mæ* ‘med’. Resten av preposisjonene hans har også dialektnær skrivemåte, for eksempel *atte*, *upp*, *uppå*, *uppte*, *ivi* ‘over’, *ó* ‘or’, *frå*, *íkringum* og *oto* ‘utor’.

Bugge bruker så godt som ingen danske skrivemåter. De eneste i dette utvalget er «den anden» (A38b:2), der han bruker dansk *nd* i stedet for norsk *nn*, og et tilfelle av pronomen *jeg* i stedet for *eg* i A63. En del av forklaringen kan være at både *Dei to systrene*, *Heiemo og nøkken*, *Olav Liljekrans* og *Åsmund Fregdegjæva* er ballader med røtter i gammel norsk tradisjon, og de inneholder få danske ord. Derfor kan man tenke seg at veien til å velge dialektnære skrivemåter var kortere for Bugge enn den hadde vært i en ballade som var mye preget av dansk språk. Men sammenligner vi med Crøgers oppskrift av *Åsmund Fregdegjæva* og Moes oppskrift av *Heiemo og nøkken*, som begge inneholder mange danske skrivemåter, blir det klart at det nok aller mest skyldes Bugges skrivepraksis og erfaring.

3.3.5 Rikard Berge (1881–1969)

Rikard Berge er den yngste samleren i utvalget mitt. Det meste av innsamlingsarbeidet hans foregikk på begynnelsen av 1900-tallet, altså omkring 50 år senere enn de tidlige samlerne. Siden da hadde dialektologien fått sterkere fotfeste i Norge, og folk hadde mer kunnskap om talemålene rundt i landet. Berge hadde ingen universitetsutdanning selv, og sånn sett skulle man tro at han ikke hadde like gode forutsetninger for å gjengi sangernes talemål som for eksempel Bugge. Men det er ikke tilfellet. Olav Solberg skriver følgende om Berges skrivestil: «Berge skriv sjølv nynorsk med farging av Vinje-mål, men når han gir ordet til ein forteljar eller songar, gjengir han det sungne eller fortalde i *deira språk*. Det er altså tale om ein språkleg solidaritet med tradisjonsberarane» (Jonsson og Solberg, 2011: 83). Denne beskrivelsen passer godt med det presise og dialektnære språket jeg finner i oppskriftene hans.

I utvalget fra Vest-Telemark er det tre oppskrifter av Rikard Berge: A18 *Asaliborg*, E147 *Steinfinn Fefinsson* og F67b *Tordivelen og fluga*. Berge markerer de fleste dialekttrekkene svært godt. Han er den eneste av samlerne som har helt gjennomført markering av palatalisering av velarer i innlyd i alle sine oppskrifter, både de tre fra Telemark og i A38d *Dei to systrene* fra Skjåk, som jeg kommenterer i kapittel 5.3.4. Noen trekk er ikke så synlige. For eksempel inneholder de tre oppskriftene nesten ingen ord med *rn*, og det er få hunkjønnsord i best. form i A18 og F67b. Men i *Steinfinn Fefinsson* er delt hunkjønn konsekvent markert: «heidi» ‘heia’ (7), «sengji» (8), «skrømslengji» ‘skrymslinga, skumringa’ (8), «ggyvre mori» ‘gygre-mora’ (9–12, 14), «steikji» (9, 10), «jordi» (14), «bruri» (18) og det svake «boga» (4). De trekkene som ikke

er konsekvent markert, har som regel bare ett eller få unntak. Det gjelder innskuddsvokal i presens av sterke verb og fullvokaler i flertallsendinger. Det gjelder imidlertid ikke *ll > dd*, som ikke er markert i noen av oppskriftene. I stedet bruker Berge skrivemåter som «ille» (A18:13), «alle» (F67b:16) og «smaatrolli» (E147:15, 16). Det må nevnes at «ille» og «alle» er de eneste ordene med mulighet for segmentering og assimilering i A18 og F67b, men i E147 er det flere. Dette trekket har Berge tydeligvis sett bort ifra. Det samme gjelder kort *o > ø*.

Jeg finner noen inkonsekvente skrivemåter hos Berge, men ikke på langt nær så mange som hos for eksempel Jørgen Moe. De fleste finner jeg i *Tordivelen og flua*, for eksempel «bére» (3) og «bære» (4), «møhankje» (3, 17), «Myhankjen» (8, 14) og «Møhankjen» (18), «fluga» (5), «flugu» (6) og «flugo» (7–10, 14, 15). I *Asaliborg* er det noen, for eksempel «livver aa longer» ‘lever og lunger’ (A18:5), og «livr aa longur» (A18:31) og «stògo» (A18:9, 19) og «stùgo». I *Steinfinn Fefinsson* er det så godt som ingen. De mest inkonsekvente skrivemåtene finner jeg i småord og preposisjoner: *fe, fer, fèr, for, fòr* ‘for’, *under, onde, onder* ‘under’, *te, ti, til* ‘til’, *mæ, me, med* ‘med’, *åt, at, át* ‘åt’, *um, om* ‘om’, *upp, op* ‘opp’, *av, or, etter* og *burt*. Selv om variasjonen er stor, er skrivemåtene stort sett dialektnære, og jeg finner svært få danske skrivemåter. Den eneste er «bravmends bord» (F67b:12) i *Tordivelen og fluga*, altså *nd* der norsk har uttale *nn*. Dette kan knyttes til det jeg så i oppskriftene Jørgen Moe; både *Asaliborg* og *Steinfinn Fefinsson* er regnet som gamle norske ballader, og ordforrådet består av norske ord, mens de danske ordene i *Tordivelen og Flua* i større grad åpner for danske skrivemåter.

3.3.6 Andre markeringer av vesttelemålet

I tillegg til de dialekttrekkene jeg har sett etter, finner jeg en del typiske telemarksvarianter av ord i oppskriftene. Noen eksempler er *sille* ‘skulle’ (A18, E132, E145a, E145b, E147), *dynn* ‘dør’ (A18, F29c), *sjov* ‘selv’ (A48b, D172), *fygje* ‘følge’ (A48b, E48, F29c) og *blaug* ‘blyg’ (E145a, E145b). Dessuten finner jeg svært mange arkaiske ord. En god del av dem er oppgitt som telemarkske dialektord i NO, men har også referanser til folkevisene, altså sammenfaller de med typiske «balladeord». Dette kan nok komme av at de aller fleste balladene er samlet inn i Telemark, og at ordene derfor ble knyttet til telemålet like mye som til balladespråket. Noen eksempler på dialektord som også har referanse til folkevisene, er: *tilje*, norr. *pilja* f. ‘gulv’ (D172, E132, E145b), *døraring* ‘rundt dørhåndtak’ (E48), *fræg*, norr. *frægr* a. ‘navngjeten, vidkjent’ (E145a), *nibbestein*, norr. *nefsteinn* m. ‘stein med kvasse kanter’ (E147), *silketvinne* norr. *tvinni* m. ‘tråd’ (E145a), *lunsa* ‘gå tungt og dovent’ (E145b) og *kvende* norr. *kvendi* n. ‘kvinne, kvinnfolk’ (F67b).

3.4 Oppsummering

I dette kapittelet har vi sett at det er stor variasjon mellom samlernes markeringer av dialekttrekk. Oppskriftene til Crøger, Landstad og Moe er mye preget av danske og inkonsekvente skrivemåter, mens oppskriftene til Berge og Bugge er mer konsekvente og dialektnære. Her ser vi tegn til et generasjonsskille mellom samlerne, en tendens som skal komme tydeligere til syne

i de to neste kapitlene. Likevel er det mange individuelle forskjeller mellom samlerne som er uavhengige av tiden de skrev i. For eksempel har vi sett at Crøger markerer assimilering av *rn* > *nn*, framskyting av kort *o* > *ø*, og sementering og assimilering av *ll* > *dd*, bedre enn alle de andre samlerne. Berge markerer derimot ingen av disse trekkene, selv om man skulle tro han hadde bedre forutsetninger enn Crøger. Også Bugge skriver svært dialektært og med lite dansk påvirkning, selv om han samlet relativt tidlig. Selv om generasjonsskillet viser seg i ortografien til samlerne, er slike individuelle forskjeller altså også fremtredende. En ting alle samlerne har til felles, er at de markerer palatalisering av velarer i innlyd mer konsekvent enn alle andre dialekttrekk. Vi skal se at det også gjelder oppskriftene fra Sørvestlandet og Oppland.

Det har også kommet fram at ordforrådet i utvalget fra Telemark er svært arkaisk. I kapittel 6 skal vi se det ikke bare gjelder ordforrådet; oppskriftene fra Telemark inneholder også mange flere arkaiske morfologiske og syntaktiske språktrekk enn oppskriftene fra Oppland og Sørvestlandet. På den ene siden er ikke dette så overraskende, siden vesttelemålet regnes for å være blant de mest arkaiske i landet. Likevel er skjevfordelingen så påfallende at den sannsynligvis har en mer sammensatt forklaring. Noe kan nok skyldes at jeg i stor grad har valgt bort de danskpregede oppskriftene i utvalget fra Telemark, slik utvalget herfra i utgangspunktet er «norskere» enn i de andre områdene, jf. kapittel 2.1.3. En annen grunn kan være at balladetradisjonen i Telemark trolig hadde sterkere muntlige røtter tilbake til de gamle norske variantene, mens andre områder i landet har vært mer påvirket av visebøker, jf. det Jørgen Moe skrev i reiseskildringen som jeg nevnte innledningsvis i dette kapitlet.

4. Sørvestlandet

4.1 Balladetradisjonen på Sørvestlandet

Som vi vet, var Telemark uten tvil sentrum for balladediktningen i Norge. Men også i bygdene på Vestlandet må balladetradisjonen ha stått ganske sterkt. Selv om vi har få kilder som forteller om vestnorsk balladetradisjon, kan vi for eksempel trekke slutninger ut fra det relativt høye antallet viser som er funnet i vestlandsfylkene. Liestøl mener at balladen nok var mer utbredt på Vestlandet enn kildene kan fortelle oss med sikkerhet. Han skriver:

Når me no etter alt dette vender attende til dei vestnorske visone, vil me skyna at ein gjer rettast i å rekna med at ein stor lut av dei veit me ikkje lenger noko um. Likevel er det ikkje so lite som me røyneleg hev eller høyrer gjete. Vest-Agder åleine hev burtimot 40, d. v. s. ikring 1/5 av alle dei norske visone, og Vestlandsfylki hev fleire typar som ikkje er funne på Agder. Legg ein i hop det me verkeleg hev med det me kann slutta oss til umveges, kjem ein til det at den vestnorske viseheimen må ha vore heller stor (Liestøl, 1937:122).

Det vestnorske balladeområdet var forskjellig fra Telemark på et viktig punkt: Det lå nærmest Vesterhavsøyene. Ikke bare lå det geografisk nærmere, men områdene var også tettere sammenknyttet gjennom handel og administrative og økonomiske forbindelser. I middelalderen var både Færøyene og Shetland norske landsdeler, og det var ikke uvanlig at færingar hadde arbeid på Vestlandet og at nordmenn bosatte seg på øyene. Kontakten med Island døde ut omkring 1400, men med Færøyene var den sterk helt fram til omkring 1620, da Færøyene ble lagt under dansk administrasjon (Sandøy, 2001:148–149). Kontakten besto ikke bare av handelsforbindelser, men også bosetninger og giftermål. Liestøl (1937:85) skriver at «So seint som i 17de hdr. åtte bønder i Vest-Noreg, serleg i Hordaland, gardar der vest, og me høyrer um giftermål millom nordmenn og hjaltar» [Hjaltland = Shetland].

I middelalderen skjedde det flere felles språkendringer i islandsk, færøysk og vestnorske dialekter, blant annet diftongering av lange vokaler og differensiering og segmentering av *ll* og *rl* > *dl* og *nn* og *rn* > *dn* (Sandøy, 2001:130–131). En forklaring på disse felles lydendringene kan ifølge Sandøy (2001) være den nære kontakten mellom bygdene på Vestlandet og øyene i vest. Når kontakten var tett nok til at språktrekk kunne spre seg, må man anta at i alle fall muntlige tekster kunne spre seg, og at samholdet kan ha ført med seg en kulturutveksling. Balladevarianter fra øyene kan ha kommet til Vestlandet og etter hvert blitt ført videre inn i landet, slik at Vestlandet kan ha vært et bindeledd mellom øyene og resten av Norge.

Liestøl (1937:99) ser på visene fra Vestlandet som mellomformer mellom de telemarkske og færøyske. Ofte viser det seg i handlingen og motivene, for eksempel i *Heiemo og nøkken*. Balladen ender tragisk i det østnordiske balladeområdet (Danmark, Sverige og noen steder i Norge), men den har en lykkelig slutt bare i det vestnordiske området (Norge, Færøyene og Island). Der mister Nøkken makten over Heiemo med en gang hun nevner ham ved navn (Liestøl,

1937:102–103). Det ser vi i Jørgen Moes oppskrift fra Hardanger: «O nemde Nykjen, han saak i Grund» (A48a:11). Liestøl mente at det også var språklige likheter mellom vestnorske og færøyske viser, blant annet i ordvalg og rimmønster (Liestøl, 1909:46–49 og 1937:100–101). Det samme har Bugge for øvrig funnet i visene fra Telemark: «ikke sjelden finde vi de, som det synes, ubetydeligste telemarkske Rim og Regler nesten aldeles ligelydende igjen paa Island og Færøerne» (Bugge, 1964:133). De språklige likhetene mellom de vestnorske balladene og variantene på øyene er ikke noe jeg vil komme nærmere inn på i denne oppgaven. Poenget er at Vestlandet må ha vært et betydningsfullt balladeområde på grunn av kontakten med resten av det vestnordiske området. Selv om den vestnorske balladetradisjonen nok ikke kunne måle seg med den telemarkske, kan bygdene på Vestlandet ha vært sentrale for spredningen av vestnordiske varianter til andre deler av landet, også til fjellbygdene i Telemark.

4.2 Litt om tekstutvalget

De 17 oppskriftene jeg skal se nærmere på her, er konsentrert rundt to områder: 10 fra Hordaland, først og fremst fra Hardanger og Stord, og 7 fra Vest-Agder og lengst sør i Rogaland. Dette er de oppskriftene som finnes av de aktuelle samlerne. Også her har jeg valgt bort noen av de mest danskpregede oppskriftene, men ettersom det tilgjengelige materialet fra Sørvestlandet er mindre, har jeg ikke hatt like stor valgfrihet. Det også gjort at jeg har valgt å ta med 6 oppskrifter av andre samlere enn de åtte som jeg egentlig fokuserer på. Her kommenterer jeg praksisen til Jørgen Moe, Sophus Bugge, Torleiv Hannaas og Ludvig Mathias Lindeman, og avslutningsvis kommenterer jeg kort oppskriftene etter de øvrige (og ukjente) samlerne.

Både Hordaland, Rogaland og Vest-Agder tilhører det sørvestlandske dialektområdet; det vil si at de har viktige fellestrekk som *a*-mål, diftongering, segmentering og differensiering, innskuddsvokaler osv. (Skjekkeland, 1997:224–227; Ross, 1909:64–142). Men på noen måter skiller målene i Hordaland seg fra målene i Rogaland og Vest-Agder. Det har jeg tatt hensyn til når jeg har sett på oppskriftene. Jeg har sett etter disse dialekttrekkene:

- palatalisering av velarer i innlyd
- segmentering og differensiering *rl* og *ll* > *dl*
- segmentering og differensiering *rn* og *nn* > *dn* (*nn* > *dn* etter kort vokal bare i Nordhordland, Nordre Sunnhordland og Ytre Hardanger)
- diftongering av lang *o* og *å*
- innskuddsvokal i presens av sterke verb
- *a*-endinger i infinitiver og svake hunkjønnsord
- *o*-mål (gjelder Sunnhordland, se punkt 16. i kapittel 2.5)
- delt hunkjønn *-o/-å* og *-el/-æ* (f.eks. *viso/viså*, men *sole/solæ*)
- lenisering (Rogaland og Vest-Agder)
- pronomen 1. p. sg *eg / æg*, 1. p. pl. *me / mi* – *oss / òkke*, 3. p. pl. *dei* – *dei*

Vi skal også se at tre av oppskriftene fra Sørvestlandet har sterke innslag av svensk språk, noe jeg ikke har funnet i oppskriftene fra verken Telemark eller Oppland. Dette henger nok først og

fremst sammen med utvalget mitt, for det finnes svenske innslag i oppskrifter fra andre områder også. For eksempel gjelder det flere av oppskriftene av *Kjempe Grimborg*, både fra Stord, Telemark og Hedmark (Espeland og Solberg, 2016:D61B). Grunnen til at jeg ikke finner tydelige svenske innslag i oppskriftene fra de andre områdene, er altså mest sannsynlig en tilfeldighet som har med utvalget mitt å gjøre. Jeg vil kommentere de svenske innslagene kort i forbindelse med de aktuelle oppskriftene. I kapittel 7.8 diskuterer jeg dem nærmere.

4.3 Sammenligning av samlere

4.3.1 Jørgen Moe

Jørgen Moes tre oppskrifter fra Sørvestlandet er ganske mye preget av dansk ortografi, i likhet med det vi så i oppskriftene hans fra Telemark. Han skriver lang *ll* og *nn* nesten konsekvent som *ld* og *nd*, for eksempel «Mand» (A48a:1), «Guld» (A48a:3), «hende» (D280a:1) og «Stalden» (D280a:2). Andre danske skrivemåter er «hjem» (D259:17, 18), «haver» ‘har’ (D259:2), «Hvad» (D259:15), «Klokkerne» (D280a:4) og «Smaapigerne» (A48a:4). Som i oppskriftene hans fra Telemark finner jeg også stor variasjon i de dialektnære skrivemåtene. Bare i de tre oppskriftene fra Hardanger er preteritum av *å gå* skrevet på fire forskjellige måter: «hjek» (A48a), «gjæk» (A48a, D259), «gik» og «gjek» (D280a). Et annet eksempel er variasjonen mellom danske og talemålsnære pronomen. I de samme tre oppskriftene finner jeg alle disse formene: *æ*, *æg*, *jeg*, *hun*, *o*, *hu*, *ho*, *mig*, *mei*, *meg*, *sig*, *sæg*, *dei* og *me*. Inkonsekvente og danske skrivemåter preger Moes oppskrifter både når det gjelder enkeltord og dialekttrekk.

Moe har nok forsøkt å gjengi sangeren lydrett. At vi i det hele tatt finner talemålsnære former, tyder på det. Palatalisering av velarer er markert noen steder, for eksempel i «Bokje» (A48a:9), «nykjen» (A48a:1, 5, 8, 10, 11) og «Silkje» (D259:9, 10), men ikke i «Nykken» (A48a:4), «Kjerka» (A48a:5), og «sørge» (D259:15, 16). Diftongering er markert nesten gjennomført i både A48a og D280a, for eksempel «Stoularne» (6), «Rousens» (11), «staaude» ‘sto, pl.’ (5) og «skoua» ‘skoda’ (8), men i D259 markerer han det ikke. Delt hunkjønn er markert noen steder, for eksempel «Kjerka» (5) og «Bokje» (9) i A48a og «Gudlkrono» (11) og «Døre» (14) i D259, men «Bruden» (15) har dansk skrivemåte. I D280a ender sterke hunkjønnsord på *-a*: «Lænda» (2) og «Grava» (5). Infinitiver og svake hunkjønnsord på *-a* er nesten gjennomført i D280a, men i A48a og D259 bruker han stort sett *e*-endinger. Segmentering og differensiering er sjelden markert; de eneste tilfellene er «Gudl» (D259:8), «Gudlkammen» og «Gudlkrono» (D259:11). Ellers er de skjult av danske skrivemåter *nd* og *ld*. Innskuddsvokaler er stort sett ikke markert i disse oppskriftene, men de har også få sterke verb i presens.

4.3.2 Sophus Bugge

I utvalget fra Sørvestlandet er det bare to av Bugges oppskrifter, og begge disse er avskrifter. Den ene er F46 *Beltevisa* etter Jørgen Moe, og den andre er E41 *Unge Herredag vinn over Gautlandskongen* etter I. A. M. Morland. Når det gjelder *Beltevisa*, kunne jeg nok ha behandlet

den som en av oppskriftene til Moe. Mye er likt som i Moes original⁴, for eksempel er det brukt stor bokstav i alle substantiv, noe Bugge ikke gjør så ofte, og danske skrivemåter «skulde», «vilde» og «kjender» (1). Men noen steder skinner Bugges skrivestil gjennom: Han skriver for det meste *å* der Moe skriver *aa*, han bruker dobbeltkonsonanter i «mitt», «fill» ‘falt’ og «opp» der Moe skriver «mit», «fil» og «op», og han skriver «Gull» der Moe bruker dansk skrivemåte «Guld». Det mest interessante er kanskje at Bugge har markert diftonger i noen ord der Moe *ikke* har det. I strofe 3 har originalen «Aa naar æ kom paa Vegjen fram / æ fil i saa ondeli Tankar», mens Bugge skriver «Naar æ kom påu Vegjen fram / æ fill i såu ondeli Tankar». Han har også endret «saa» til «såu» i strofe 5. Moe markerer diftongering, for eksempel i «vaaug» ‘vog’ og «Skaaulir» (5), men vel å merke bare i ord i trykkting posisjon. Bugges endringer gjelder ord i *trykklett* posisjon. Derfor er det tenkelig at sangeren kanskje ikke uttalte disse ordene med en tydelig diftong.

Det må nevnes at håndskriften til Moe ofte kunne være svært utydelig (Hodne, 2019:6). For eksempel er det vanskelig å se forskjell på *e*, *a* og *æ*, som også til forveksling ligner *u*-ene til Moe. De skiller seg likevel ut med strek over (*ū*)⁵. Jeg vil understreke at jeg ikke har studert Moes håndskrift utover akkurat denne oppskriften, men basert på det jeg ser her, mener jeg at det er sannsynlig at Bugge har endret *aa* til *åu* helt bevisst. Hvis vi antar det er tilfellet, kan man stille spørsmål ved hvorvidt det gjør noe med autentisiteten til oppskriften. Teksten ble kanskje likere et forestilt hardingmål, men det er likevel ikke sikkert at den ble mer *talemålsnær*, altså likere den opprinnelige fremføringa. Med *forestilt* talemål mener jeg en *generalisering* av dialekten på et bestemt sted som samlerne kanskje forventet å høre, basert på det som var beskrevet i dialektlitteraturen. Denne måten å bearbeide originaloppskrifter på, altså å på et vis «klistre på» et generalisert talemål i ettertid, var ikke helt uvanlig blant samlerne. Vi skal se et tydeligere eksempel på det samme i kapittel 7.5, i Lindemans renskrifter fra Valdres.

I E41 *Unge Herredag vinn over Gautlandskongen* er det tydeligere at Bugges oppskrift er en nøyaktig avskrift. Han skriver for eksempel at «Fra V. 5 af har jeg ikke gjengivet forskjellen mellem store og smaa Bogst.», noe som antyder at han ellers har gjengitt alt slik det sto. Denne oppskriften forteller oss altså ikke så mye om Bugges skrivestil. Grunnen til at den likevel er interessant, er blant annet de mange blyantkommentarene hans. Dessuten er originaloppskriften fra 1786, noe som gjør det til en av de eldste i utvalget mitt, og den er svært alderdommelig i ordforrådet. Dette kommer nok ikke bare av oppskriftens alder; kanskje henger det vel så mye sammen med at balladen tilhører gruppe E, kjempe- og trollballadene. Det skal jeg komme tilbake til i kapittel 6.4.

---

⁴ Håndskriften ligger i Norsk Folkeminnesamling: NFS J. Moe 7, s. 67–69.

⁵ Hodne skriver *åu* i sin tekstutgave (s. 188). Moe bruker normalt dobbel *aa*, så *å* må være Hodnes moderniserte skrivemåte. Hodne bruker *å* i stedet for *aa* også i de andre oppskriftene i tekstutgaven. Skrivemåten *åu* kan kanskje bygge på Bugges avskrift. Originaloppskriften har ikke noen strek over den siste bokstaven, noe som peker mot at Moe har ment å skrive *aa* og ikke *au*.

Kommentarene til Bugge viser at han hadde interesse for folkevisenes tilknytning til norrønt. For eksempel skriver han i en kommenter til strofen «saa Sola hun Rende paa Sale» (1): «Jfr. Alvíssmál nú skinn sól í Sali / Vøluspá sól skein sunnan á salar steina». Her har han fattet interesse for en mulig referanse til norrøn litteratur. I strofe 13 har han kommentert ordet «æbna» i «Det var Goutlandskongen / han tengte paa sin æbna». Bugge skriver: «Meningen: efni: Anledningen han hadde givet til Strid (Hævn)». I norrønt hadde ordet *efni* mange ulike betydninger, blant andre ‘årsak’, ‘gjøremål’ og ‘høve’, mens nyere bruk av ordet stort sett omfatter betydninger som ‘ferdighet’ og ‘egenskap’ (Norr. O. sv. *efni*). Noen kommentarer viser også at han interesserte seg for typiske trekk i folkevisespråket, for eksempel skriver han om «ongaste» i «Den ongeste Herredag» (9): «jvfr. Arw. No. 105, V. 13: nordaste vind, V. 16 hvitaste sand. Danm. Gl. Folkev. No 47D16²: hvideste Bryst», altså bruk av superlativ som et stilistisk virkemiddel (omtalt i kapittel 6.6.4).

Blyantkommentarene viser også Bugges interesse for norske dialekter. Flere steder foreslår han mer talemålsnære skrivemåter av forskjellige ord, for eksempel «lægga» (10) med kommentar: «gia?»), «ongest» (18, 19) med kommentar: «a?» og «frægda» (18) med kommentar «fregna». Mange steder refererer han til det han kaller «den nye Optegnelse» og kommer med forslag til bedre formuleringer. Alt dette er helt tydelig Bugges kommentarer til seg selv. Kommentarene tyder på at både det å forstå arkaiske og ukjente ord, det å forbedre og fullstendiggjøre oppskriftene, og kanskje også gjøre dem mer like et forestilt talemål, som vi så i *Beltevisa*, kan ha vært mål for Bugge. Selv om E41 og F46 er avskrifter, gir de altså et innblikk i hvordan han arbeidet som samler, med stor kunnskap og interesse for norrønt språk og for talemål.

4.3.3 Torleiv Hannaas (1874–1929)

Torleiv Hannaas hadde et ganske annet utgangspunkt enn Bugge og særlig Moe. For det første var han født 60 år senere, og i likhet med Rikard Berge arbeidet han i en tid da kunnskapen om norsk språk og talemål var mye større enn på Moes tid. Dessuten hadde han god kjennskap til norske talemål. Som voksen utdannet Hannaas seg til filolog, og fra 1918 var han professor i vestnorsk dialektforskning ved Bergen Museum (Bondevik, 1988:14–18). Hos de samlerne som vanligvis skrev dansk, kan ortografien være et hinder som gjør det vanskelig å vite hvor mye av dansken som skyldes samleren, og hvor mye sangeren faktisk kan ha uttalt. Men i oppskriftene til Hannaas, som brukte landsmål, er det kanskje større sannsynlighet for at danske former kommer av sangerens uttale. To av oppskriftene til Hannaas inneholder sterke innslag av både dansk og svensk. Det at jeg også finner svenske innslag, er et argument for at formene ikke kan skyldes samleren, ettersom skriftspråket i Norge aldri har vært svensk. De svenske oppskriftene, A59 *Herr Magnus og havfrua* og D61B *Kjempa Grimborg*, ser jeg nærmere på i kapittel 7.8. I første omgang kommenterer jeg de tre andre oppskriftene hans.

Både D45c *Lovmann og Tor* og F57 *Tosstein tala te staven sin* er ganske dialektnære oppskrifter. Her markerer Hannaas konsekvent palatalisering av velarer, for eksempel «folkje» (D45c:10) og

«dei kunne kje trekj' an» (F57:5), *a*-infinitiver, for eksempel «låna» (D45c:14) og «fletta» (F57:7), og segmentering av *ll* > *dl*, for eksempel «adle» (D45c:4, F57:5) og «brydlaup» (D45c:5). Innskuddsvokaler i presens av sterke verb er konsekvent markert i F57, og noen steder i D45c. Oppskriften fra Rogaland har *-æ* i sterke hunkjønnsord: «Kjæringjæ» (F57:4, 7). Oppskriften fra Stord viser det typiske *o*-målet, med både svake og sterke hunkjønnsord, «brurkono» (D45c:7), «strando» (D45c:9) «bruro» (D45c:6, 13), og best. form pl. av intetkjønnsord «seglo» (D45c:8, 9) på *-o*. Jeg finner også «bruri» (D45c:5) med *-i*. Det hører ikke hjemme på Stord, og kan kanskje være en skrivemåte fra landsmål. Stord har ikke differensiering av *nn* og *rn* > *dn* etter kort vokal, så det er ventet å finne former som «daganne» (D45c:5). «Brørne» 'brødrene' (D45c:3), derimot, har lang rotvokal, og kunne fått differensiering til *brø:dne*.

Noen linjer stikker seg ut som spesielt danske; det er omkvedet til D45c, som lyder slik: «Ikke forglemmes du mig – Dei træder så letterlig». Her finner jeg både danske skrivemåter «mig» og «træder» og et dansk lånord, «forglemmes». Bortsett fra dette finner jeg veldig få danske skrivemåter i D45c, og ingen i F57. De eneste unntakene er svake verb med utlyds-*r* i presens som «bander» og «lever». Sørvestlandsk har ikke utlyds-*r*, så disse skrivemåtene kan være danske, eller komme fra landsmål, som også hadde presens med *-r*. Både «bander» og «kvinde» har dessuten dansk skrivemåte *nd* av norr. *nn*. *Lovmann og Tor* var trykt i Peder Syvs visebok (1659), og det finnes mange danske og svenske varianter av den. Derfor er det ikke usannsynlig at sangeren kan ha lært visa fra en dansk tekst, eller at noen har sunget den for henne med den danske teksten i minne slik at noe av ordlyden har blitt stående. Det samme kan nok gjelde D70 *Peder Henriksson*. Den har flere danske lånord og skrivemåter, som «da var du ikke bange» 'redd' (D70:6) og «her hjælper ei sandhed at dølge» (D70:5). Den har noen markeringer av palatalisering, *a*-infinitiver og innskuddsvokaler, men er ellers lite dialekt nær. Under oppskriften har Hannaas skrevet: «Denne visa sto i Kjæmpebogjæ», så det er sannsynlig at de danske formene stammer derfra.

4.3.4 Ludvig Mathias Lindeman (1812–1887)

Lindemans oppskrift av *Reven og Bonden* fra Sokndal i Rogaland nok den minst dialekt nær i utvalget fra Sørvestlandet. Mesteparten av oppskriften er ren dansk, og dialekt nærer former er unntak. Innimellom har han notert ned noe av talemålet, for eksempel i «ner» 'ned' (10), «te Jula» (ok.), pronomen «hu» (8), «Huen» ' huden' (1–9) og norsk preteritum «skaut» (9). Noen steder bruker han skrivemåten *nn* i stedet for dansk *nd*, for eksempel «kunne» (10) og «Men Skinne var værr aa misse» (3). Den siste er en ganske talemåls nær linje. Men ellers bruker han *nd* som i «dit Skind» (8), «nogen Mand» (4), og andre danske skrivemåter som «i Skoven» (1), «Huden» (4, 6) og «Luen min» (1). Det eneste dialekttrekket som er konsekvent markert, er lenisering, som i «den fedeste Gaas» (2, 3), «imod» (9) og «for Fode» (9), men disse formene kan like gjerne komme av danske skrivemåter. Monoftongen i «fed» 'feit' tyder på det.

Det er selvsagt tenkelig at sangeren Henriette Schelderup (f. 1818) hadde lært denne teksten fra en dansk visebok, og at noen danske former kan forklares sånn. Lindeman skrev ned flere viser etter Henriette i et hefte med tittelen «12 viser fra Soggendal i Christiansands stift» (Gaukstad, 1997:500–506), blant andre F45 *Per Spelemann*, som er litt mer dialektnær. Den har for eksempel en del palatalisering av velarer i innlyd, og litt bedre markering av *a*-målet enn F64. Men flere av visene i heftet har en annen håndskrift enn Lindemans (Espeland og Solberg, 2016:F45), så det er usikkert om alle er hans oppskrifter. Uansett ser det ut til at Lindemans forsøk på å notere ned sørvestlandsmålet ikke var så helhjertet som det vi har sett hos de andre samlerne. Selv Jørgen Moe, som også skriver ganske danskpreget, gjengir dialektene på Sørvestlandet bedre enn Lindeman gjør her. Vi vet at Lindeman var aller mest interessert i melodiene. Derfor er det kanskje ikke overraskende at han har valgt de skrivemåtene som var lettest tilgjengelig for ham, de danske, og at han ikke har gjort noen stor innsats for å notere ned sangerens nøyaktige uttale. Det er likevel ikke slik at Lindeman var uinteressert i dialekter – snarere tvert imot. Det skal vi se i oppskriftene hans fra Valdres i kapittel 5.3.1.

4.3.1 De andre og ukjente samlerne

Jeg har også sett på 5 oppskrifter av andre samlere. Her kommenterer jeg noen av dem kort, mens resten inngår i diskusjonen i kapittel 7. Blant de mest dialektnære er to oppskrifter av *Ungersvein på tinget*, begge skrevet ned i Nordhordland i 1843, trolig av Ivar Aasen. I dem finner jeg konsekvent markering av palatalisering av velarer i innlyd, sterke hunkjønnsord på *-æ*, og noen innskuddsvokaler og *a*-infinitiver. Aasen har også markert noen trekk som ikke finnes lenger sør, for eksempel dativ i best. form sg. «Sengjene» (F29a:5) og «Sengjen» (F29b:6), noe som stemmer med Ross' beskrivelser av dativbruk på Sørvestlandet (se kapittel 6.1.2). I F29a finner jeg også differensiering av norr. *nn* etter kort vokal, «*idn*» (1, 2), og differensiering av norr. *fn* > *bn*, «*Stebna*» (2), som var vanlig i Nordhordland (Ross, 1909:144).

Den eldste oppskriften i hele utvalget mitt er skrevet ned på Sørvestlandet. Det er D426 *Valivan*, skrevet ned av Jakob Tollefsson Knaben i Vest-Agder i 1808. Ortografien vitner om oppskriftens alder. Den har mye orddeling og bruk av <c> og <x>, og nesten konsekvent <ey> for /øy/ og noen steder /ei/, som i «*sveyg*» 'svek' (8), og <i> for /j/, som i «*skiære*» (2) og «*iæra*» (6). Se for eksempel på denne strofen: «*Vale van Lader sig haar vel vaxsa / En tee dæ henck ud over hans axla*» (3). Dette er skrivemåter som ingen av de senere samlerne bruker. Men selv om oppskriften er gammel, viser den dialekten ganske godt. Jeg finner delt hunkjønn i de svake «*tavlaa*» (ok.) og «*gul Krunaa*» (25) og det sterke «*døræ*» (18), differensiering av *rn* > *nn* i «*bodna*» (18) og «*bodnæ*» (19), og en del markering av både *a*-mål, innskuddsvokaler, lenisering og palatalisering. Det er altså ikke slik at de eldste oppskriftene nødvendigvis er de minst dialektnære – individuelle forskjeller mellom samlerne spiller også en rolle.

En ukjent samlers oppskrift av *Kråkevisa* fra Stord er uten tvil den mest dialektnære i utvalget fra Sørvestlandet. I den er alle trekkene jeg har sett etter, markert helt konsekvent. Både sterke

og svake hunkjønnsord har *-o* i best. form sg.: «kraako» (2–19), «tungo» (13), «kjorkjo» (17) og «revo» ‘ræva’ (18). Det samme gjelder noen substantiv i best form pl.: «øyro» (16), «augo» (17) og «kløno» (14). Dette stemmer med Ross’ (1909:105) beskrivelser av *o*-målet i søndre Sunnhordland. Segmentering og differensiering av norr. *ll*, *nn* og *rn* er markert i «adle» (9), «skjidne» (12), «tødne» (13), «kodn» (16) og «tutarehodn» (16). Jeg finner også segmentering av *mm* > *bm* i «Skabm» (6). Dette fenomenet hører egentlig til lenger nord, ifølge Ross (1909:101 og 144) i Nordhordland og nordre Sunnhordland, mens *mm* brukes i søndre Sunnhordland. Derfor er det uventet å finne denne formen på Stord.

4.4 Oppsummering

Oppskriftene fra Sørvestlandet viser tegn til det samme generasjonsskillet som jeg så i utvalget fra Telemark. Lindeman og Moes oppskrifter fra 1840-tallet er ganske danskpregede og inkonsekvente, mens noen av Hannaas’ oppskrifter fra 1910 er mer dialektnære. Det er likevel ikke slik at alder og dialekt nærhet alltid henger sammen. De relativt gode markeringene av dialekttrekk i D426 *Valivan* fra 1808 er et eksempel på det. Jeg har også sett på to av Bugges avskrifter. Selv om de forteller lite om hans egen skrivestil, har de vist seg å være interessante. Gjennom dem fikk vi et innblikk i hvordan Bugge kan ha arbeidet med balladetekstene, hvilke språklige ting han interesserte seg for, og hvilke mål han kan ha hatt med arbeidet. Jeg har også introdusert begrepet *forestilt* talemål, som jeg kommer tilbake til i diskusjonen i kapittel 7.

Også i dette utvalget er samlerne mest konsekvente i markeringen av palatalisering av velarer i innlyd. Et trekk de derimot ikke markerer så konsekvent, er segmentering og differensiering. Bugge og Hannaas markerer *rl* > *dl* og *ll* > *dl* noen steder, men *rn* > *dn* og *nn* > *dn* er markert i svært få av oppskriftene. Den eneste oppskriften der det er konsekvent markert, er *Kråkevisa* fra Stord. En del av oppskriftene har markering av innskuddsvokaler i presens av sterke verb. Men det er påfallende sjelden *konsekvent* markert, det er det bare i *Tosstein tala til staven sin* fra Rogaland av Torleiv Hannaas. Den inkonsekvente markeringen av innskuddsvokaler går igjen i oppskriftene fra alle områdene. I kapittel 7.4.4 skal vi se at markeringen av enkelte trekk kan henge sammen med balladens metriske form. For eksempel har innskuddsvokaler ofte en innvirkning på rytmikken, mens palatalisering av velarer i innlyd aldri har det.

Vi har også sett at de mest dialektnære oppskriftene ikke nødvendigvis er skrevet av de store samlerne. *Kråkevisa* fra Stord er et eksempel på det. De mindre kjente samlerne samlet kanskje i hjembygdene sine, og det er sannsynlig at mange skrev på egen dialekt. Derfor er det ikke overraskende at deres oppskrifter kan være gode og presise gjengivelser av dialekt. I *Kråkevisa* fant jeg også noen trekk som ikke hører hjemme på Stord. En mulig forklaring på det kan selvsagt være at sangeren ikke kom fra Stord, men lenger nordfra. Dette minner oss om at sangerens bakgrunn er en mye mer pålitelig målestokk enn nedskrivingsstedet, jf. kapittel 2.1.4. *Kråkevisa* fra Stord kan nok være et eksempel på en oppskrift der disse to faktorene ikke stemmer overens.

5. Valdres og Gudbrandsdalen

5.1 Balladetradisjonen i Valdres og Gudbrandsdalen

Sammenlignet med alle kildene som forteller om balladetradisjonen i Telemark, og i noen grad om tradisjonen på Sørvestlandet, er det lite å finne om Valdres og Gudbrandsdalen som balladeområde. Det gjenspeiles også i materialet i balladeprojektet; som nevnt finnes det bare 23 oppskrifter fra Oppland, og sammenlignet med de mer enn 500 fra Telemark er det ganske få. Knut Liestøl skriver i en artikkel om det norrøne folkeviseområdet:

Ein vil ha set at det norrøne området, å døma etter det tilfanget me no hev, ikkje femnde um heile Noreg. Me hev heile tidi berre tala um Vestlandet og Agder og Telemark. Det er liksom me stansar upp i Aust-Telemark (Liestøl, 1937:128).

Dette har nok Liestøl ganske rett i. Men det kan ikke ha stoppet *helt* opp i Øst-Telemark. Det at vi finner en god del ulike ballader som har blitt samlet inn i Oppland, gir grunn til å tro at balladetradisjonen på et tidspunkt må ha levd i beste velgående der, selv om den helt sikkert ikke kunne måle seg med Telemark og Sørvestlandet.

En grunn til at det finnes så lite materiale fra Valdres og Nord-Gudbrandsdalen kan nok også være at langt færre samlere reiste dit. Samlerne visste at Telemark hadde det de ønsket å finne, og det kan godt hende at de gikk glipp av en del av tradisjonen som fantes andre steder i landet. En av dem som likevel reiste til Oppland, var Lindeman. I en reiseberetning fra Valdres sommeren 1848 skriver han: «de gamle Viser og Sange forglemmes alt mere og mere og ligesom begraves af den hele Sværm af nyere mere eller mindre værdiløse Sange» (Lindeman, 1964:92). Som Lindeman skriver, var nok balladene forsvunnet fra folks minne i mye større grad i Valdres enn i Telemark. Vi skal også se at noen av visene fremtrer i det Jørgen Moe (1964:52) kaller en «mindre oprindelig Skikkelse», jf. kapittel 3.1, altså at de er mer preget av dansk og inneholder færre arkaiske språktrekk. Men det at det *finnes* forskjellige ballader som er samlet inn i Valdres og Gudbrandsdalen, viser at det må ha eksistert en balladetradisjon der, som kanskje også sto sterkere i tiden før samlerne rakk å komme dit.

5.2 Litt om utvalget

Av de 23 tilgjengelige oppskriftene fra Oppland har jeg valgt ut tolv: åtte fra Valdres (Aurdal, Slidre, Vang og noen uspesifiserte) og fire fra Nord-Gudbrandsdalen (Skjåk, Vågå og Nord-Fron). Størsteparten av opplandsoppskriftene i Balladeprojektet er fra Valdres, og en liten håndfull fra Nord-Gudbrandsdalen, så det var naturlig å begrense meg til disse områdene. Samlerne som er representert i dette utvalget, er Lindeman med seks oppskrifter, Andris Vang med to, Rikard Berge med én og Sophus Bugge med én. Grunnen til at Lindeman er overrepresentert, er at han samlet mye i Valdres. Dessuten skal vi se at noen av valdresoppskriftene hans er spesielt interessante. Jeg har også sett på to oppskrifter med ukjent

samler, trolig Ivar Kleiven og Ola Osmundstad. Dem nevner jeg bare kort her og kommer tilbake til dem i diskusjonen i kapittel 7.

Valdres og Nord-Gudbrandsdalen tilhører det midlandske dialektområdet og har mange felles dialekttrekk, for eksempel tjukk *l*, levende dativbruk, delt hunkjønn og jamning (Skjekkeland, 1997:215–217; Ross, 1907:16–56). Midlandsk ligger i et skille mellom østnorsk og vestnorsk, og Valdres og Gudbrandsdalen peker i hver sin retning. Gudbrandsdalen har trekk som peker mot øst, for eksempel palatal diftongering, pronomeren *dømm* i 3. p. pl., og dativ pl. på *-om*. Valdres har trekk som peker mot vest, for eksempel differensiering *rn > dn*, pronomeren *dei* i 3. p. pl. og dativ pl. på *-o* (Mæhlum og Røyneland, 2012:70–71). Jeg har sett etter disse dialekttrekkene:

- Palatalisering av velarer i innlyd (mindre i Valdres)
- Tjukk *l* av norr. *l* og *rð* (ikke av *rð* i Vang)
- Differensiering *rn > dn* (bare i Valdres)
- Ingen assimillering av norr. *ld* og *nd > ll* og *nn* (bare i Valdres)
- Palatal diftongering av norr. *ll* og *nn* i trykktung stavelse (f. eks. *mæinn*, *æille*, bare i Gudbrandsdalen)
- Jamning (mange interne forskjeller)
- Innskuddsvokal i presens av sterke verb (Bare i Øvre Valdres)
- Ingen utlyds-*r* i presens av svake verb
- Dativ
- Delt hunkjønn *-a* og *-e* (f. eks. *visa*, men *sole*)
- Pronomen 1. p. sg. *e* eller *eg*, 1. p. pl. *mø* og *me* og 3. p. pl. *dei* (Valdres), 1. p. pl. *oss* og 3. p. pl. *dømm* (Gudbrandsdalen). Nektingsadverb *ikkje*.

5.3 Sammenligning av samlere

5.3.1 Ludvig Mathias Lindeman

Lindemans oppskrifter fra Valdres er helt tydelig mer dialektnære enn den danskpregede oppskriften av *Reven og Bonden* fra Rogaland, særlig når vi regner med renskriftene som er med i dette utvalget. Det kan nok henge sammen med at Lindeman var spesielt opptatt av talemålet i Valdres. På en stipendreise i 1848 oppholdt han seg der i en måneds tid, og resultatet ble en stor samling melodier og korte tekster, deriblant balladetekster, og en grammatikk over dialekten i Vang Prestegjeld, der han mente at språket var «blødest og renest» (Lindeman, 1964:117). Valdresgrammatikken til Lindeman ser ut til å ha hatt stor innflytelse på oppskriftene hans. Men selv om de jevnt over er mer dialektnære enn den fra Sørvestlandet, har de fremdeles stor variasjon i dialekt nærhet. B22b, F54 og F67a er mest dialektnære, D45b er ganske danskpreget, og D280c har bare danske skrivemåter. De to siste ligger helt tydelig nærmere skriftspråket enn en dialekt nær eller «oprindelig» form, jf. Moes beskrivelse av balladene fra andre steder enn Telemark i kapittel 3.1. Begge renskriftene ligger svært nært det forestilte valdresmålet. Dem ser jeg nærmere på i kapittel 7.5.

Utenom renskriftene er *Tordivelen* og *Flua* er den mest dialektnære oppskriften til Lindeman. I den er palatalisering av velarer i innlyd er nesten konsekvent markert, det samme er trykklett $e^6 > \emptyset$, for eksempel «e sitø» ‘jeg sitter’ (3) og «Kistø» ‘kiste’ (11). Innskuddsvokaler i presens av sterke verb er markert helt konsekvent, og det samme er differensiering $rn > dn$ i «gjednø» (1) og «Dagadn» (13). Han markerer også fremskyting av kort $o > \emptyset$ i «før» ‘for’ (2). I de andre oppskriftene er han mindre konsekvent, men han er innom alle trekkene, for eksempel jamning i «Hugu» (B22b:6,7), «fere» ‘fyri, foran’ (B22b:9) og «Daagaa» (F54:ok.), differensiering $rn > dn$ i «femta kvita Bjødna» (E144:2) og «Klukkudn» (B22b:11) og dativformer i «paa Skio» (E144:ok.), «i Elde» ‘i ilden’ (E144:3) og «ætte Væge» ‘vegen’ (B22b:9).

Delt hunkjønn er ikke markert i noen av oppskriftene. Det skal nevnes at flere av dem bare har svake hunkjønnsord i best. form, for eksempel «Børsa» (F54:3), «Fløga» ‘flua’ (F67a:4–7, 11–13) og «Fela» (F67a:16), som er dialektnære skrivemåter. Men jeg finner også sterke hunkjønnsord på *-a*, som «Døra» (B22b:12) og «Sola» (E144:2), og noen danske former som «Duen» (B22b:1) og «Solen» (E144:2, 17). Presensformene hans har som regel danske skrivemåter med utlyds-*r*, for eksempel de svake «sender» (B22b:1), «lyster» (B22b:2, 4) og «kommer» (E144:12). Det er bare i *Tordivelen* og *Flua* han konsekvent bruker dialektnære skrivemåter uten utlyds-*r*. Ett tilfelle er litt tvetydig: «Saa fik han see hvor de Nøgler hænge» (E144:9). Dette kan være en markering av innskuddsvokal, men det kan også være flertallsbøying. D45b *Lovmann* og *Tor* er den minst dialektnære av oppskriftene. Det eneste han markerer i den, er tjukk *l* av norr. *rð* i «saltan Fjol» (5), flertallsbøying (og jamning) i «De drøkke» ‘drakk, pret. pl.’ (1, 2), og noen dativformer: «aat Kvelde» (3) og «aat Stalde» (9).

Lindeman er den minst konsekvente av samlerne når det gjelder stavemåten i ord med norr. *ld* og *nd* til forskjell fra *nn* og *ll*. Oppskriftene har mange åpenbart danske skrivemåter, for «ind» (E144:3), «Guld» (E144:11–13), «hendes Øine» (D45b:5) og «endnu» (D45b:16). Et unntak fra dansk skrivemåte er «ville» (7, 8). Men dette er egentlig enda et eksempel på Lindemans inkonsekvente skrivemåter, siden ordet godt kunne ha blitt uttalt «vilde» eller «vildø» i pret. på valdresmål, jf. norr. *vildi*, slik det er notert i D280c, F11, F30 og F67a. Det samme gjelder rettelsen fra «sender» til «sennø» (1) i renskriften av B22b; valdresmålet har vanligvis uttalt *nd* i dette ordet, som markert av Bugge i B22c og av Lindeman selv i F67a. I F67a finner jeg en skrivemåte som skiller seg ut: «fald» ‘falt’ (F67a:14), dansk *faldt*. Her skriver Lindeman norsk *l* som *ld*, altså gjengir han en norsk form med et dansk rettskrivingsprinsipp.

Skrivemåter med *nd* og *ld* er langt ifra de eneste danske skrivemåtene som finnes i oppskriftene til Lindeman; nesten alle inneholder skrivemåter som «Nøgler», «Bjerget» (E144:9) og «mit Skib» (D45c:15). Sammenlignet med Bugge, Berge og Vang er det uten tvil Lindemans oppskrifter som er mest preget av dansk ortografi. Likevel er det tydelig at oppskriftene hans fra

---

⁶ Med trykklett *-e* mener jeg ikke bare ord med norr. *-e*, det gjelder også innskuddsvokaler og reduserte endingsvokaler, f.eks. norr. *kista*, moderne norsk *kiste*.

Valdres generelt er mer dialektnære enn *Reven og bonden* fra Sørvestlandet. De fleste dialekttrekkene er markert i alle fall noen steder, selv om det er langt ifra konsekvent. Man kan spørre seg om det kan ha med innsamlingsår å gjøre, men det er vanskelig å si noe om, siden oppskriften av *Reven og Bonden* er udatert. Det er uansett sannsynlig at forskjellen henger sammen med Lindemans interesse for valdresmålet. Dette er et poeng som kanskje er åpenbart, men som like fullt kan ha stor betydning for variasjonen jeg finner i oppskriftene: hvor dialektnær den enkelte oppskriften er, ser ut til å henge sammen med samlerens kunnskap og interesse for den aktuelle dialekten.

5.3.2 Sophus Bugge

B22c *Fuglen sette seg på lindekvist* fra Valdres er den eneste oppskriften etter Bugge i utvalget fra Oppland. Den er relativt kort, bare elleve strofer på to linjer hver, men til gjengjeld er den svært dialektnær. Bugge er konsekvent i skrivemåten av norr. *ld*, *nd*, *ll* og *nn*: «Engeland» (3), «sende» (ok.), «rann» (7), «gullkrona» (5) og «rødegullstol» (10). Han bruker ingen danske skrivemåter. Differensiering *rn* > *dn* er konsekvent markert i «gussengladn» ‘gudsenglene’ (7, 8) og «klukkudn» ‘klokkene’ (9), dativ er markert i «enn væra i ‘sæ væln» ‘enn å være i denne verda’ (5) og delt hunkjønn i «gullkrona» (5) og «væle» ‘verda’ (6). Framskyting av kort *o* > *ø* er markert i «køste» (6) og «tølv» (7, 8), og trykklett *e* står stort sett som <ø>. Bugge er en av få samlere som markerer tjukk *l* av norr. *l*, for eksempel «væle», «kyrkjegølv» og «tølv». Men han er ikke helt konsekvent, det er for eksempel ikke markert i «fuggel» (1) og «Vælkomi» (10).

Bugge gjør noe interessant i denne oppskriften. Flere steder har han markert palatalisering av velarer i innlyd, men strøket over det igjen, som i «líkje» (7–9), «kyrkjele» (8) og «kyrkjegølv» (9). Valdresmålet har vanligvis palatalisering i disse ordene. Det kan altså se ut til at Bugge har forventet å finne palatalisering her, og at han har markert det nærmest på automatikk. Det at han har strøket over det igjen, er et ganske sikkert tegn på at sangeren uttalte ordet uten palatalisering. Berge har visst også hatt en forventning om å finne palatalisering i det samme ordet. I oppskriften av *Dei to systrene* fra Skjåk har han streket under «like» i «So fann de like på kvite sann» (A38d:15), og skrevet i en kommentar: «lenger nord: ‘likje’».

Bugge markerer diftongen *ei* som <ai> og *øy* som <ay> nesten konsekvent. Dette stemmer med Papazian (1971:242) sin beskrivelse av vokalsystemet i valdresmålet. Diftongen *ai* finner jeg i «br{e}aier» ‘breier’ (B22c:4) og «b{e}aile» ‘beile’ (B22c:3). Klammeparentesene kan tyde på at Bugge først har skrevet <ei> og så endret til <ai>. Dette er altså enda et eksempel på at Bugge korrigerer seg selv i kladden for å gjøre oppskriften mer talemålsnær. Men han er ikke helt konsekvent, for senere skriver han *dei* både som «dæi», «D{a}ei» og «dei». Bugge har også markert *øy* som <ay> i «så traytt å så mó» (B22c:10). Verken Vang eller Lindeman markerer spesiell uttale av *øy*, de bruker <øi> som i «føiø» (F11:5) og «trøit» (B22b(r):4). Andris Vang markerer *ei* som <ai> noen få steder, i «Staiktø Sild» (F40:3) og «staiktø Hare» (F40:8) ‘steikt’, men ellers skriver han <ei>. Lindeman skriver bare <ei> og <æi> for *ei* som i «fæit» (F54:1, 3),

«reise» (F67a:8) og «einastø» (D280c:3). Bugges overstrykinger av j-lyden og korrigeringskravet av skrivemåten av diftonger åpner for noen spørsmål som gjelder alle balladeoppskriftene. Hvor mye av det som er markert, er trekk som samlerne har forventet å finne, og hvor mye er basert på det de faktisk har hørt? Dette spørsmålet vil jeg diskutere nærmere i kapittel 7.4.3.

5.3.3 Andris Eivindsson Vang (1795–1877)

Andris Eivindsson Vang var født og oppvokst i Vang i Valdres. Der arbeidet han som skolemester fra 1816–1848, og gjorde dessuten et betydelig arbeid med folkeminnesamling i hjembygda og omkring. Vang var den første som fikk utgitt folkediktning på dialekt. I 1850 kom samlingen *Gamla Reglo aa Rispo, ifraa Valdris, en Samling af Fortællinger, Sagn og Eventyr*, altså tre år før Ivar Aasens *Prøver af Landsmålet*. Andris Vang brukte sin egen språknormal for valdresmålet, for eksempel markerte han uuttalte vokaler med apostrofer, og brukte <ø> for trykklett e: «Gut'n varst ganskø sørgøfullø å kom te Raggøføla, o spordø han korst'n no skuldø bera se åt?» (Vang, 1974:52). Som den første til å gi ut tekster på valdresmål kan han nok ha hatt en påvirkning på de ortografiske valgene til samlere som kom etter ham. Både Lindeman og Bugge bruker lignende skrivemåter i sine oppskrifter fra Valdres.

Andris Vang var selv en av de fremste balladesangerne i Norge. Han hadde et stort repertoar av salmer og andre viser, og sang antakelig omkring hundre melodier for Lindeman (Bø, 1995:99), blant annet *Tordivelen og fluga* som er med i dette utvalget. Lindemans oppskrifter etter Vang kan ifølge Bø (1995:98) sies å ha blitt til gjennom et slags samarbeid mellom de to, selv om Vang var informant og Lindeman samler. De møttes mange ganger, og delte interessen for valdresmålet. Bø (1995:99) skriver om Lindemans oppskrifter etter Vang: «Språket har nok Lindeman gjeve att nøyaktig slik han hørde det framført. Han synte stor vørdnad for og interesse for bygdemålet, og var ei inspirasjonskjelde for Vang når det gjaldt målet». Det er altså ikke overraskende at akkurat *Tordivelen og fluga* er den mest dialektnære oppskriften til Lindeman i dette utvalget, og det er godt mulig at Vang har bidratt med sin kunnskap mens hans sang. Jeg har sett på to av Vangs egne oppskrifter: F40 *Hoffmannen, prestekona og presten* og F11 *Lagje og Jon*, begge fra Valdres. Han har ikke oppgitt noen informant i disse oppskriftene, så det er mulig at han var sin *egen* informant.

Vang skriver stort sett svært dialektnært. Vi kjenner igjen skrivestilen hans fra *Reglo o rispo*; se for eksempel på denne strofen:

Den Jænta ho vart baadø lystig o gla,
Ho rættø o John Hønde, no æ du min Man!
Dæ æ væl Von sa'n Jon (F11:15)

Her står trykklett e som <ø>, sammentrekninga i «sa'n» er markert med apostrof, og det er markert delt hunkjønn i «Jænta» og «Hønde». Delt hunkjønn er konsekvent markert i begge oppskriftene. Han er også konsekvent i markeringen av innskuddsvokaler i presens av sterke

verb, som «Svinøluse bitø me» (F40:5), «Der liggø'n» (F11:14) og «No drikkø e» (F11:16). Svake verb følger også valdresmålet konsekvent og har ikke utlyds-*r*, for eksempel «e lika'n John» (F11:5), «e trjuga de» (F11:4). Framskyting av kort *o* > *ø* er også konsekvent markert, for eksempel «Hønd» (F11:3), «Mørgon» (F11:9), «nøk» (F11:12). Han markerer dativ i «burt i Ro'n» 'bort i roa, kroken' (F40:1) og «han rauk aat Jor'n ne» (F11:14), i motsetning til «Johns Hest dat paa Jore ne» (13). Her blir det tydelig at preposisjonene *aat* og *paa* styrer forskjellig kasus, henholdsvis dat. og akk. / dat. jf. Lindeman (1964:123). Utjamning er markert i «spikji» 'speket' (F40:8), og flertallsbøying i «Dei dansa o drökko den heilø Nat» (F11:16). Ettersom dette er to ganske korte oppskrifter, er det ikke så mange tilfeller av alle trekkene, og noen er ikke synlige, for eksempel er det ingen ord som kunne hatt differensiering av *rn* > *dn*. Likevel er disse noen av de aller mest dialektnære i utvalget fra Oppland.

Vang skiller stort sett mellom norr. *ld*, *nd*, *nn* og *ll*, for eksempel skriver han «bland» (F40:2), «Sild» (F40:3), «Vend» (F40:5), «Hønd» (F11:3) og «vildø» (F11:9), men «Man» (F11:3, 15), «hennø» 'henne' (F11:11) og «Gul» (F11:ok.). Men han er ikke like konsekvent som Bugge, for eksempel finner jeg også han «Hømand» 'hoffmann' (F40:1–4, 6–10) og «Vand» (F40:2). En annen danskpreget skrivemåte er markering av lang vokal i «Brænneviin» (F40:7) og «Svinøhuus» (F40:4). Noen steder bruker han en mellomting mellom dansk og dialekt nær skrivemåte, for eksempel «Spjudt», «udt» (F11:8) og «Madt» (F40:3, 8). Selv om oppskriftene til Vang jevnt over er svært dialektnære, er de altså ikke helt fri for danske skrivemåter.

I omkvedet til *Lagje og Jon* finner jeg danske pronomen: «I er en velbaaren. – JegE bindø up Hjelmøn taa rauastø Gul, o fyljy Herr John». *E*-en som er skrevet etter pronomen *jeg* kan ligne på en rettelse til et mer dialektnært pronomen, men *I* er i alle fall dansk. Som vi kan se, er skrivemåtene i omkvedet ellers dialektnære, og i resten av oppskriften brukes dialektnære pronomen *e* og *du*. Når jeg finner danske pronomen bare i omkvedet, er det rimelig å anta at sangeren faktisk har uttalt dem sånn. Dette er enda et eksempel på at påfallende danske (eller arkaiske) former, altså former som på den ene eller andre måten er mindre dialektnære, ser ut til å opptre særlig ofte i omkved, som jeg så antydning til i *Lovmann og Tor* fra Sørvestlandet.

5.3.4 Rikard Berge

Rikard Berges oppskrift av *Dei to systrene* fra Skjåk er nok er den mest dialektnære og presise oppskriften i utvalget fra Oppland. Han markerer de aller fleste trekk helt eller nesten konsekvent. Det gjelder palatalisering av velarer, for eksempel «harpestrengjir» (17) og «stykkje» (31), tjukk *l* av norr. *l*, for eksempel «klæer» (3), «sol» (7) og «døraglaatt» (30) og delt hunkjønn, for eksempel de svake «fjora» 'fjæra' (12) og «haarpa» (19–31) og det sterke «Bruri» (21, 24, 26–28). Han markerer også utjamning i «utsligji» (6) 'utslått' og «smaalaar» 'smuler' (24) og palatal diftongering i «æille» (14) og «æiller». Tjukk *l* av norr. *rð* er markert i «fjole» 'fjerde' og «förgjole» (26), men ikke i «jor» (7), «nora» (12) og «har» 'hard' (30). Pronomen er *eg* og *e* i 1. p. sg. og *me* og *oss* eller *øss* i 1. p. pl. *Me* brukes konsekvent i subjektsform og *oss* og *øss* i

objektsform, for eksempel «Kvi ska me gaa òss ti sjoar-flod» (3) og «Me vilja vaske øss kvite» (4). Dette er uventet å finne i Skjåk, der *oss* tradisjonelt er brukt både i subjekts- og objektsform. Det kan kanskje være stilistisk variasjon; man kan si at ‘ska oss gå oss’ klinger mindre elegant. Det kan også være en eldre form, i så fall stammer den trolig fra før 1700, for allerede i Edvard Storms *Døleviser*, som ble skrevet i 1770-åra, brukes *oss* som subjektsform (Storm, 1949).

Berge er konsekvent i markeringen av norrøn *nd*, *ld*, *nn* og *ll*. I tråd med skjåkmålet (Dagsgard, 2006:175) skiller han mellom *nd* i innlyd: «bonde» (1), «Linden» (ok.) og «lande» (ok.), og *nn* i utlyd: «lann» og «sann» (14). Det ser ut til å være ett unntak: «grinna», norr. *grind* i «Sò kaam de ein vinnugust synna / aa bles henne inn før grinna» (13). Men i flere andre oppskrifter av balladen heter det *på grunnen* eller *på grunna* – og rent logisk har nok liket heller blitt blåst inn på *grunna* enn til *grinda*, ettersom det jo lå i elva – så dette kan være en skrivefeil eller misforståelse.

Berge bruker lydskriftegn <ɫ> for tjukk *l* og aksenter over vokalene <i> og <ò>, som i «Bruri me’ førgjøle» (26). Dette ser ut til å være markeringer av åpen uttale, altså <i> for [i] eller [e] og <ò> for [o]. Aasen brukte et lignende system for å markere vokalnyanser (Aasen, 1964:§7–24), men gikk senere bort ifra det. Slik praksis var vanlig i talemålsforskning på begynnelsen av 1900-tallet; se for eksempel på Lars Søreides detaljerte markeringer av vokalnyansene i nordfjordmålet, som er beskrevet av Helge Sandøy (2013:86–87). Av alle samlerne jeg har sett på, er det bare Bugge og Berge som markerer ulik vokalkvalitet noenlunde konsekvent.

5.4 Produktive dativformer og flertallsbøying av verb

To av trekkene som jeg kaller arkaiske i kapittel 6.1, var fremdeles produktive i disse områdene da balladene ble samlet inn. Det gjelder flertallsbøying av verb i Valdres og dativbruk i både Valdres og Nord-Gudbrandsdalen. Det kommer tydelig fram i oppskriftene at dativ var produktivt. Jeg finner dativformer i 10 av 12 oppskrifter, og flere av dem har mange tilfeller. En del av dem har jeg allerede kommentert i forbindelse med de ulike samlerne. Her vil jeg også trekke fram F30 *Den vonde kjerringa*, som har mange dativformer, for eksempel «aat bispe» ‘til bispen’ (6), «med hendom» (8) og «te graven» (9). Her vises det også tydelig at dativ er produktivt på grunn av den konsekvente vekslinga mellom «kjeringje» i subjektsform (sterkt hunkjønnsord med *-e*) og «kjeringen» etter posisjonene *for* og *hjaa*. Flesteparten av dativformene står i preposisjonsuttrykk, særlig etter *åt*, *uti*, *i*, *på*, *med*, *ved* og *etter*, men jeg finner også eksempler som er styrt av verba *hjelp* og *be*: «å hjelpe Kattun» ‘katta’ (F66:2) og «Mehankøn [...] ba Klæggji o Fløgo te Bryllupsfest» ‘myrhanke ba kleggen og flua til bryllupsfest’ (F67a:8). Verbstyrte dativformer finner jeg ikke i noen av de andre områdene.

Flertallsbøying av verb finnes i seks av oppskriftene. I *Dei to systrene* finner jeg det i «Me vilja vaske øss kvite» (A38d:4) og «Dei toko...» (A38d:16–19). Det kan være flertallsbøying i «Naar ikkje me hev’e klæer aa tvaa» (A38d:3), men «hev’e» kan også være pres. sg. *hev* med

innskuddsvokal⁷. Flertallsformen ville antakelig heller hatt rotvokal *a*, for eksempel «me hava». Også i «de Nøgler hænge» (E144:9) kan *e*-en forveksles med en innskuddsvokal. I *Fuglen sette seg på lindekvist* er det ett tilfelle: «Dei tøv Gudsengla føllo paa Kne» (B22b:10). Det står imidlertid bare i renskriften, mens kladden har «fal». Noen eksempler fra de andre oppskriftene er «kor Fryugo o Jamfryugo søto greto» ‘satt og gråt’ (D280c:9) og i kladden «monne græde» (D280c:9), «Tre Ælne vøro dei i Solen brei» (E144:6) og «Dei dansa o drøkkø den heile Nat» (F11:16). D45b *Lovmann og Tor* er den eneste oppskriften som har i nærheten av gjennomført flertallsbøying. Men disse kan nok komme av dansk heller enn talemålsinnslag, for eksempel «de toge» (D45b:3) og «de stode» (D45b:5). Jeg hadde ventet å finne mer flertallsbøying i oppskriftene Valdres, der trekket fremdeles var produktivt, men i de fleste oppskriftene er det snakk om bare ett eller noen få tilfeller. Faktisk finner jeg minst like mye flertallsbøying i utvalget fra Telemark.

5.5 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg sett på oppskrifter av Lindeman, Bugge, Berge og Vang. Alle disse er ganske dialektnære, og generasjonsskillet er på mange måter mindre tydelig her enn det vi har sett i de to forrige kapitlene. Det er særlig påfallende i Lindemans tilfelle. Oppskriftene hans fra Valdres er betydelig mer dialektnære enn den fra Sørvestlandet. Det tyder på at samlernes interesse og kunnskap om dialekten de skulle skrive ned, kan ha spilt en stor rolle for hvor dialektnære oppskriftene er. Det samme gjelder oppskriftene til Andris Vang. Oppskriftene hans i dette utvalget er fra slutten av 1840-tallet, men de er likevel svært dialektnære. Det kan nok forklares med hans store kunnskap om valdresmålet.

Noen dialekttrekk må ha vært vanskeligere å markere enn andre. For eksempel har vi sett at tjukk *l* av norr. *l* sjelden er markert, ettersom det krever lydskriftegn eller lignende. Her er det bare Bugge og Berge som bruker egne tegn for tjukk *l* av norr. *l*; Bugge bruker understreket <̲>, og Berge lydskriftegn <ł>. Lydskriftalfabetet *Norvegia*, utviklet av Johan Storm fra 1884, kom ikke i bruk før på slutten av 1800-tallet, og derfor er det bare Berge som har hatt det tilgjengelig. De tidligere samlerne måtte ty til hjemmelagede varianter, som Bugges <̲>. Tjukk *l* av norr. *rð*, derimot, er oftere synlig, fordi det kan markeres med vanlig <l>, for eksempel «Saltan Fjøl» ‘fjord’ (D45b:5). Dette viser at samlerne må ha vært begrenset av de mulighetene som fantes innenfor det vanlige alfabetet. Det er godt mulig at de oppfattet flere trekk enn de har markert, men det som ikke lot seg markere med vanlige skriftegn, er altså sjelden markert.

---

⁷ Innskuddsvokaler hører egentlig ikke hører hjemme i sterke verb i pres. i Skjåk. Det samme gjelder pronomeren *me* i 1. p. pl. Begge disse kan være trekk fra valdresmålet.

6. Morfologiske, syntaktiske og leksikalske særtrekk

I dette kapitlet tar jeg for meg de morfologiske, syntaktiske og leksikalske særtrekkene som går igjen i oppskriftene, og som jeg mener er karakteristiske for det norske balladespråket. Målet med å systematisere trekkene er å finne ut om det er grunnlag for å snakke om et eget balladeregister. Mange av trekkene har opphav i norrøne former og strukturer. Her diskuterer jeg i hvilken grad ord og uttrykk kan være *bevart* siden senmiddelalderen, altså som det jeg vil kalle «rester», og i hvilken grad ulike trekk kan ha blitt *videreført* som et poetisk register, altså at de har mistet sin opprinnelige grammatiske funksjon, og etter hvert fått en *ny* funksjon som stilistiske virkemiddel (jf. kapittel 2.4.1). En skjematisk oversikt over hvordan de morfologiske og syntaktiske trekkene fordeler seg på dialektområdene og balladegruppene, finnes i vedlegg 3 og 4. Ordforrådet har jeg ikke gjennomgått like systematisk, men jeg diskuterer noen aspekter ved det til slutt i dette kapitlet. Dette er trekkene jeg vil kommentere:

Morfologi	Syntaks
Adjektiv på <i>-an</i>	Tematisering av adverbial
Dativ i preposisjonsuttrykk	Tematisering av verb
Genitiv	Utvidet bruk av refleksivt pronomen
Flertallsbøying av verb	Etterstilt adjektiv, tallord og artikkel
Bøying av tallord 2	Foranstilt bestemt artikkel
Andre eldre verbformer	Overbestemte substantiv
	Utelatte funksjonsord
	Imperativ med <i>du</i>

6.1 Morfologiske særtrekk

6.1.1 Adjektiv på *-an*

Jeg finner 52 tilfeller av adjektiv på *-an* i over halvparten av oppskriftene. Dette trekket er kjent i balladespråket, og både Wessén (1928) og Agerschou (1943) funnet det i danske og svenske viser. Bøyingendinga *-an* tilsvarende akk. sg. m. i norrønt. Kasusbøying av adjektiv holdt seg fram til ca. 1450, men senere ble adjektiv bøyd bare i genus og numerus (Enger og Conzett, 2016:254). Noen uttrykk med adjektiv på *-an* kan altså potensielt være bevart fra før 1500-tallet, da trekket fremdeles var produktivt, og blitt stående uforandret i balladeteksten helt fram til 1800-tallet. Men jeg finner også *-an* i konstruksjoner som ikke kan ha blitt bevart på denne måten, for eksempel med feil kjønn eller i setningsledd som tilsvarte andre kasus. Mange av uttrykkene må altså ha kommet til på et tidspunkt da trekket ikke lenger var produktivt. Aasen (1864:§188) skriver at adjektiv på *-an* finnes i folkevisene både på «sit rette Sted» og «paa urette Sted», og at det må kalles «en vilkaarlig Udfylning i Verset».

Akkurat som Aasen beskriver, finner jeg adjektiv på *-an* delvis i tradisjonell bruk, men også i «utradisjonell» bruk, altså med feil kjønn eller kasus. Eksempler på bruk i feil kjønn er «over saltan hav» (n.) (A59:3) og «til viden Strand» (f.) (D45b:11). Eksempler på feil kasus er «til saltan Fjøl» (D45b:5), der *til* styrte genitiv, og «sjella vexe sotan Kvisten / uppaa so beiskt eit

Tre» (E132:6), der «sotan Kvisten» ‘søte kvisten’ er subjekt og ville hatt nominativ i norrønt. I noen få tilfeller brukes endinga til og med på substantiv, for eksempel «kappan Tor» (norr. *kappi* m. ‘kjempe’), «snappan Siuran svend» (Siuran = Sigurd) (E41:6) og «Liljanqvist» (B22b:1). En interessant observasjon er at jeg finner en overvekt av utradisjonell bruk oppskriftene fra Oppland og Sørvestlandet, mens de fleste tilfellene fra Telemark har tradisjonell bruk, og dermed med større sannsynlighet kan ha blitt bevart fra eldre former.

Mange av eksemplene står i preposisjonsforbindelser. Forskning på både danske og svenske ballader viser at eldre bøyingsformer opptrer særlig ofte i preposisjonsforbindelser (se f.eks. Agerschou, 1943:68 og Wessén, 1928:60). Det gjelder ikke bare visene; også i talespråket finner vi ofte eldre bøyingsformer sammen med preposisjoner, for eksempel i uttrykk som *til lands*, *av dage* og *i hende*. Mange av *-an*-formene inngår også i allitterasjoner, for eksempel «på blian Bør» (D172:10), «på den fríe fljótan folen» (E145b:34), «stærkan Svevnen» (B31:3) og «på hogan hest» (C15:13). Dette er et argument for at vi har å gjøre med eldre former. Etersom allitterasjon var et viktig virkemiddel i norrøn diktning, er det ikke overraskende at vi finner eldre bøyingsformer nettopp i de allittererende uttrykkene. Som vi ser, inneholder alle disse eksemplene hankjønnsord og kan altså være rester av eldre former. Men selv om dette er hovedregelen, finner jeg også allitterasjon i utradisjonelle *-an*-endinger, for eksempel «bredden bór» (n.) (D45c:1) og «søtran sengji» (f.) (E147:8). Dette viser at både nye allittererende uttrykk og nye uttrykk med adjektiv på *-an* må ha kommet til etter 1450.

Det ser ut til at Aasen har rett i at *-an* har blitt en «vilkaarlig Udfyldning i Verset». Det er for eksempel lite grunnlag for å si at den har en metrisk funksjon, ettersom den nesten alltid kan erstattes med best. form av adjektivet på *-e*, for eksempel «blie bør», «unge Ormålen» og «høye hatt», uten at det gjør rytmiske utslag, og i og med at den er trykklett, har den lite innvirkning på rimmønsteret. Fri bruk av *-an* finnes ikke bare i balladene. Det finnes også i nyere lyrikk, for eksempel i «Du gamle Mor» av Å. O. Vinje (1864:151) «om so på villan fot», og Åse-Marie Nesses oversettelse av Goethes «Erlkönig»: «han grip om barnet med sterkan arm» (Nesse, 1999:41), for å nevne noen få eksempler. Dikterne kunne ha valgt best. form av adjektivet, «ville fot» og «sterke arm», uten at det fikk konsekvenser for rytmen. Også her har *-an* har en utelukkende stilistisk funksjon. Det er naturlig å anta at dette fenomenet har oppstått i balladene og senere spredd seg til annen lyrikk.

Jeg vil også kommentere en *r*-form av adjektiv, altså det som i norrønt var nom. sg. m. Det finner jeg i ordet *ungersvein* (D280a:6, F29a:1, 3, 6). I de danske visene er *r*-formen mer brukt (Agerschou, 1943:68), og den finnes også i enkeltstående adjektiv, for eksempel *unger helt* og *stolter iomfru*. I de norske balladene ser det ut til å være svært få *r*-former; i utvalget mitt finner jeg den bare i to oppskrifter i varianter av det samme ordet. Derfor kan man argumentere for at *ungersvein* egentlig tilhører det faste *ordforrådet* i det norske balladespråket. Det er ikke grunnlag for å regne *r*-formen som et fast, morfologisk særtrekk, slik som i de danske visene.

6.1.2 Dativ i preposisjonsuttrykk

Dativ med *-i* i maskulin *r*- og *u*-klasse og nøytral *0*-klasse falt bort i løpet av mellomnorsk tid. Fra 1500-tallet ser vi tegn til bortfall av dativ i ubest. form pl. og noen steder i best. form pl., mens enkelte dialekter fremdeles har produktive dativformer i best. form (Enger og Conzett, 2016:243). I kapittel 5.4 så vi at Valdres og Nord-Gudbrandsdalen har produktive dativformer i bestemt form, og at dativ er markert i de aller fleste oppskriftene derfra. Her kommenterer jeg dativformer i oppskriftene fra de to andre områdene. I Vest-Telemark kan vi regne med at dativformer var lite brukt i tale på 1800-tallet; ifølge Ross (1906:18) var de jevnt over utrygge, og brukt mest i gårdsnavn i ubest. form sg., i noen talemåter og etter preposisjoner i best. form pl., og mest i «gamle kvæde og sume talemaater» i best. form sg. På Sørvestlandet fantes det nok enda mindre; ifølge Ross (1909:125, 145) var dativ kun i full bruk i Nordhordland og på Voss, i Hardanger bare i best. form pl., og ikke i bruk sør for Sunnhordland.

Utenom de to tilfellene i utvalget fra Nordhordland som er nevnt i kapittel 4.3.1, finner jeg svært få eksempler på dativbruk i utvalget fra Sørvestlandet. De to tilfellene finnes i *Margjit Runarborgi* fra Austad i Vest-Agder: «Men de heve mé i Draumo bori» ‘draum (dat. pl.)’ (C22:1), og «Hu hev so lengi i Sjoè drivi» ‘sjø (dat. sg.)’ (C22:3). Ifølge Espeland og Solberg (2016:C22) er *Margjit Runarborgi* en svært gammel ballade, sannsynligvis diktet rundt 1300, så det er ikke så overraskende å finne eldre former her. Et siste tilfelle finner jeg i *Reven og bonden* fra Sokndal i Rogaland: «Han spendte sin Bue for Fode» (F64:9), men dette må nok regnes som et vanlig stivnet uttrykk, altså moderne norsk *for fote*.

I oppskriftene Telemark finner jeg mange flere; hele 51 dativformer i 14 oppskrifter. Selv om dette tallet faktisk er høyere enn Oppland med 10 oppskrifter og 28 tilfeller, er andelen likevel større i Oppland ettersom tilfellene er fordelt på færre strofer. I utvalget fra Oppland så vi dessuten at noen oppskrifter har helt gjennomført markering av dativ, mens bruken er mer sporadisk i oppskriftene fra Telemark. De formene jeg finner, stemmer med Ross’ (1907:17–18) beskrivelse av dativformene i Vest-Telemark. Dativ sg. f. har endingene *-une* og *-un*, for eksempel «i Snekkune» ‘snekka, langskipet’ (D172:3), «í stogunne» (A48b:1) og «i Kjyrkjun» (B31:3), og dativ sg. m. har *-e* eller *-i*, for eksempel «fe gluggje» (A18:1), «i Kjæfte» (B31:10) og «mæ Luri» (E29:4). Flertall har som regel *-o*, for eksempel «nora onde Fjøddo» (A54a:ok.), «fer bergjo nord» (C15:24) og «paa fine foto» (E147:18).

Jeg finner noen dativformer av adjektiv og determinativ, sg. m. på *-om*, for eksempel «han hev meg længstom trátt» (C15:7), «I addom Aldri mi» (D172:18) og «kringum kvorjum rinde» (E147:4). I omkvedet til A63 *Olav Liljekrans* finner jeg også et eksempel på dativ av adjektiv sg. f. med endinga *-ari*: «mæ vitari Haand». Dativ sg. f. med *-re* er ifølge Aasen (§188) sjelden, og finnes med *-are* bare i folkevisene. I *Steinfinn Fefinsson*, som inneholder svært mange dativformer, finner jeg også dativ av possessiv *min* og *din*, «minom felli» (E147:1) og «dinom

felli» (E147:2). I samme oppskrift finner jeg også «uriktig» dativbruk: «Det var einom komu manne» (E147:1), der *mann* er subjekt og ikke skal stå i dativ. Aasen (1864:§188) kommenterer dette i forbindelse med utradisjonell bruk av *-an*: «Ogsaa Endelsen ‘om’ er stundom feilagtig; f. Ex. av allom dinom Tru (25)». I eksempelet over kan det se ut til at *-om* har en lignende funksjon som *-an*, altså at den fungerer som en poetisk, ikke grammatisk, bøyingsending. Det skal sies at stilistisk bruk av *-om* forekommer lite i dette utvalget, men det finnes.

Som nevnt ble det brukt dativformer i best. form pl. etter preposisjoner i Vest-Telemark, så disse kan nok regnes som talemålsnære former. Jeg finner likevel aller flest eksempler på dativformer i best. form sg., og som Ross skriver, jf. over, er disse mest brukt i «gamle kvæde og sume talemaater». Disse dativformene kan nok regnes som arkaiske og lite talemålsnære. Det at jeg finner utradisjonell bruk av bøyingsendinga *-om*, er også et argument for at funksjonen etter hvert kan ha blitt mer poetisk enn grammatisk. Vi har altså å gjøre med både eldre og stivnede dativformer, og en del nye dialektformer i talemål med produktiv dativbøyning.

6.1.3 Genitiv

I norrønt hadde sterke substantiv endingene *-ar* og *-s* i gen. sg., svake *-a* og *-u*, og flertall *-a*. Fra begynnelsen av mellomnorsk tid begynte *-s* å overta for de andre formene (Enger og Conzett, 2016:244). Preposisjonen *til* styrte alltid genitiv i norrønt. I moderne norsk finnes fortsatt mange «stivnede genitiver» med *til* + *-s*. Det finnes også nydannede, analogiske former, som *til sengs* (Berg, 2015:8–9). Vi kan regne med at enkelte former med *-ar* fantes i noen dialekter på 1800-tallet. Aasen (1864 §172) skriver om genitivendinger: «Formerne ‘ar’ og ‘a’ blive paa mange Steder utydelige derved, at ‘ar’ gaar over til ‘a’, hvorimod det egentlige ‘a’ gaar over til ‘e’ (§112). Bedst er Forholdet i de sydvestlige Egne, hvor ‘a’ sædvanlig er vedligeholdet, og hvor enkelte Former med tydeligt ‘ar’ forekomme». Aasen mener at dette er vanligst i sammensatte ord og stedsnavn, som «Solar-gang» og «Soknarælv’æ» (Voss).

I dette utvalget er det 22 genitivformer i 10 ulike oppskrifter. Tilfellene er omtrent jevnt fordelt mellom Telemark og Oppland, men Sørvestlandet har bare 2. Naturlig nok finner jeg flest former med *-s*, slik som «te meins» (A38d:7), «te lands» (A38d:8), «te Bryllups» (D172:5, 6), «ti Kammers» (F66:1), «tilsengs» (D45b:1, 2) og «paa havsens bott» (F30:10) med etterstilt artikkel og bøyning av begge ledd. De fleste av disse er han- og intetkjønnsord som hadde *-s* i norrønt, men hunkjønnsordet *seng* hadde *-ar*, og er derfor en analogisk form. I DgF står strofen slik: «icke wille bruden thill senge i dem» eller «intet vilde bruden til seng i di» (DgF VII:8). I Lindemans oppskrift fra Valdres heter det «tilsengs» (D45b:1, 2) og «til senge» (D45b:4). Det er bare i oppskriften fra Stord at den norske formen med *-ar* er bevart: «til sengjar» (D45c:5, 13). Dette stemmer med Aasens beskrivelse av bruken av *-ar* i avsnittet over.

Ellers finner jeg *-ar* for det meste i sammensatte ord, for eksempel «til Vegarmærkje» (*vegar* = gen. av norr. *vegr* ‘vei’) (E144:16), «ti sjoar-flod» (A38d:2, 3) og «te sjeiarå» (*sjoar* og *sjeiar* = varianter av gen. *sjóvar* av norr. *sjór* m. ‘sjø’) (A38b:3, 4), og «Beiarlande» (*beiar* = variant av

gen. *bójar* av norr. *bór* m. ‘bø, gard’) (A54a:11, 18). Jeg finner også eksempler på *-ar* i ord som hadde *-s* i norrønt, for eksempel «der stande dei Kongjen te Meinar» (norr. *mein* n.) og «der stænde dei te Domar» (norr. *dómr* m.) (D432:6, 7). Dette er mer oppsiktsvekkende, ettersom det var *-s* som spredde seg. Det kan være et tegn på at *-ar* også kan ha fungert som en «tom» bøyingsending uten grammatisk funksjon på samme måte som *-an* i adjektiv og *-om* i enkelte ord, selv om jeg finner ganske få tilfeller av det.

6.1.4 Flertallsbøyning av verb

I norrønt ble verb tallbøyd. Utover 1800-tallet var flertallsbøyning fremdeles vanlig i en del norske dialekter, blant annet i Nordhordland og Hardanger, og i Valdres er det ennå i bruk (Berg m.fl., 2018:201). Men mange steder var flertallsbøyning på vei ut (Aasen, 1864:§322), og vi kan nok kalle det et gammelmodig språktrekk. Det må også nevnes at flertallsbøyning holdt seg lenge i svensk og dansk skrift, noe som kan ha hatt innvirkning på de norske balladene gjennom visebøker. Dessuten ble det brukt i dansk-norsk skrift til utpå 1800-tallet (Enger og Conzett, 2016:263), noe som kan ha påvirket samlerens skrivemåter, for eksempel «de toge» (D45b:3) og «de stode» (D45b:5) i *Lovmann og Tor* fra Valdres (jf. kapittel 5.4). Det er altså ikke helt enkelt å skille mellom danske skrivemåter og markering av talemålsnære flertallsformer som sangeren uttalte. Men mange av flertallsformene kan nok komme av eldre norske former. Dette utvalget inneholder 61 tilfeller av flertallsbøyde verb; 13 fra Oppland, 15 fra Sørvestlandet og 33 i utvalget fra Telemark.

En utfordring med å gjenkjenne flertallsformer er at de ikke alltid er synlige i skrift. Det gjelder særlig presens av svake verb, der bare en utlyds-*r* skiller mellom sg. og pl., for eksempel «de hente meg fram» (A48b:5b) og «prøve dei Jønne kalle» (E29:1). Med tanke på at ikke alle dialekter har utlyds-*r*, og at samlerne dessuten er litt inkonsekvente i markeringen av det, er disse eksemplene usikre. Det samme gjelder presens av sterke verb uten endring i rotvokal fra infinitiv til presens; her kan flertallsformene lett forveksles med entallsformer med innskuddsvokal⁸, for eksempel «Bekkjune bite» (B31:9), «der som Drengjine drikke» (E132:26) og «dey bære gul udi Vengen» (D426:ok.). Der rotvokalen skifter, er det derimot helt tydelig, for eksempel «Vægjene fadde saa vie» (sg. *fell*) (B31:ok.2), «hestane stande i Adelsgård» (sg. *stend*) (C15:11, 12) og «som hagli or skjydi rjote» (sg. *ryt*) (E147:12). Svake verb i preteritum fikk etter hvert sammenfall mellom pl. *-u* og sg. *-e* til *-e* (Berg m.fl., 2018:201), og er derfor umulige å skille fra hverandre. Tostavede preteritumsformer av sterke verb er lettere å gjenkjenne, for eksempel «Dei vonde up sit herligt Segel» (sg. *vatt*) (E29:2), «toko dei ti aa fæla» (sg. *tok*) (E147:16) og «vore dei adde vreie» (sg. *var*) (E29:8).

---

⁸ Her er det kun tonemet som er betydningsskillende, for eksempel *eg¹bi:te* = pres. sg. med innskuddsvokal og *me²bi:te* = pres. pl. Ingen av samlerne markerer tonemer. Dessuten ville forskjellen neppe vært hørbar i sang.

Det kan se ut til at flertallsformene noen steder har fått en slags metrisk funksjon i kraft av de ekstra vokalene de fører med seg. Et eksempel på det er Jørgen Moes oppskrift av *Jeg lagde meg så silde* fra Hordaland. Se hvordan pret. pl. «vare» fungerer i denne strofen:

Hendes Hænder vare snilde, hendes Finger vare smaa
Hendes Øine vare blaae som en Lua
Hendes Drømmer de vare idelig til Gud
I Himmelrig skal man dem skoua (D280a:8).

Her bidrar de ekstra vokalene til å opprettholde en peonisk⁹ rytme i strofen, det vil si tre ubetonte og én betont taktdel med litt ulik fordeling (Bjerke, 2000:51). Et annet argument for at flertallsbøyingen kan henge sammen med metrikk, er at jeg også finner noe som ligner på flertallsbøying av et verb som står til et substantiv i entall: «Denne Grava me før din Kjæreste Ven / Som førr vore rausande røda» (D280a:6). «Vore» er tilsynelatende pret. pl., men «din Kjæreste Ven» er helt tydelig entall. Også her kan forklaringen ligge i metrikken – *var* har én stavelse og *vore* har to, og her krever metrikken et tostavet ord, som her ligner til forveksling på en flertallsform. Flertallsbøying av verb er altså et eksempel på et arkaisk trekk som kan ha fått en metrisk funksjon ved siden av den grammatiske.

6.1.5 Bøyning av tallord 2

I norrønt ble kvantorene 2, 3 og 4 bøyd i kjønn og kasus i samsvar med substantivet de sto til. Tallordet *to* hadde formene *tveir* (nom. m.), *tvær* (nom. og akk. f.), *tvau* (nom. og akk. n.), gen. *tveggja* og dat. *tveim* i alle kjønn (Haugen, 2013:168). Formen som etter hvert tok over og utviklet seg til moderne norsk *to*, er akk. m. *tvá*. Tallordbøyning var for det meste ute av bruk på midten av 1800-tallet, men ifølge Aasen (1864:§198) fantes rester i enkelte dialekter: «Af enkelte Bygdemaal kan anføres: tvei, tvæ, tvau (Sætersdalen); tveir, tvau (Nhl. forældet); tvo, tvær, tvau (Vald.)»

For det meste finner jeg varianter av moderne norsk *to*, som *tvo*, *tvaa* eller *tvá*. Andre bøyingsformer er sjeldnere. Hankjønnsformen *tvei* finner jeg i tre oppskrifter: «Ganje tvei ta adde ut» (E29:12), «Der saag æg dei Ormane tvei» (B31:10), og «Vi drukke Skaal om Skaal / Aa den drikker tvei Som inkje vi» (E48:1). Jeg finner også hunkjønnsbøyning, norr. nom. f. *tvær*, i «Tvæ rósir søve derinne» (A48b:ok.). En forklaring på disse formene kan nok være kontakt med sangere fra Setesdal, der *tvei* tradisjonelt har vært hankjønnsformen og *tvæ* hunkjønnsformen. Alle disse oppskriftene er fra Vest-Telemark, så det er sannsynlig at det har vært kontakt. Men det kan ikke utelukkes helt at «ganje tvei» og «tvæ rósir søve» har blitt overlevert fra en tid da bøyinga var produktiv i Telemark også, for både *Roland og Magnus Kongen* og *Heiemo og nøkken* er regnet som svært gamle ballader. I oppskriftene fra Valdres og Gudbrandsdalen finner jeg ingen tallordbøyning. Det henger nok sammen med at tallet *to* bare er brukt i to av tolv

---

⁹ Versefoten *peon* er for øvrig vanlig i de svenske folkevisene, jf. SAOB sv. *peon*.

oppskrifter, så utvalget fra Oppland er altså ikke så representativt for akkurat dette trekket. Ved første øyekast ser det ut til at det finnes et tilfelle i *Heiemo og Nøkken* fra Hardanger: «Han ledte i Stoularne tvau eller tre» (A48a:6). «Tvau» ligner på norr. nom. n. *tvau*, men formen er også vidt ubredt på Vestlandet, så dette er nok et talemålsinnslag.

6.1.6 Andre eldre verbformer

Innimellom finner jeg andre eldre verbformer. Noen eksempler er de gamle preteritumsformene «kvo» (A48b:3, 4) av norr. *kveða* ‘kvede’ og «sor» (D426:9) av norr. *sverja* ‘sverge’, og «Gak» (D172:11, 12, F29c:9) og «Ganje» (E29:12), som er eldre imperativ sg. og pl. av *å gå*. Jeg finner også noen få tilfeller av det som ser ut som personbøying av verb. Personbøying var for lengst gått ut av bruk på den tiden da balladene ble samlet inn. Allerede fra 1200-tallet begynte 3. p. sg. å ta over for andre former (Enger og Conzett, 2016:262). Den formen som holdt seg lengst var 2. person sg., særlig i modalverb med pres. på *-t* (Sandøy, 2018:200). Det finner jeg i «Vilt du dæg til Goutland i Aar» (E41:4). *Vilt* er for øvrig også brukt i eldre dansk (jf. ODS, sv. *ville*), så denne formen kan nok like gjerne skyldes påvirkning fra danske visebøker.

6.2 Syntaktiske særtrekk

I den neste delen vil jeg beskrive de syntaktiske særtrekkene jeg har funnet i oppskriftene, og forsøke å si noe om hva de ulike strukturene kan komme av. Som vi skal se, har mange av dem tydelige fellestrekk med norrøn syntaks. Agerschou (1943:70) advarer mot å gjøre for mange antakelser om det historiske opphavet til syntaksen i balladespråket: «Med Hensyn til Syntaksen bør man ikke drage for vidtgaaende Slutninger, da der maa regnes med en vis Frihed i Ordstillingen paa Grund af den bundne Stils Rytme- og Rimkrav». Dette er nok riktig. Men mønstrene som tegner seg i den frie ordstillingen, er såpass tydelige at det må være rimelig å trekke noen konklusjoner.

6.2.1 Tematisering av adverbial

I norrønt ble adverbial ofte uthevet ved tematisering, det vil si satt først i setninga, særlig nektelser og ganske ofte attributive adjektiv (Nygaard, 1966:354–355). Tematiserte adverbial er ikke uvanlig i moderne norsk, men det gjelder helst adverbiale *ledd* og sjeldent nektingsadverb. Når jeg finner mange tematiserte *enkelstående* adverb i oppskriftene, er det nok rimelig å anta at trekket er arkaisk, spesielt siden tematiserte nektingsadverb forekommer såpass ofte. Totalt finner jeg 13 tilfeller med tematiserte nektingsadverb og 80 med andre adverb. Av den sistnevnte typen står kun ett i utvalget fra Oppland, 9 i utvalget fra Sørvestlandet og hele 70 i utvalget fra Telemark. Trekket opptrer spesielt ofte i kjempe- og trollballadene, noe som kan forklare skjevfordelingen mellom områdene (se fordelingen i tabell 13 under og i vedlegg 4).

Eksempler på tematiserte nektingsadverb er «aldri sò vert du syster di lik» (A38d:5) og «Inkje vilde bruri te sengjar gå» (D45c:5). Andre tematiserte adverb markerer stort sett sted eller tid, for eksempel «Atte kjæme smaa Drengjin» (E29:13) og «arle var ded om mondags morgon»

(C15:18). Det er også mye brukt i faste vendinger med tematisert *til* og *om* (*til så svara, om så tala* og lignende) for eksempel «Te saa talar Henner Moer» (D172:2) og «Om saa tala den Skomejyver» (E145a:32). Som vi ser, står ofte ordet *så* etter det tematiserte adverbialet. Nilsen (2020) har undersøkt dette fenomenet, som hun kaller *adverbial resumptive particles*, i ulike setninger, blant annet med tematisert *adverbial + partikkel + verb* i eldre og nyere språk. Ifølge Nilsen (2020:98) er fenomenet svært vanlig i moderne skandinaviske språk, spesielt i norsk og svensk. Det brukes hovedsakelig i tale (Nilsen, 2020:93), altså kan vi si at dette er et talemålsnært trekk i balladespråket. Men det finnes også skriftlig, blant annet i eldre kilder som viser at *pá* og *svá* ble brukt som resumptive partikler allerede i norrønt (Nilsen, 2020:103). En forklaring på hvorfor resumptive partikler er såpass mye brukt i balladene, kan være at de gir muligheten til å tilføye en stavelse til verselinja, altså kan de ha en metrisk funksjon.

6.2.2 Tematisering av verb

Som regel sto subjektet før verbet i norrønt, men verbet kunne også bli tematisert (Nygaard, 1966:345). Det gjaldt ikke bare i spørresetninger og imperativsetninger, som i moderne norsk, men også i deklarativsetninger med uttrykt subjekt. Også infinitt verbal kunne stå først i deklarativsetninger (Mørck, 2016:339, 341). Når jeg finner tematiserte verb i oppskriftene, er det altså ganske sikkert et arkaisk trekk. Tematisering fremhever viktige ledd, ikke bare innholdsmessig, men også med tanke på rytmikk og ganske ofte bokstavrim.

Jeg finner ganske lite verbtematisering i oppskriftene fra Sørvestlandet og Oppland. Utvalget fra Sørvestlandet har bare 4 tilfeller: «Skafte han se te en velborin Mand» (A48a:1), «aa myrkna heve hennis Haar» (C22:3), «seer han ud saa vida» (E41:11) og «gjør' hu sæg av ein toltønna-sekk» (F57:9). I det siste eksemplet kan man dessuten argumentere for at vi har å gjøre med et utelatt pronomen før verbet, slik at verbet i virkeligheten står etter det utelatte subjektet «den». Slik ser hele strofen ut: «Så blei der ette ein liden lepp / – gjør' hu sæg av ein tolltønna-sekk». Dersom utelatt pronomen «den», som refererer til «ein liden lepp», er tenkt *før* verbet «gjør'» (det kan også komme etter preposisjon «av»), kan man si at det ikke egentlig er snakk om en setning med tematisert verb. Det samme gjelder også de tre eneste mulige tilfellene fra Oppland, og mange andre tilfeller av utelatt pronomen i subjektsposisjon (se avsnitt 6.2.7). I utvalget fra Telemark finner jeg 28 tilfeller, altså ganske mange sammenlignet med de andre områdene. Noen eksempler er «sovna dei kåte drengjir» (A48b:4), «feller hon tárir på kinn» (C15:2), «trekkte han ti mæ avli» (E145b:30), og «toko dei ti aa fæle» (E147:16). De fleste finnes i kjempe- og trollballadene, noe som kanskje kan forklare hvorfor Telemark peker seg ut, for det er færre slike fra de andre to områdene.

6.2.3 Utvidet bruk av refleksivt pronomen

Refleksive pronomen ser ut til å være mer brukt i balladespråket enn i talt språk; med det mener jeg at de brukes sammen med verb som ikke vanligvis brukes refleksivt. Nygaard (1966:338–343) gjør rede for bruken av refleksive pronomen i norrønt, som ikke ser ut til å være vesentlig

forskjellig fra moderne norsk. Derfor antar jeg at den utvidede bruken må komme av noe annet. Thomasen (2000) har funnet noe lignende i danske folkeviser og lyriske viser fra 1530–1630, og kaller fenomenet for «det lyriske *sig*». På grunn av dette kunne man kanskje tenke seg at bruken kommer av påvirkning fra danske viser, men det er likevel en tvilsom antakelse, siden bruken i de norske oppskriftene omfatter en god del andre verb enn Thomasen (2000:116–118) nevner. For eksempel har hun ikke funnet å *komme seg*, *ro seg*, *skulle seg*, *springe seg* og *ville seg* i refleksiv bruk i de danske balladene, og å *lade sig* og *rejse sig* bare i de lyriske visene. Dette utelukker nok at det kan dreie seg om direkte overføringer fra danske viser, men det kan selvsagt hende at *mønsteret* er overført og at bruken så har blitt utvidet.

Jeg finner totalt 65 tilfeller av utvidet bruk av refleksivt pronomen. De er fordelt med 12 tilfeller i Oppland, 15 på Sørvestlandet og 38 i Telemark. Fordelingen henger ikke bare sammen med overvekten av kjempe- og trollballader i Telemark; her peker faktisk de naturmytiske balladene seg ut med betydelig flere tilfeller enn de andre gruppene. Her er en alfabetisk liste over verbene som er brukt (med noen eksempler):

Verb	Antall tilfeller	Eksempler
å gå seg	18	«Kvi ska me gaa òss ti sjoar-flod» (A38d:3) «Nykjen hjek seg i Kjerka in» (A48a:5)
å ha seg	4	«Hadde han se' dei døtrane tvo» (A38d:1) «Bergjekongen ha sæg ein Ganjare spak» (A54a:13)
å komme seg	5	«Han kaam sæg i den fyste Hadden» (E145a:15) «Aa som dei kom sæg te Bergje fram» (A54b:22)
å komme seg ridende	5	«Han kjæme seg rians i Gaard» (D172:8) «Elvekongjen kom sæg rians i Gaar» (A54b:14)
å la seg	1	«Låt 'kon no te sjeiarå» (A38b:3)
å lilje seg	1	«ville lilje sæg ei Mø» (D432:1)
å ri seg	8	«Nykjen rei se te Kjerkele» (A48a:4) «Olav han ri seg framette mæ Aa» (A63:3)
å reise seg	1	«reis du dæg te Broksvalin» (B31:20)
å ro seg	3	«og rodd' se ut fraa lande» (F30:8) «rodd se ut-paa have» (F30:9)
å se seg	5	«Saa saag æg mæg te Paradiis» (B31:19) «han saag seg berjom imoto» (E147:18)
å sitte seg	1	«Liti Kjersti ho sat sæg i Væven saa fin» (A54a:3)
å skulle seg	2	«Hott sko' me 'kon te sjeiarå?» (A38b:4) «Du sko deg at troddebotnen» (E145b:1)
å springe seg	2	«Ola Bonsen han sprang seg over ein Bæk» (F45:7) «Han springe seg fram ivi Bord» (D172:15)
å ville seg	4	«Eg vi meg ti Gjæstebu's gaard» (D172:7) «Vilt Du Dæg til Goutland i Aar» (E41:4)
å vite seg	1	«Han visste seg ingjò rå» (E145b:33)
å være seg	2	«Liti Kjersti ho va sæg saa liti ei Brur» (A54a:2) «Liti Kjersti ho va sæg saa liti et Viv» (A54a:1)

Verbene som går oftest igjen, er ulike bevegelsesverb, aller mest *å gå*, *å komme* og *å ri*, men også *å ro*, *å skulle*, *å springe*, *å ville* og *å reise*. En ofte brukt formel er *kom seg ridende i gård*, for eksempel «Elvekongjen kom sæg rians i Gaar» (A54b:14), «Olav han kom seg riands i Går» (A63:17), «Ded var Falkvor Lommanson / han kom seg ridand i gård» (C15:5) og «De va Kongars Hæresvein / Han kjæme seg rians i Gaard» (D172:8). Her ser vi at linjene er nærmest identiske i fire forskjellige ballader (se også Solberg, 1993:72 om denne formelen). Andre verb enn bevegelsesverb finnes nesten utelukkende i utvalget fra Telemark. Det gjelder *å være*, *å ha* og *å se*, som i «Liti Kjersti ho va sæg saa liti ei Brur» (A54a:2), «Ho ha' seg ein sylvutte knív» (A48b:9) og «Kongjen han sto i høgan Loft / Han seer sæg ut saa vie» (E145a:42).

Dersom vi forestiller oss disse linjene *uten* det refleksive pronomenet, er det ingen åpenbar betydningsforskjell. ODS (sv. *sig*) skriver at slik «overflødig bruk» av refl. *sig* særlig finnes i eldre eller arkaisk, poetisk språk, og i forbindelse med visse rent intransitive (bevegelses)verb og *å være*. Dette stemmer med bruken i utvalget mitt. Thomasen (2020:119) har også kommet fram til noe lignende, nemlig at verbene som er brukt sammen med refl. *seg* i de danske balladene ofte er knyttet til *konkret handling*, i motsetning til *mental tilstand* i lyriske viser (for eksempel *elske sig* og *frygte sig*). Dette er kanskje ikke så merkelig, siden balladetekstene, i likhet med annen norrøn litteratur, som regel er drevet av konkrete handlinger. Det at disse bevegelsesverbene dominerer, kan nok være et sjangertrekk i seg selv. Men hva kan være årsaken til at vi ofte finner dem sammen med refl. *seg*? NAOB (sv. *seg*) skriver at ordet kan brukes «poetisk, først og fremst av rytmiske grunner (og med uklar betydning)». At *seg* brukes som et «fyllord» for metrisk tilpasning, er nok den mest logiske forklaringen på den hyppige bruken i balladene. Det må nevnes at denne bruken av refl. *seg* ikke er spesiell for balladene. Den brukes som nevnt ofte i de danske lyriske visene, og i diverse norske viser, som «Jeg gikk meg over sjø og land» (sanglek), «Eg rodde meg ut på seiegrunnen» (strilevise) og «Å eg veit meg eit land» (Blix, 1896), for å nevne noen. Dette kan altså være et mer generelt poetisk trekk, men man må også kunne kalle det en del av balladeregisteret¹⁰.

6.2.4 Etterstilt adjektiv, tallord og artikkel

I norrønt ble adjektivet ofte satt etter substantivet (Nygaard, 1966:363). Det gjaldt også «adjektiviske pronomener» (Nygaard, 1966:364), for eksempel *sin*, *det* og *denne*, og tallord. Nygaard påpeker også at «Naar der til et subst. er føiet 2 attributive adjektiver, sættes gjerne det ene foran og det andet efter (især naar det ene er *lítill* ell. *mikill*)». Substantiviske tilnavn ble gjerne satt etter personnavn (Nygaard, 1966:366). I moderne norsk settes både adjektiv, tallord og artikler *foran* substantivet. Når oppskriftene inneholder eksempler på alle de konstruksjonene

---

¹⁰ Enkelte av de nevnte verbene kan nok ha vært brukt refleksivt i eldre norske dialekter. Noen er ført opp med refl. bruk i NO (sv. *gå*, *koma*, *ro*, *springa* og *vita*), men med liten utbredelse eller bare med referanse til folkevisene. NO fører ikke opp *å reise*. Men det kan nok ha vært brukt refleksivt, f.eks. av sangeren Gjendine Slålien fra Gjendebu (f. 1871): «og da reiste dom se' langt!» (om kyr) i et intervju sendt på NRK i 1970, se https://www.nrk.no/video/gjendine-fra-gjendebu_42213 (02:20).

som er nevnt over, er det rimelig å anta at trekket har opphav i norrøn syntaks. Dette er et kjent trekk i balladespråket (se f.eks. Aasen, 1864:§332 og Lundeby, 1965:250).

Jeg finner flest etterstilte adjektiv i utvalget fra Telemark; det har 64 tilfeller. Der finner jeg også de eneste eksemplene på to attributive adjektiv der ett står foran og ett bak substantivet: «med mange mennar og sære» (C15:23), «med mange salar og tome» (C15:24), «unge bruð vár» (C15:15) og «den smukke Maara a skiøn» (F29c:ok.), og det eneste eksemplet på etterstilt artikkel: «eg vil no taka atte vivet deð» (C15:3). Det siste kan være et svært gammelt trekk; Lundeby (1965:231) mener at det var ute av bruk i prosa allerede på 1300-tallet. Eksemplet er hentet fra *Falkvor Lomannson*, som antakelig er diktet så tidlig som omkring 1300 (Solberg, 2017). Det er altså sannsynlig at denne etterstilte artikkelen kan ha stått uforandret i teksten helt fra tidlig 1300-tall. Selv om jeg finner flest tilfeller i Telemark, er etterstilt adjektiv og tallord ganske vanlig i alle områdene; 37 tilfeller i utvalget fra Oppland og 21 fra Sørvestlandet. I alle områdene finner jeg også en del tilfeller av substantiv + *så* eller *den* + adjektiv, for eksempel «Væven saa fin» (A54a:3), «et sverd så gott» (A59:5), «Luren den lange» (B31:26) og «silken den hvide» (A59:2). For å begrense mengden har jeg ikke systematisert disse, men de kan også regnes som en egen type etterstilte adjektiv.

De mest brukte etterstilte adjektivene er forskjellige farger, *stor* og *liten* og særlig pl. *små*, og det substantiviske tilnavnet *ung*. Et annet mønster er at mange uttrykk med etterstilt adjektiv har bokstavrim, for eksempel «Gangaren graa» (A54b:14), «brynjune blå» (C15:16), «strengjinn' smaa» (A38b:12), «Skinfrakken stor» (E144:7) og «Åsmund unge» (E145b:13). Bokstavrimet kan tyde på at disse uttrykkene kan være bevart fra langt tilbake i tid. Det kan dessuten hende at bokstavrimet og det etterstilte adjektivet har bidratt til å bevare hverandre, ettersom bokstavrimet kommer sterkere til uttrykk i den rytmikken som det etterstilte adjektivet medfører. Med det mener jeg at etterstilte adjektiv gjerne er trykketunge i verselinja, noe de ikke nødvendigvis er i foranstilt posisjon. Et eksempel på det er «honoms små Hundann» (A63:27), som i stedet har trykk på (og bokstavrim i) possessivet og substantivet, mens adjektivet er trykklett. Lundeby (1965:250) påpeker at etterstilte adjektiv også forekommer i annen poesi, for eksempel i Garborgs «Haugtussa», og kaller slike tilfeller for «folkevise-etterlikninger». Altså har trekket ikke bare blitt videreført i balladespråket, men også blitt overført til nyere diktning, i likhet med adjektiv på *-an*, som nevnt i avsnitt 6.1.1.

6.2.5 Foranstilt bestemt artikkel

Foranstilt bestemt artikkel var vanlig i norrønt. Artikkelen *hinn* ble kun brukt før substantiv som var tilføyd et adjektiv (Nygaard, 1966:48), mens demonstrativet *sá*, der akk. sg. m. *þann* har gitt moderne norsk *den*, også kunne stå før substantiv uten adjektiv (Nygaard, 1966:29). I oppskriftene finner jeg mange tilfeller av *den* + substantiv med adjektiv, for eksempel «den fyste Hadden» 'hallen' (E145a:15) og «den røde gullring» (A18:9), som også er vanlig i moderne norsk. Men nesten like ofte finner jeg foranstilt bestemt artikkel før substantiv *uten* utfylling.

Eksempler på det er «Med den Herre dandser den Jomfru» (A48a:ok.), «Og Gudl ette kvor den Søm der laa» (D259:8) og «Han gjek sæg ut paa den Straand» (E145a:33). Denne særegne artikkelbruken ser ut til å høre til balladeregisteret, og den finnes også i ballader fra Danmark og Sverige. Lundeby (1965:230) mener at trekket kan ha kommet inn i det norske balladespråket gjennom danske og svenske ballader, som igjen har lånt det fra nedertysk syntaks.

Den foranstilte bestemte artikkelen står ofte i stedet for best. form av substantivet, for eksempel «Der var stor lyst i den brurefær» (F67b:18) i stedet for *brureferda* og «så rei ‘en igjenom dæn Elvegrind» (A63:14) i stedet for *elvegrinda*. Den trykklette stavelsen har altså flere mulige plasseringer, den kan være både foranstilt og etterhengt, noe som skaper metrisk fleksibilitet. Det samme kan man si om uttrykk med dobbel bestemthet, for eksempel «kvasse er dei jokletennan» (E147:13), «Dæ gjek dei féskarann utmæ å» (A38b:10) og «In saa kom den Orm-Aalen unge» (D132:3). Disse setningene ville normalt ikke hatt noen bestemt artikkel i talt språk, så her tilfører artikkelen altså en ekstra stavelse til verselinja. Både før best. og ubest. form av substantivet kan den foranstilte artikkelen altså ha en metrisk funksjon. Foranstilt bestemt artikkel finnes i nesten alle oppskriftene. Eksempelene er så mange at jeg ikke har kunnet inkludere dem i vedlegg 4. Grunnen til at jeg likevel nevner det, er at det ser ut til å være et av de aller vanligste trekkene i balladespråket. Sannsynligvis henger det sammen med muligheten for metrisk variasjon som den bestemte artikkelen fører med seg.

6.2.6 Overbestemte substantiv (og annen uvanlig bruk av best. / ubest. form)

I flere av oppskriftene finner jeg uttrykk med uvanlig bruk av bestemt og ubestemt form. Einar Lundeby har undersøkt artikkelbruken i Knut Liestøl og Moltke Moes folkeutgave av *Norske Folkevisor* (1920), der han har funnet 76 eksempler av typen «min hesten», altså possessiv + best. form av substantivet (Lundeby, 1965:234). Denne typen «overbestemte» uttrykk finner jeg 25 tilfeller av i utvalget mitt, for eksempel «dine Oklæne» (A54b:29), «hans folket» (C15:22), «kons Hestane» ‘okkons, våre’ (D172:11, 12) og «mí lytinne» ‘lutene, delene’ (E145b:32), og med etterstilt adjektiv eller tallord, for eksempel «hennar fingranne smaa» (A38d:18), «Aasmons brøane tvo» (E145a:12) og «mi’ knivanne små» (A48b:8). Jeg finner også 24 tilfeller av annen uvanlig bruk av bestemthet. Noen ganger står adjektivet i ubest. form der det normalt har best. form, for eksempel «sit herligt Segel» (E29:2) og «den liten smaadreng» (C15:5, 6, 15). Andre ganger står pronomenet eller adjektivet i sg. der det normalt har pl., for eksempel «din brødre syv» (D70:5), «min bodna smaa» (D426:18), «Brysterne din» (A54a:3), «tvo systar lík» (A38b:5) og «dine Kind saa Rød» (D426:20).

Slik uvanlig bruk av bestemthet hører ikke hjemme verken i norrønt eller moderne norsk, og ser ut til å være spesiell for folkevisene (se også Aasen, 1864:§312). Også her kan metrisk fleksibilitet være en forklaring. Se for eksempel på strofen «Me sko’ två ‘kon kvít som kritt / så me bli no tvo systar lík» (A38b:5); her sørger entall *lík* for å opprettholde rytmen i strofen, selv om flertall *like* til pron. *me* er normalt. I «Dæ ser æg paa dine Kind saa Rød / du heve aldrig vore

i qvinde Nød» (D426:20) hører egentlig flertall *røde* til «dine Kind», men det er entall *rød* som rimer med *nød*. Andre eksempler er «alder ha 'n havt verre saar / og alder større harmen» (F30:2), der best. form «harmen» rimer med «armen», og «kvi rænne der Mjølkk utav Brysterne din» (A54a:3) der sg. «din» rimer med «Væven saa fin».

Totalt finner jeg 49 tilfeller der bestemt og ubestemt form er brukt på en av de uvanlige måtene som er beskrevet over. Hele 40 av disse står i oppskriftene fra Telemark, mens jeg bare finner 6 fra Sørvestlandet og 3 fra Oppland. Dette ser imidlertid ikke ut til å ha noen sammenheng med fordelingen av kjempe- og trollballadene, for trekket forekommer like ofte i de fleste andre balladegruppene. Forklaringen er nok heller at det brukes svært sjelden i skjemteballadene, som det finnes mange av i utvalget fra Sørvestlandet og Oppland; jeg finner bare ett tilfelle (med litt ulik ortografi, men samme innhold) i de tre oppskriftene av *Ungersvein på tinget*: «Aa ingjen so lukka eg idn om Nat» (F29a:2, F29b:3, F29c:4), der *natt* for øvrig rimer med *satt*.

6.2.7 Utelatte funksjonsord

Av utelatte funksjonsord er pronomen det vanligste, det finner jeg 22 tilfeller av. Som regel er pronomenet utelatt i subjektets posisjon. Noen eksempler er «Dæ va ungan Ormaalen / [han] tok paa sæg Kyrtilen raue» (E132:12), «Ut so kom den gamle gjyvre mori / [ho] vilde paa steikji skjera» (E147:9), «Dæ va raske Bendik / [han] ville lilje sæg ei Mø» (D432:1) og «Dæ va Roland Konnungs-Frænden / [han] blæs uti gjylte Haan» (E29:16). Disse strukturene opptrer som regel som andre linje i strofer der første linje presenterer et subjekt. I norrønt var utelatelse av subjektet vanlig (Nygaard, 1966:10). I oppskriftene finner jeg bare utelatt pronomen i 3. p. Det stemmer med norrøn syntaks, der utelatt pronomen i 1. og 2. p. var svært sjeldent (Nygaard, 1966:9). Det må nevnes at subjektet også ofte utelates i muntlig moderne norsk når det står som første ledd (Nygård, 2016:1). Likevel er det sannsynlig at uttrykk som disse kan ha opphav i norrøn syntaks. Det at mange av eksemplene finnes i svært gamle ballader, tyder på det.

Jeg finner også 18 tilfeller av utelatt *som*. Noen eksempler er «Um tala brúri [som] i benkjen stó» (A38b:22), «De sovna alt folkje [som] i stogunne va» (A48b:1) og «Om tala Baane [som] i Vøgga laag» (E48:20). Utelatt *og* finnes også i 10 tilfeller, for eksempel «Dei tok den horpo [og] sló [ho] ne mót golv», (A38b:23), «Her site du Hildebrand [og] drikke mjø aa vin» (A18:10) og «Sjav gjæng eg at Stalhuse / [og] Gjæve kons Hestane Høi» (D172:12). Nygaard (1966:8–26) gjør rede for utelatelse av ulike nominale ledd og verbformer i norrønt, men nevner ikke konjunksjoner, subjunksjoner eller preposisjoner. Når disse ordene er utelatt, er det altså ingen grunn til å tro at det kommer av eldre syntaks. Aasen (1864:§341) mener at utelatt *som* i subjektsposisjon er typisk for folkevisene: «I folkeviserne udelades det ogsaa i Subjektets Stilling; f. Ex. For alt det, paa Jordi er (Landst. 531). Alt folket, i Stova sat (ib. 351). Kvar ein Mann, gjenom Dyri steig (204)».

Jeg finner 9 tilfeller av utelatte funksjonsord i forbindelse med infinitivsetninger. Noen steder er *for* utelatt før infinitivmerket, for eksempel «E æ no her inni Bjerget kommen / alt efter Godraaden [for] at leite» (E144:4). Dette kan være et arkaisk trekk (jf. Norr. O. sv. *at*), eller det

kan komme av dansk, som også har konstruksjoner uten *for* i infinitivsetninger der moderne norsk normalt har *for å* (jf. ODS, sv. *at og for*). Selve infinitivsmarket er også noen ganger utelatt etter preposisjonen, for eksempel «han tar inkje ræddas i andre Heimen / fe [å] lie noko Nau» (B31:15), eller både preposisjon og infinitivsmarket kan være utelatt, som i «í dag kjem adde småtrodde / [til / for å] forkórte ditt unge lív» (E145b:35) og «æg vil mæg til Goutland i Aar / [for] vor Faders Døen [å] Hæbna» (E41:2). Også i infinitivsetninger uten preposisjon kan infinitivsmarket være utelatt, for eksempel «det er 'ki bære [å] seia» (E147:3) og «heve du nokon ny tidend / [å] fortelgje meg om kvelli» (E147:2).

Utelatte pronomer og utelatt *for* før infinitivsmarket kan ha opphav i norrøn syntaks. Utelatt *og*, *som*, og infinitivsmarket har derimot ingen tydelig sammenheng med norrøn syntaks, men de ser likevel ut til å være typiske for balladespråket. Vi har sett at mange særtrekk kan knyttes til metrisk tilpasning, og det er sannsynlig at utelatte funksjonsord også faller innenfor denne kategorien. Bruken er aldri konsekvent, men den ser ut til å følge rytmikken. Et annet argument for at bruken skyldes metrisk tilpasning, er at jeg også finner tilfeller av «ekstra» funksjonsord, for eksempel «Naar *som* æg viste du sveyg inkje mæg» (D426:8). Det siste er relativt sjeldent. Men det kan likevel være et tegn på at funksjonsord brukes friere i balladespråket enn i vanlig tale, mest sannsynlig for å oppfylle metriske krav.

6.2.8 Imperativ med du

I norrønt kunne subjektet være *uttrykt* i imperativsetninger (Nygaard, 1966:8), i motsetning til moderne norsk. Jeg har sett etter imperativsetninger med uttrykt subjekt i 2. person, altså sg. *du* eller pl. *de*. Dette trekket er svært vanlig; det finnes 50 tilfeller i 19 ballader fra alle områdene og balladegruppene. Noen eksempler er «Du slaa den haarpa i smaalaar smaa» (A38d:24), «Samla no du dit Gul i Skrin» (A54b:17), «de taka no den vene bruri» (E147:18) og «Ganje tvei ta adde ut» (E29:12). Imperativ med *du* forekommer dessuten i en svært mye brukt formel: *hør du + navn*, som finnes i 20 oppskrifter fra alle områdene, for eksempel «Høyr du Goutlands konge» (E41:18), «Høyrer di alle mine gode hofmenn» (C15:17) og «Å høyr du min mann ka eg spørre deg» (F58:4). Også her peker Telemark seg ut med 30 tilfeller mot 7 på Sørvestlandet og 13 i Oppland. Dette henger nok også sammen med fordelingen av kjempe- og trollballader, for hele 26 av tilfellene finnes i ballader fra denne gruppa.

Allerede i mellomnorsk var det vanlig å bruke imperativ uten uttrykt subjekt (Mørck, 2016:402), så dette trekket er ganske sikkert arkaisk. Det er sannsynlig at imperativ med *du* kan ha hatt en metrisk funksjon (det gir en ekstra stavelse) allerede da de eldste balladene ble diktet. Fordi det var valgfritt å uttrykke subjektet, var det mulig for sangeren å veksle mellom å uttrykke eller ikke uttrykke det, og dermed justere antall stavelser i strofen. Dessuten var plasseringen av den ekstra stavelsen fleksibel; den kunne stå både før og etter verbet. Kanskje er det denne metriske fleksibiliteten som gjør at trekket har overlevd så lenge og er såpass mye brukt i balladespråket.

6.3 Særtrekkenes opphav og funksjon

Mange av særtrekkene som jeg har funnet, har tydelige fellestrekk med norrøn morfologi og syntaks. Adjektiv på *-an* (opprinnelig bare i akk. sg. m.), genitivformer, flertallsbøying av verb, tematisering av verb og adverb, imperativ med *du* og etterstilte tallord, adjektiv og artikler var vanlig i norrønt, men er lite eller ikke brukt i moderne norsk. Vi kan være sikre på at mange av særtrekkene i balladespråket har opphav i norrønt. Spørsmålet er altså ikke hva de kommer av, men på hvilken måte de har blitt videreført i balladespråket. Vi har sett at enkelte ord og uttrykk potensielt kan være «rester» av eldre former, altså at de kan ha blitt overlevert nokså uforandret siden senmiddelalderen, mens andre trekk kan ha blitt videreført som del av et eget register (se kapittel 2.4.1). Jeg vil begynne med å si litt om *bevaring* av språkformen i balladene.

Det er vanskelig å påvise hvor lenge ord og uttrykk kan ha blitt bevart i balladetekstene. Men i noen tilfeller har vi den norrøne teksten å sammenligne med. Det gjelder særlig de balladene som bygger på norrønt sagamateriale, for eksempel *Roland og Magnus kongen*, som bygger på *Karlamagnús saga*. Solberg (2011:79–80) viser at språket og innholdet i denne balladeteksten ligger veldig nært sagateksten. Han påpeker blant annet at hendelsen der Roland blåser i luren, gjentas tre ganger både i sagaen og balladen, og at den skildres med svært lignende ord:

ná setur Rollant hornið á munn sér blóðgan allan hið þriðja sinn og blés þá ákaflegast
[‘nå setter Roland hornet for den helt blodige munnen sin for tredje gang og blåste da som sterkest’, min
oversettelse] (Bjarni Vilhjálmsson, 1954:829–30 i Solberg, 2011:79)

Roland sette lúren fer blóðga munne
blés han i með vreiðe (Landstad, 1968:173–74 i Solberg, 2011:80)

Slike paralleller er også hovedtemaet for Knut Liestøls *Den norrøne arven* (1970). Der viser han mange eksempler på hvordan skandinaviske ballader har hentet stoff fra norrøn litteratur, både innholdsmessig og språklig. Liestøl (1970:14) viser blant annet at uttrykk med bokstavrim finnes mye oftere i kjempe- og trollvisene, altså de som ofte har opphav i norrønt sagnmateriale, enn i de andre gruppene. Dette tyder på at noen allittererende uttrykk kan ha blitt stående i balladeteksten helt siden balladen ble diktet. Dessuten finner Liestøl kenninger, spesielt omskrivninger for strid og våpen, bare i visene med norrønt opphav (Liestøl, 1970:14–15). En av kenningene han nevner, finnes i balladen om Unge Herredag, som er med i utvalget mitt (se kapittel 4.3.2). Her er den norrøne kenningen *odda stormr = kamp* bevart som «Odderstorm» (E41:20). Slike eksempler gjør at vi kan regne med at noen ord og uttrykk faktisk er *bevart* i balladetekstene helt siden senmiddelalderen. Når det gjelder *Roland og Magnus kongen* er det nok ikke snakk om bare en muntlig bevaring, for antakelig har denne balladen hatt støtte i skrift i lang tid (Solberg, 2011:92). Dessverre er det få ballader vi har såpass gode skriftlige kilder å sammenligne med, og ofte vet vi ikke om det engang har finnes skriftlige kilder. Det begrensede kildematerialet gjør det vanskelig å si noe om graden av bevaring fra eldre tekstvarianter. Men siden det *finnes* eksempler på slik språklig bevaring, er det svært sannsynlig at flere ord og uttrykk i balladene kan ha blitt stående ganske uendret siden senmiddelalderen.

Samtidig har vi sett at mange av de arkaiske særtrekkene også finnes også i yngre ballader. Dessuten har vi sett at det finnes en del «utradisjonell» bruk av noen trekk, for eksempel av adjektiv på *-an*, dativ- og genitivformer og flertallsbøying av verb. Det tyder på at nye uttrykk med arkaiske særtrekk må ha kommet til i en tid da de grammatiske formene ikke lenger var produktive. Altså har mange trekk helt tydelig levd videre som metriske og poetiske virkemidler etter at de mistet sin opprinnelige funksjon. Det må altså være snakk om en *videreføring* av eldre språktrekk som *stilistiske* trekk, i tillegg til *bevaring* av eldre, stivnede former. Noen særtrekk har dessuten lite til felles med norrøne former. Det gjelder for eksempel uvanlig bruk av bestemt og ubestemt form, utvidet bruk av refleksive pronomener og utelatelsen av enkelte funksjonsord. Dette viser at nye mønster har kommet i tillegg til de arkaiske særtrekkene, og etter hvert blitt fast inventar i balladespråket. Mange av særtrekkene brukes svært ofte og inngår i uttrykk som er del av balladespråkets faste formelrepertoar. Det at dette bestemte repertoaret av særtrekk går igjen i så mange av balladene, gir grunnlag for å kalle balladespråket et eget *poetisk register*.

Felles for mange av særtrekkene er at de innebærer at stavelser er «tilføyet» eller «fjernet» fra en verselinje sammenlignet med hvordan linja ville sett ut med vanlig norsk grammatikk. Det kan enten være snakk om hele ord, for eksempel imperativ med *du* og uvanlig bruk av refleksivt *seg*, eller bøyingsendinger, for eksempel genitivformer og flertallsbøying av verb. I århundrene etter at de eldste balladene ble diktet, gikk språket gjennom store forandringer, men balladens metriske form forble den samme. I denne prosessen kan man tenke seg at språket må ha blitt tilpasset formen, og at særtrekk oppsto – eller ble værende, hvis det er snakk om arkaiske særtrekk – for å oppfylle metriske krav. Noen av særtrekkene kan altså ha en tydelig *metrisk* funksjon. Ettersom det er snakk om *valgfrie* trekk, kan bruken justeres etter metrikken. Man kan si at den bundne formen og de faste formlene har fungert som en ramme for å bevare arkaiske språktrekk. Samtidig har disse språktrekkene etter hvert blitt en del av balladestilen. Sånn sett kan vi si at språket og formen har fungert konserverende på hverandre.

Jeg har argumentert for at videreføringen av særtrekkene ofte er knyttet til den metriske funksjonen de førte med seg, men dette argumentet holder ikke alltid. For eksempel har vi sett at adjektiv på *-an* nesten alltid kan byttes ut med moderne best. form av adjektivet, for eksempel «sterke arm» i stedet for «sterkan arm», uten at dette får konsekvenser for rytmikken, eller rimet for den saks skyld, siden det er snakk om trykklette stavelser. Det samme gjelder mange dativformer og genitivformer, tallordbøying, noen typer uvanlig bruk av bestemt og ubestemt form, og dessuten en del enkelttilfeller innenfor andre trekk. Vi har altså å gjøre med arkaiske trekk som har blitt stående etter at de mistet sin grammatiske funksjon, uten at de fått klar og tydelig ny funksjon. Likevel utgjør de en viktig del av særpreget i balladespråket som *stilistiske* virkemidler. Det samme kan man nok også si om mange av de trekkene som kan *ha* en metrisk funksjon – de er også en del av det poetiske registeret i balladespråket.

Framveksten av poetiske register kan knyttes til mer generelle teorier om språkendring. Roger Lass beskriver en type endring som han kaller «exaptation», det vil si at et språktrekk får et nytt bruksområde som bare er marginalt relatert eller helt urelatert til den opprinnelige bruken (Lass, 1990:80). De viktigste poengene til Lass er a) at strukturer som har blitt utviklet for ett bruksområde, kan bli overført til *nye* bruksområder, og b) at noen slike eksaperte strukturer ikke blir *refunksjonalisert* med en gang, men overlever som «junk» i språket, altså uten funksjon (Lass, 1990:82). Fenomenet «exaptation» har også blitt diskutert i nyere forskning, for eksempel av Toril Opsahl (2021), som viser hvordan uttrykket *ei litta* har gått over til å bli en pragmatisk markør, og ikke lenger en markør for den grammatiske kategorien hunkjønn (Opsahl, 2021:138). Dette kan være en parallell til det jeg har kalt «utradisjonell» bruk, for eksempel av adjektiv på *-an*, som viser at noen særtrekk har fjernet seg helt fra den opprinnelige, grammatiske bruken. Vi har sett at noen særtrekk kan ha fått et nytt, *metrisk* bruksområde, jf. punkt a) i definisjonen til Lass. Andre trekk har derimot mistet sin grammatiske funksjon uten å ha fått noen tydelig *ny* funksjon. Det Lass kaller «junk» kan være en parallell til de særtrekkene som ikke har blitt tydelig refunksjonalisert, og som brukes rent *stilistisk* som en del av et poetisk register. Dette kan knyttes til sosiolingvistikens idé om *stilistisk variasjon* (se f.eks. Rickford og Eckert, 2002:2), altså at det finnes variasjon i språket som ikke er relatert til grammatiske eller pragmatiske faktorer, men som likevel bidrar til å markere en språklig stil.

6.4 Litt om fordelingen mellom områder og balladetyper

Som vi har sett, brukes de fleste særtrekkene aller mest i Telemark. Det gjelder både adjektiv på *-an*, dativ i preposisjonsuttrykk, flertallsbøying, tallordbøying, tematisering av verb, utelatte funksjonsord og overbestemte substantiv. De trekkene som er noenlunde jevnt fordelt, er genitivformer, imperativ med *du*, utvidet bruk av reflektivt seg, etterstilte adjektiv og tallord og tematisering av adverbial (se vedlegg 3 og 4). Skjevfordelingen kan nok for en stor del skyldes overvekten av kjempe- og trollballader i utvalget fra Telemark. Kjempe- og trollballadene peker seg ut med flest arkaiske språktrekk i alle de tre områdene. Dessverre er det få aktuelle kjempe- og trollballader fra Oppland og Sørvestlandet i balladeprojektet. Skjevfordelingen kan også henge sammen med at utvalget fra Telemark er mer «norsk» enn i de andre områdene, det vil si at det inneholder færre danskpregede oppskrifter (se kapittel 2.1.3). Begrensningene i utvalget mitt gjør at jeg ikke kan si noe sikkert om hvor godt ulike arkaiske trekk har blitt bevart i ulike områder, og om det i det hele tatt er noen forskjeller. Selv om Telemark peker seg ut i akkurat dette utvalget, har jeg ikke et stort nok grunnlag for å trekke konklusjoner om geografisk fordeling av særtrekkene i denne oppgaven.

Det jeg derimot kan si noe om, er fordelingen av særtrekk mellom balladegruppene uavhengig av geografisk område. Tabell 9 og 13 under viser noen mønstre som kunne vært utgangspunkt for interessante sammenligninger, særlig hvis materialet mitt var større og fordelingene mellom balladegruppene jevnere, men det siste var vanskelig (jf. kapittel 2.1.3 om tekstutvalget). Jeg vil likevel vise noen av mønstrene som har kommet til syne i dette utvalget gjennom en liten

sammenligning av gruppe A: Naturmytiske ballader (9 oppskrifter, 450 verselinjer), D: Ridderballader (10 oppskrifter, 416 verselinjer), E: Kjempe- og trollballader (8 oppskrifter, 856 verselinjer) og F: Skjemteballader (15 oppskrifter, 433 verselinjer). Kjempe- og trollballadene er ofte svært lange og har et høyt antall verselinjer. For at dette ikke skal spille inn på sammenligningen, har jeg delt antall tilfeller i gruppe E på 2 i tabellene under¹¹, slik at det tilsvarer 428 verselinjer, altså omtrent det samme antallet som de andre gruppene. Gruppe B og C er utelatt på grunn av for få oppskrifter. Fet skrift = antall tilfeller og tallet i parentes = antall oppskrifter der trekket finnes innenfor hver av gruppene.

Tabell 9: Fordeling av morfologiske særtrekk

Morfologi	TSB A	TSB D	TSB E*	TSB F
Adjektiv på <i>-an</i> (tradisjonell bruk)	4 (4)	2 (1)	9 (6)	2 (2)
Adjektiv på <i>-an</i> (utradisjonell bruk)	3 (3)	6 (3)	6 (5)	-
Dativ i preposisjonsuttrykk	6 (4)	7 (3)	17 (7)	21 (9)
Genitiv	8 (3)	10 (4)	1 (1)	2 (2)
Flertallsbøying av verb	7 (2)	17 (7)	13 (8)	2 (2)
Bøying av tallord 2	2 (2)	1 (1)	1 (2)	-

Tabell 13: fordeling av syntaktiske særtrekk

Syntaks	TSB A	TSB D	TSB E*	TSB F
Tematisering av adverbial	5 (5)	11 (5)	21 (7)	10 (4)
Tematisering av verb	2 (2)	5 (1)	11 (5)	1 (1)
Utvidet bruk av reflektivt pronomen	20 (7)	12 (4)	10 (6)	9 (5)
Etterstilt adjektiv, tallord og artikkel	18 (8)	23 (8)	24 (8)	14 (7)
Overbestemte substantiv	11 (7)	9 (4)	9 (7)	3 (3)
Utelatte funksjonsord	9 (5)	6 (3)	19 (7)	2 (2)
Imperativ med <i>du</i>	7 (3)	5 (2)	13 (7)	4 (4)

Av tabellene over kommer det fram at kjempe- og trollballadene inneholder en god del flere tilfeller av enkelte særtrekk enn de andre balladegruppene. Det gjelder særlig utelatte funksjonsord, imperativ med *du* og tematisering av verb og adverb. Ett av få trekk som ikke dominerer i kjempe- og trollballadene, er utvidet bruk av reflektivt pronomen. Av det finner jeg omkring dobbelt så mange tilfeller i de naturmytiske balladene som i de andre gruppene. Det kommer også fram at skjemteballadene jevnt over inneholder *færre* tilfeller av en del trekk. Det gjelder spesielt adjektiv på *-an*, flertallsbøying av verb, overbestemte substantiv og utelatte funksjonsord. De har også færre tilfeller av tematiserte verb og etterstilte adjektiv og tallord, og færre genitivformer enn gruppe A og D. Det eneste trekket som er *mer* brukt i skjemteballadene, er dativ i preposisjonsuttrykk. Det skyldes nok at utvalget inneholder mange skjemteballader fra Oppland, som har produktive dativformer, så det må altså regnes som et talemålsnært trekk i oppskriftene derfra.

Denne lille sammenligningen illustrerer at det finnes forskjeller innad i balladespråket, det vil si at balladegruppene kan ha litt ulik språklig stil. Her har vi sett at og kjempe- og trollballadene

¹¹ Der tallet ikke var delelig på 2, har jeg rundet opp til nærmeste hele tall. Tallene som gjelder for alle de 856 strofene, finnes i tabell 9 og 13 i vedlegg 3 og 4.

skiller seg ut med betydelig *flere* tilfeller av enkelte særtrekk, og skjemteballadene med betydelig *færre* tilfeller enn de andre balladegruppene. Dette kan henge sammen med tekstenes alder. Som vi vet, har mange av kjempe- og trollballadene røtter i norrøn litteratur, og er derfor både innholdsmessig og språklig mer arkaiske enn de andre gruppene. Gruppe E og F ser altså ut til å representere to språklige ytterpunkter i balladeregisteret. I et større materiale kunne det kanskje tegnet seg flere mønstre som viste andre forskjeller og likheter mellom balladegruppene. Elias Wessén (1928:58) mener for eksempel at det også er betydelige språklige og stilistiske forskjeller mellom kjempevisene og riddervisene, og skriver at «en grundig undersökning vore här i hög grad önskvärd».

6.4.1 Høyt og lavt språk i skjemteballadene

Ifølge Solberg (1993:84–85) skiller skjemteballadene seg fra de andre balladetyperne på flere måter. Formen og innholdet kan variere mye, og tematikken er gjerne hverdagslig og spøkefull, i motsetning til det høyverdige preget i de andre balladene. Før TSB-katalogen ble laget ble ikke skjemteballadene regnet som «ordentlige» ballader. Likevel er det ifølge Solberg (1993:19) ingen grunn til å tro at skjemteballadene som samlet gruppe er yngre enn de andre gruppene, selv om enkelte av dem trolig er litt yngre. Solberg ser spesielt på ordforrådet i skjemteballadene, og viser kontrasten mellom det han kaller «høyt» og «lavt» språk, en inndeling som er hentet fra antikkens oppfatning av ulike stilnivå i språket. Til høyt språk regner Solberg uttrykk som er knyttet til ridderverdenen og høyere sosiale lag, og til lavt språk uttrykk knyttet til underklassen. I stedet for sverd og brynje, hvite kinn, rødt gull, silke og stolte hester, er det snakk om rustne kniver, bleke lår, vadmél og husdyr, for å nevne noen av Solbergs eksempler. Til lavt språk hører også banning og andre ufine uttrykk.

Denne kontrasten finner jeg også i utvalget mitt. Noen typiske eksempler på høyt språk er «silken den hvide» (A59:2), «sit forgyllande Sværd» (D280a:9), «mine finger skjønne» (D45b:8), «mitt roue gullband» (A38d:9) og «fager Ungersvend» (D280a:6). Noen uttrykk for lavt språk er «Spiler aa Flise» (F29a:3), «gamle Hanskar» (F46:3), «ei skabbe-merr» (F30:6), «eit sorpe-traug» (F30:9), «Kråukagudl aa Halmstråu» (F46:8) og «rustete Spjut» (F45:6). I *Kråkevisa* kommer også det kroppslige og groteske til uttrykk i prosessen med å gjøre nytte av den døde kråka: «Ov tarmane gjorde han talv par reip / aa kløno dei hadd ‘an te møkjegreip» (F58:14) og «aa revo [‘ræva’] den gjor ‘an te drykkjekrus» (F58:18).

Mest sannsynlig hadde folk flest mer med gamle hansker enn med forgylte sverd å gjøre på midten av 1800-tallet. Derfor ligner ordforrådet i skjemteballadene naturlig nok mer på hverdagspråk enn det høyverdige og alderdommelige språket i de andre balladegruppene. Sånn sett kan man argumentere for at ordforrådet i seg selv gjør skjemteballadene til de mest talemålsnære balladene. Men kanskje er det ikke bare ordforrådet som gir skjemteballadene et mer muntlig preg? Basert på det som kom fram av sammenligningen mellom balladegruppene, ser det ut til at det muntlige preget også kan komme av at mange av de morfologiske og

syntaktiske særtrekkene opptrer i liten grad i skjemteballadene. Både det «lave» språket i ordforrådet og mangelen på en del av de balladetyperiske særtrekkene kan altså være grunnen til at skjemteballadene generelt fremstår som mer talemålsnære enn de andre balladegruppene.

6.6 Ordforråd

6.6.1 Arkaiske ord

Det er velkjent at balladenes ordforråd er alderdommelig. Mange ord har opphav i norrønt, og moderne ord har ikke kommet til i særlig stor grad (se f.eks. Wessén, 1928:52 og Agerschou, 1943:74). Det kan nok også ha vært tilstanden i mange norske dialekter til utpå 1800-tallet. Målet med å se nærmere på de arkaiske ordene er å si noe om hvor gammelmodig balladespråket var på den tiden da balladene ble samlet inn. Hvilke ord var gått ut av talemålet, men fantes fremdeles i balladespråket? Hva som skal regnes som et arkaisk ord er et definisjonsspørsmål, og det er vanskelig å si med sikkerhet når et ord var gått ut av bruk. Her har jeg først og fremst støttet meg til *Norrøn Ordbok* for å finne ut noe om bruken av ordet i norrønt, og til *Norsk Ordbok* (NO) for å si noe om bruken og utbredelseen i forskjellige norske dialekter. Her er et lite utvalg arkaiske ord fra oppskriftene:

«Aarle» (E41:1, 22) norr. *árligr* a. 'tidlig'. Også bevart i dansk.

«Bittring Bittring Strandt!» (E48:14) norr. *birtingr* m. 'gild mann'. Den forandrede uttalen *rt* > *ttr* tyder på at ordet var ukjent på 1800-tallet.

«branden beit» (C15:20) norr. *brandr* m. 'sverd'. Bare brukt i folkeviser (NO).

«Di strauk ikje Segl paa Bonkjen ne» (E145a:9) norr. *bunki* m. 'bunke, skipslast'. Brukt i folkeviser i vendingen *stryke på bunken ned* 'ta ned seglet' (NO).

«som han ville Kongjen dæ faae» (E29:18) norr. *få* 'få, gi', her i betydningen 'gi'.

«gnyr» (C15:20) norr. *gnýr* m. 'ståk, brak'.

«Kappa» (E29:5) norr. *kappi* m. 'kjempe'. Ordet må være gammelnorsk siden det har hatt overgang fra *mp* > *pp*.

«dæ Konnings Ljoe» (E29:4) norr. *lýðr* m. 'lyd, folk'.

«forgjylte Milir» (B31:5) norr. *mél* n. 'munnbitt på bisset'.

«snappan Siuran svend» (E41:6, 14, 25) norr. *snarpr* a. 'kvass, djerv' og «Siuran svend» variant av *Sigurd svein*.

«gúten snjadde» (E145b:2) norr. *snjallr* a. 'dyktig, klok, modig'.

«i Snekkune der han skrie» (D172:3) norr. *snekkja* f. 'langskip'.

«svannar» (A48b:2) norr. *svanni* m. 'kvinne', skaldisk.

«i detta Vaaur» (F46:1 fra Hardanger) norr. *vár* n. 'vår'. Ifølge Aasen (1850:486) brukes ordet i intetkjønn bare i Telemark (som i norrønt), ellers som et hankjønnsord. Nøytrumsformen kan altså være arkaisk, eller et tegn på at balladen har vandret mellom Telemark og Hardanger.

De arkaiske ordene vitner om balladenes røtter i norrønt språk og litteratur. De fleste finner jeg i utvalget fra Telemark. Naturlig nok er det mange i kjempe- og trollballadene, og også i de eldste balladene, for eksempel *Draumkvedet*, *Falkvor Lommandsson* og *Knut i Borg*, som alle sannsynligvis er diktet rundt år 1300 (Espeland og Solberg, 2016:B31, C15, D172). Alderen på ordforrådet er altså, ikke overraskende, knyttet til alderen på innholdet i balladetekstene. Men jeg finner likevel eksempler på arkaiske ord i nesten alle oppskriftene i utvalget. Dette viser at noe av ordforrådet må ha blitt overført til nyere ballader på samme måte som morfologiske og syntaktiske særtrekk. På lik linje med disse særtrekkene, kan det arkaiske ordforrådet kalles en del av balladens *stilistiske* språk. Elias Wessén (1928:55) skriver at «Folkvisan själv lägger grunden till ett verkligt poetiskt språk», og mener at det er middelalderens enkle, hverdagslige språk som har fått en sterk poetisk klang for ettertiden.

6.6.2 Ord som samlerne har forklart

Budal (2020:231) foreslår en mulig inngang til å undersøke arkaiske ord, nemlig å se på hvilke ord samlerne har funnet det nødvendig å forklare for sin samtid. Her er det forskjell på kommentarene i originaloppskrifter og utgitte utgaver. I originalene kan vi regne med at samlerne har skrevet kommentarene til seg selv, og at de gjelder ord som de selv lurte på, eller merket seg som interessante. I de utgitte utgavene ser kommentarene ut til å henvende seg til publikum, med leservennlige forklaringer av norrøne ord eller spesielle dialektord, se for eksempel Bugges *Gamle Norske Folkeviser* (1858) og Landstads *Norske folkeviser* (1853). I og med at jeg ser på originaloppskrifter, har jeg mest å gjøre med samlerens egne kommentarer til seg selv. Ut fra dem kan jeg si noe om hvilke ord som var kjente og ukjente – bare for den enkelte samleren, vel å merke – men kommentarene kan nok likevel brukes til å trekke noen slutninger om bruken av enkeltord i samtiden. Her noen slike ord:

«Soli fæk inkje skjene bjart» (E29:22) norr. *bjartr* a. ‘klar, skinnende, lysende’. Landstad har kommentert «klart».

«færr aa fuus» (D259:12). Jørgen Moe har kommentert ved siden av *færr*: «rask = færdig». Det kan tyde på at ordet var ukjent for ham. Også *fus* kan ha vært lite brukt. Ifølge Aasen (1873, sv. *fus*) er det mest brukt i sammensatte ord og i «de sydlige Egne». *NAOB* kaller det dialektalt eller saga-stil.

«kjose» (D172:2) norr. *kjosa* ‘velge, kåre ut’. Her har Moe kommentert «?», så dette visste han nok ikke hva betød. Ifølge NO er ordet brukt bare i Telemark, Agder, Sørvestlandet og Gudbrandsdalen.

«Leivde æg inkje etter mæg baate Gul aa Jor» (E132:15) norr. *leifa* ‘levne, etterlate’. Landstad har kommentert «Oldn. Leifi, levner. Jf. leifa efterlade».

«Mjelden» (E144:14) norr. *mjøll* m. ‘snø’. Lindeman har kommentert «Sneen», så dette kan ha vært ukjent for ham. Ifølge NO er ordet mest brukt i Telemark, på Sørøstlandet og Nordvestlandet, men ikke i Valdres. Det kan være lånt, eller ha overlevd fra gammelt av.

«den Mutel blaa» (D259:8) norr. *møttul* ‘mantel, kappe’. Jørgen Moe har kommentert «Mantel?» i marginen. Ordet må være gammelnorsk på grunn av overgangen fra *nt* > *tt*.

«me sine elleve Maaga» (E144:12) norr. *mágr* m. ‘mann som ein er i svogerkap med’. Lindeman har kommentert «Svogre».

«nyte Drengjir» (E29:25) norr *nýtr* a. ‘nyttig, god’. Ifølge NO er ordet brukt i folkeviser i betydningen ‘djerv, dugelig, sprek’. Landstad har kommentert «dyktige».

«Sola hun Rende paa Sale» (E41:1). Bugge har kommentert at dette kan være en mulig referanse til *Allvismål* eller *Voluspå* «i sali» eller «á salar steina».

«striki smá» (C15:9) norr. *strik* n. ‘et slags stripet silketøy, -stoff’. Landstad har kommentert «Snorer». Dette ordet står ikke i NO, og kan ha vært helt ute av bruk.

Ordene som samlerne har kommentert, er stort sett arkaiske ord. Men flere av dem er oppgitt i NO som brukt i akkurat de tre områdene jeg har sett på. Det minner om at disse områdene er blant de mest arkaiske dialektområdene i landet, og vi må nok regne med at mange av ordene som var regnet som gammelmodige i mange andre dialekter, fremdeles var i bruk der – særlig i Telemark, men også på Sørvestlandet og i Oppland – på den tiden da balladene ble samlet inn.

6.6.3 Misforståtte ord

Noen ord vitner om at de har blitt misforstått og forvansket gjennom årenes løp. For eksempel har Liestøl (1915:30–31) vist at navnet *Åsmund Frægdegjæva* (E145a, E145b) er en forvanskning av isl. *flagðagæfa*, sammensatt av *flagð* n. ‘troll’ og *gæfa* f. ‘lykke’, altså en som har hell når han slåss mot troll, og blandet med norr. *fræg* a. ‘berømt’. En annen misforståelse kan være ordet «Hvilekorgen» i «Aa Næmingen tok Bøgin paa sin Bag / og Hvilekorgen ved sin Side» (E144:1). Hvis «Bøgin» er ‘bogen, buen’ med framskyting av kort *o* > *ø*, er det sannsynlig at «Hvilekorgen» er en forvanskning av *pilekorgen*. I P. C. Asbjørnsens oppskrift fra Akershus, 1834, heter det «Med Pile Kolber ved Siden» (1). Et annet eksempel er det ordet Crøger har notert som «Bondo»: «Den skaa ette Bondo leite» (E145a:24). I Bugges oppskrift heter det «etti vøndom leite» (E145b:17), og i en oppskrift av Hans Ross¹² er ordet rettet fra «Vaando» til «Baando» og så til «Bonno». Her er roten til det opprinnelige ordet antakelig norr. *vond* a., men sangeren har tydeligvis vært usikker på betydningen – eller samleren har hørt feil. Et siste eksempel er «nykkjen den heian hund» (A48a:4). «Heian» kan komme av norr. *heiðingi* ‘hedning’, som skjellsordet *hedninghund*. I noen moderniserte varianter brukes denne tolkningen, for eksempel «nykkjen, den heidninghund» (Solberg, 2003:44). Ordet kan også komme av norr. *heiðinn* a. ‘hedensk’. Bugge har oppgitt «heiande» som alternativ lesemåte. Det kan være et tegn på at sangeren uttalte ordet på forskjellige måter under fremføringa (jf. kapittel 7.4.2). Oppskriftene inneholder mange eksempler på denne typen forvanskede ord. Vi kan si at de er en parallell til utradisjonell bruk av morfologiske og syntaktiske trekk; ordene har mistet sin opprinnelige betydning og kanskje forsvunnet helt fra språket, men de lever videre i balladetekstene i nye varianter og som en del av det stilistiske uttrykket.

---

¹²Åsmund Frægdegjæva: oppskrift av Hans Ross, 1870-årene, etter Olav og Eivind Talleivson, Lårdal, Telemark. https://www.dokpro.uio.no/ballader/tekster_html/e/e145_070.html

6.6.4 Danske ord

Det kjent at de norske balladene har blitt påvirket av dansk gjennom visebøker. Dessuten vet vi at en del av balladene som ble sunget i Norge, har opphav i Danmark og Sverige. På grunn av dette finnes det en hel del danske ord i de norske oppskriftene. For å få et inntrykk av i hvilken grad oppskriftene er preget av dansk, har jeg sett nærmere på disse ordene. Ofte er det en utfordring å skille mellom hva sangerne faktisk uttalte, altså danske lånord, og hva som kommer av samlernes skrivemåter. Dette spørsmålet kommer jeg tilbake til i kapittel 7. Når det dukker opp danske lånord, kan vi være rimelig sikre på at de må ha blitt uttalt slik av sangeren. Noen eksempler er «hinanden» (A54a:5), «Kammeret» (D280a:2), «Øvrigheds mand» (F29c:10, 11), «bravmends bord» (F67b:12), «Sorrige» (D280a:9), «deran» (A38d:10), «saadan» (B31:30), «Hvorover» (D280c:4), «bange» (D70:6), «Smaapigerne» (A48a:4), «Sjælefristelse» (B31:30), «Aftenstund» (D61B:1) og «Bol» 'bold, dristig' (E145a:1). Flere av disse finnes i senere moderne norsk, men må regnes som fremmede i bygdemålene på 1800-tallet. Blant lånord må vi også nevne ridderordene, for eksempel *herre*, *jomfru*, *ridder*, *grevinne* og *baron*. Mange ridderord er lavtyske lån, som kom relativt tidlig inn i språket, men de var nok lite brukt utenfor litteraturen.

Mange ord fantes både i gammelnorsk og gammeldansk, men lydlige ting røper at det må være snakk om en eldre dansk form, for eksempel «den smukke Maara» (F29c:ok.) norr. *mær* f., dansk *mår* 'jente, møy', «i Løn» (F29c:ok.) norr. *laun* f., dansk *løn* 'i løyndom, hemmelighet', og «silde» (C15:18), norr. *síðla* a., dansk *silde* 'seint'. Andre ganger er det uklart om opphavet er en norrøn eller dansk form, for eksempel «stor glæde så sjille du *fange*» (D70:6), som kan være enten norr. *fanga* eller eldre dansk *fange* 'få', og bruken av *må* i betydningen *kan* eller *få lov til*, for eksempel «maa eg liggje i Haugjen» (E132:25) og «Trøa Dansen mæ deg eg ikkje må» (A63:6, 7). I tillegg finnes mange danske lånord med prefiks *for-*, som «forvolde» (A59:1), «forglemmes» (D45c:ok.) og «forvist» 'sikkert' (D259:3).

De danske lånordene kan nok for en stor del komme av innlæring fra skriftlige kilder (jf. Solberg, 2011:70). Mange eide visebøker skrevet på dansk, for eksempel *Kjempeviseboka* (1695). Hvis sangerne hadde lært balladen derfra, er det ikke underlig at de sang den med innslag av danske ord. Visebøkene hadde dessuten vært kjent en god stund før det store nedskrivingsarbeidet begynte på midten av 1800-tallet, slik at den danske teksten kan ha blitt tradert i flere generasjoner før samlerne skrev den ned. Det kan virke som at sangerne for det meste tilpasset tekstene til sitt eget talemål, men at de ordene som skilte seg mye fra det norske ordet, ble videreført i den danske formen. Dette kan være grunnen til at det finnes oppskrifter som er svært dialektneare, men som likevel har innslag av heldanske ord, for eksempel i omkvedene, som vi skal se i kapittel 7.7.

For å gjøre et anslag på lånord har jeg også sett på bruken moderne affikser *an-*, *be-*, *-else*, og *-het*. Suffikset *-else* ble trolig importert fra dansk, og de andre fra lavtysk via dansk i mellomnorsk tid eller senere (Enger og Conzett, 2016:288, 291, 294). Disse forekommer svært sjelden; totalt finner jeg bare 5 tilfeller av *be-*, 3 av *-het*, 1 av *-else* og ingen av *-an*. Noen eksempler er «Gud bevare» (A48a:10, B31:29), «sandhet» (E41:7), «befalede» (D280c:11) og «Øvrighed» (F29c:10,

11) Jeg har også sett på bruken av prefikset *for-*. Det finnes i enkelte ord i norrønt, noen ganger redusert fra *fyrir*, men mange ord med *for-* er middellavtyske importord (Enger og Conzett, 2016:289). Av det finner jeg 22 tilfeller, som også er ganske lite fordelt på 2436 verselinjer. Det mest brukte ordet er *forgylt*, ofte utvidet til *forgyllande*¹³, for eksempel «So høgt í forgyllande skå» (E145:6) og «sit forgyllande Sværd» (D280a:9). Jeg finner også den eldre formen *gylte*, for eksempel «hjelmen gjylte» (E29:5) og «I gyltan Søylen (D172:3), som viser at både eldre og nyere former levde parallelt i balladespråket. Det at vi finner så få ord med moderne affikser, er et tegn på balladespråket i svært liten grad har tatt inn nyere lån. For å underbygge dette enda mer, burde man selvfølgelig ha gjort en større og mer systematisk undersøkelse av ordforrådet. Her har jeg måttet nøye meg med noen stikkprøver.

---

¹³ Slike utvidede endinger er vanlige i balladespråket, f. eks. med *-ande*: «forgyllande skå» (E145:6), «rausande røda» 'rosenrød' (D280a:6), «høiande Loft» (D280b:2) og med *-lig* eller *-ig*: «mandelig» 'mandig' (D70:1, 2), «sødeligen sova» 'sove søtt' (D280a:3), «de stridige strømme» 'stride' (A59:3). Ofte brukes superlativ av adjektiv til en lignende type utvidelse: «de sorteste Klæder» (D280:2), «taa rauastø Gul» (F11:ok.), «over høgaste fjell» (A59:4), «dei grønnaste liar» (A59:4) og «Den ongeste Herredag» (E41:9).

7. Dialektnærhet og talemålsnærhet

I kapittel 3, 4 og 5 gjorde jeg rede for hvor *dialektnære* oppskriftene er, altså hvor godt samlerne gjenga dialektene på nedskrivingsstedene slik vi kjenner dem fra dialektlitteraturen. I de aller fleste oppskriftene fant jeg igjen de dialekttrekkene jeg så etter. Men som vi har sett, varierer det mye hvor nøyaktig og konsekvent de er markert, både mellom de ulike samlerne og mellom oppskriftene til samme samler. Bugge, Berge og Vang har de mest dialektnære oppskriftene, mens Lindeman og Moe har de mest danskpregede. Moes oppskrifter skiller seg dessuten ut ved å være de mest inkonsekvente og ortografisk oppfinnsomme. Crøgers oppskrifter er også relativt inkonsekvente, men hun markerer likevel enkelte dialekttrekk, som assimilering av *rn* > *nn* og framskyting av kort *o* > *ø*, bedre enn alle de andre samlerne. Noen av oppskriftene til Hannaas er ganske dialektnære, mens to av dem inneholder sterke innslag av dansk og svensk. Disse diskuterer jeg nærmere i avsnitt 7.8. Landstads skrivestil er den mest sprikende. Oppskriftene hans varierer mellom å være ganske dialektnære, nærmest danske, og svært arkaiserende. De arkaiserende skrivemåtene skal jeg se på i kapittel 7.6. Kort sagt er det store ortografiske forskjeller i de 47 oppskriftene jeg har undersøkt. I dette kapitlet diskuterer jeg hva denne variasjonen kan komme av.

7.1 Ulike formål med nedskrivningen

En av grunnene til den ortografiske variasjonen kan være at samlerne hadde ulike formål med nedskrivningen. Det er viktig å huske at for samlerne som var vant med dansk skriftspråk, må det alltid ha vært et alternativ å følge etablert rettskriving. For noen var nok interessen større for det litterære enn for det dialektologiske aspektet, og derfor kan de ha prioritert å skrive ned teksten på en mest mulig forståelig måte, mens sangernes uttale ble mindre vektlagt. Noen ganger har samlere fulgt dansk rettskriving i kladden, men gjort en større innsats med dialektmarkeringer i renskriften, som vi skal se i kapittel 7.5. Andre ganger har kladden tvert imot blitt standardisert i renskrifter og utgitte utgaver, enten til dansk, eller til noe som ligner gammelnorsk, som i Landstads *Norske Folkeviser*. Det er også tenkelig at samlerne kan ha nedprioritert markering av enkelte dialekttrekk fordi de hadde utgivelse i tankene. Dette kan være grunnen til at trekk som er representative for mange norske dialekter, for eksempel delt hunkjønn og palatalisering av velarer i innlyd, er best gjennomført hos alle samlerne, mens lokale og mer «avvikende» trekk som segmentering og differensiering, framskyting av kort *o* > *ø* og diftongering av lang *o* og *å*, generelt er mindre markert, og i noen tilfeller helt utelatt selv hos samlere som ellers markerer dialekten godt, som vi så i Berges oppskrifter fra Vest-Telemark i kapittel 3.3.5.

7.2 Et generasjonsskille

Samlernes skrivestil bærer tydelig preg av tiden de skrev i. Den første samlergenerasjonen, Crøger, Moe, Lindeman og Landstad, arbeidet for det meste på slutten av 1840-tallet, altså like før utviklingen av landsmålet og flere tiår før dialektologien skjøt fart i Norge. Oppskriftene deres har fellestrekk som skiller dem fra de senere samlerne. For det første bruker de jevnt over flere

danske skrivemåter. For det andre er de dialektnære skrivemåtene deres ofte svært inkonsekvente. Det så vi for eksempel i kapittel 4.3.1 i Jørgen Moes ulike skrivemåter av ordet *gikk* i tre oppskrifter fra Hardanger: «hjek» (A48a), «gjæk» (A48a, D259), «gik» og «gjek» (D280a), av navnet *Herre Svein* i *Knut i Borg fra Telemark*: «Heresvend», «Hære sveind», «Hære svein» og «Hæresvein» (D172:3–9, 13, 15), i Crøgers variasjon mellom «Man» og «Mand» (E48, E145) og «Møden», «Mio-en» og «Mjøden» (A54a, E48), og Lindemans mange skrivemåter av *jeg* i *Hemningen og gygra* fra Valdres: «æ», «e», «je», «jeg» og «jei» (E144). All variasjonen i de dialektnære skrivemåtene vitner om en slags språklig kreativitet. De tidlige samlerne hadde ingen standardiserte, norske skrivemåter å forholde seg til, og derfor måtte de prøve seg fram. Dette kan ha resultert i artige skrivemåter som «sveind» ‘svein’ (D172:4), «hjek» ‘gikk’ (A48a:5), «udt» ‘ut’ (F11:8) og «Madt» ‘mat’ (F40:3, 8). I motsetning til de senere samlerne hadde de heller ikke lydskrifttegn tilgjengelig, noe som vist i den varierende markeringen av tjukk *l* av norr. *l* og *rð* i oppskriftene fra Valdres og Nord-Gudbrandsdalen.

Berge og Hannaas samlet på begynnelsen av 1900-tallet. På denne tiden var landsmålet i full bruk, og samlerne hadde norske standardskriftformer å forholde seg til. Begge to skrev vanligvis på landsmål, og jeg finner få danske skrivemåter i oppskriftene deres. En annen forskjell fra de tidligere samlerne er dessuten at de som regel holder seg til én fast, dialektnær skrivemåte av et ord, selv om jeg selvsagt finner litt variasjon. Umiddelbart skulle man tro at god kjennskap til landsmålet ville ha en utelukkende positiv effekt på oppskriftene, altså at det gjorde det enklere å skrive dialektnært. Men ved nærmere ettertanke kunne det også ha vært en ulempe, i den forstand at standardskrivemåtene kunne ha lett for å ta plassen til mer dialektnære skrivemåter. Sett fra dette perspektivet hadde egentlig de tidlige samlerne *bedre* forutsetninger for å skrive talemålsnært, siden balladetekstene lå fjernere fra det dansk-norske skriftspråket, og de aktivt måtte «konstruere» dialektnære skrivemåter i større grad enn de som skrev på landsmål. Dette ser imidlertid ikke ut til å være tilfellet. Jeg finner ingen tendens til at dialektnære skrivemåter er erstattet med nynorske skriftformer i de yngre oppskriftene. Det kommer nok av at de senere samlerne kjente godt til den dialektologiske tradisjonen for å skrive ned nøyaktig det de hørte.

Selv om oppskriftene til Bugge er fra rundt 1860, altså rundt 50 år før Hannaas og Berges tid, ligner de på mange måter mer på deres oppskrifter enn på 1840-tallssamlerens. De inneholder få danske skrivemåter og er svært dialektnære. For eksempel bruker Bugge aksenter for å markere vokalkvalitet og det hjemmelagede lydskrifttegnet <|> for å markere tjukk *l*. Dialektologien hadde ennå ikke slått igjennom i Norge i 1860-åra. At oppskriftene til Bugge er så dialektnære, skyldes nok at han var tidlig ute med å forske på språk og dialekter. Debutarbeidet hans var «Om Consonant-Overgangerne i det norske Folkesprog» (1852), og han hadde stor kunnskap om norsk språkhistorie og talemål. Noe lignende kan man si om oppskriftene til Andris Vang. De er samlet omkring 1848–49, men han skriver like dialektnært som Bugge, Berge og Hannaas. Det henger nok sammen med det omfattende arbeidet hans med folkediktning i Valdres. Dessuten snakket han valdresmål selv. Vang er ikke den eneste i utvalget som skrev på sin egen dialekt. Det gjelder

også oppskriftene som trolig er skrevet av Ivar Kleiven (f. 1854) fra Vågå og Ola Osmundstad (f. 1850) fra Fron, som begge er svært dialektnære. Dette viser at generasjonsskillet alene ikke kan forklare variasjonen i dialekt nærhet mellom de forskjellige samlerne; det henger antakelig vel så mye sammen med samlernes kunnskap om og interesse for den aktuelle dialekten. Det så vi også i kontrasten mellom Lindemans oppskrifter fra Sørvestlandet og Valdres, der de sistnevnte er mye mer dialektnære.

7.3 Skrivemåter og tekstinnhold

Det kan se ut til at samlernes skrivemåter delvis er styrt av innholdet og den språklige karakteren i de forskjellige balladetekstene. Vi har for eksempel sett at Landstads oppskrift av *Liti Kjersti og bergkongen*, der balladeteksten ikke er spesielt arkaisk i språket, inneholder mange danske skrivemåter, for eksempel «henars smaa Børn» (A54b:22), «Moderens Fod» (A54b:23), «liden Smaadrenge» (A54b:11) og «utaf henars Mund» (A54b:19). I *Falkvor Lommannson*, som har et svært arkaisk språk, bruker han derimot arkaiserende skrivemåter og nesten ingen danske. Denne tendensen er spesielt tydelig i Landstads oppskrift av *Draumkvedet*. I versjonen som Maren Ramskeid sang for Landstad i slutten av 1840-åra, er strofe 29 og 30 sannsynligvis diktet og lagt til så sent som på 1700-tallet (Solberg, 2011:73–75). Både språklig og ortografisk bryter de med resten av teksten. Her er strofe 4 og 30 til sammenligning:

Han vakna kje før om Trettan dagjen
daa Solli ran i Li
Idag vil æg te Kjyrkjune
fortællje vil æg Draumo mi (4).

Saa vaagner jeg om Trettandagjen
af den lange Søvnne
det er en Sjælefristelse
at falde i saadan Drømme (30).

I den siste strofen dukker det opp danske lånord som «saadan» og «Sjælefristelse». Det som er interessant, er at Landstad også bruker flere danske *skrivemåter* i denne siste strofen, for eksempel «vaagner», «jeg», «falde», «drøm» og «af», der han ellers i teksten skriver «vakne», «æg», «fadde», «draum» og (stort sett) «a» ‘av’. Om Maren Ramskeid uttalte disse ordene mer «dansk» i de to siste strofene enn i resten av teksten, kan vi ikke vite. Men la oss anta at hun sang litt mer dialektnært enn det Landstad har notert. I så fall er dette et tegn på at tekster – eller deler av tekster – som inneholder danske lånord, kan ha påvirket samlerne til å bruke flere danske skrivemåter. Dette er ikke en helt gjennomgående tendens i utvalget mitt. For å trekke noen konklusjoner ville jeg trengt et større tekstutvalg med flere tydelig danskpåvirkede tekster. Men jeg ser antydninger til et mønster som viser at noen samlere bruker dialektnære skrivemåter i større grad i tekster med mange gamle norske ord, og danske skrivemåter i større grad i tekster med mange danske lånord. Se for eksempel på forskjellen mellom Jørgen Moes *Ungersvein på tinget* og *Knut i borg* (kapittel 3.3.3) og Torleiv Hannaas’ *Peder Henriksson* og *Tosstein tala til staven sin* (kapittel 4.3.3).

7.4 Dialektnærhet og talemålsnærhet

Hittil har jeg diskutert hvor *dialektnære* oppskriftene er, altså hvor godt samleren har gjengitt dialekten på innsamlingsstedet slik den er beskrevet i dialektlitteraturen. Jeg går nå videre til å diskutere hvor *talemålsnære* oppskriftene er, altså hvor godt samlerne gjengir sangernes faktiske fremførelse (se definisjonen i kapittel 2.3.1). Dette spørsmålet er komplisert. Fordi det bare finnes skriftlige kilder til balladetekstene, er det egentlig umulig å si noe sikkert om den faktiske fremførelsen. Den sungne fremførelsen kan dessuten ha avveket fra sangerens vanlige *talemål*, og talemålet kan igjen ha avveket fra den stereotypiske dialekten på nedskrivingsstedet. Likevel vil jeg forsøke finne svar på noen spørsmål om oppskriftenes talemålsnærhet. Hvilke konklusjoner kan jeg trekke ut av samlernes skrivemåter? Kan jeg stole på dem? Hvor godt lyttet de? Har samlerne gjengitt det de *hørte*, eller det de *forventet* å høre? Og hva betyr det når bare deler av en oppskrift er dialektnær, mens andre deler er det motsatte?

7.4.1 Kan jeg stole på samlernes skrivemåter?

Etter å ha lest 2436 verselinjer med mange merkelige skrivemåter og åpenbare slurvefeil, sitter jeg igjen med et stort spørsmål: Hvor bokstavelig bør jeg tolke samlernes skrivemåter? Jeg vil illustrere dette problemet med et eksempel fra skjemteballaden *Katten ligg sjuk* fra Nord-Fron. Her har Ola Osmundstad markert rotvokal /a/ i «Gratar-Erik» ‘gråte-Erik’ (F66:2), som har *å* i moderne norsk, men *á* i norrønt. Ifølge Skjekkeland (1997:45) begynte overgangen fra norr. lang *á* til /å:/ allerede fra 1200-tallet og utover. Det virker svært usannsynlig at ordet skal ha blitt uttalt med gammel rotvokal akkurat i denne balladen, mens det for lengst har fått en annen vokal i talespråket. En mer sannsynlig forklaring kan være at det rett og slett er snakk om en skrivefeil; Osmundstad har bare glemt en runding over *a*-en (han bruker *å* ellers i oppskriften). Men i samme strofe finner jeg også ordet «hjalpe» (norr. *hjalpa*, ‘hjelpe’) med gammel rotvokal /a/. Ordet står ikke oppført med denne uttalen i noen dialekt i NO (sv. *hjelpa*). Her har ikke samleren glemt noen runding. Kan det være snakk om en skrivefeil her også, altså en forveksling mellom *a* og *e*? Gir det mening at strofen inneholder to ulike typer skrivefeil som kan knyttes til den samme gamle rotvokalen? Her er det lett å gå seg vill i tolkninger. Men mest sannsynlig er dette bare skrivefeil, og det minner oss om at mange av samlernes skrivemåter nok bør tas med en klype salt. Faktisk er det svært sannsynlig at oppskriftene inneholder mange *flere* skrivefeil enn andre tekster, ettersom de ofte ble skrevet ned under tidspress. Dessuten vet vi at det ikke alltid var samlers hovedfokus å gjengi talemålet nøyaktig.

7.4.2 Hva slags fremførelse er oppskriftene basert på?

En annen faktor som kan ha spilt inn på talemålsnærheten til oppskriftene, er hva slags fremførelse de var basert på. Solberg (2020:84) skriver: «Utgangspunktet for ein seanse mellom songar og samlar var alltid songen, deretter kom kontrollen av det heile med framseiing av strofer, verslinjer, ord og språklege vendingar». Solberg mener at det godt kan ha vært forskjell på sangernes uttale i sang og resitasjon, både fordi mye av det norske uttrykket lå i melodien og sangstilen, og fordi resitasjonen kunne høres annerledes ut på grunn av tilfeldigheter, for

eksempel at sangerens minne sviktet. Moltke Moe skriver i en reiseberetning fra Telemark i 1878 at resiterte fremføringer ofte lå nærmere *bokspråket*:

Så vidt mit kjendskab strækker sig, har jeg fåt det bestemte indtryk, at vort folk med særlig forkjærlighed benytter sig af bogsproget i sine metriske digtninger, – og jeg véd, at denne min iagttagelse stemmer med flere andre samleres erfaring. Navnlig er dette tilfældet, når en vise *fremsiges* (Moe, 1964:143).

Mange av oppskriftene i dette utvalget er ganske sikkert skrevet ned på denne måten, altså delvis basert på resitasjon og delvis på sang. Vi vet også at noen oppskrifter kan være basert på *flere* fremførelser til ulike tider. Antakelig gjelder det Landstads oppskrift av *Draumkvedet*, der enkelte strofer er føyd til i margin, og strofe 28 med et annet blekk under resten av teksten (Bø og Myhren, 2002:18). Kanskje kan dette være en forklaring på den variasjonen jeg finner innad i én og samme oppskrift, altså at sungne og fremsagte former av samme ord og uttrykk står om hverandre? Her må vi også ta samlernes ulike formål med innsamlingen i betraktning. Noen var mindre opptatt av balladene som språklig og dialektologisk materiale, og anså dem først og fremst som litterære skatter. Da gir det mening at de ikke har vært så opptatt av å gjengi fremføringa mest mulig talemålsnært, men prioritert å få den ned på papiret på en forståelig måte. Det kan ha vært enklere under resitasjon.

7.4.3 Hva forventet samlerne å høre?

Mange av samlerne hadde god peiling på dialektene rundt om i landet, og vi kan regne med at de hadde noen forventninger til sangerens talemål på de forskjellige stedene de kom til. Det så vi for eksempel i kapittel 5.3.2 i Bugges overstrykinger av *j*-lyden i ord med palatale velarer i innlyd i B22c fra Valdres, som «líkjje» (7–9), «kyrkjele» (8) og «kyrkjegølv» (9). De tyder på at Bugge har hatt en forventning basert på det han visste om valdresmålet, og at han har korrigert seg selv da han oppdaget at sangerens uttale var annerledes enn ventet. Men kan jeg regne med at samlerne stort sett har korrigert seg selv, eller er det sannsynlig at mange «forventede» former står igjen? I Bugges tilfelle kan nok overstrykingene tolkes som tegn på at han har vært bevisst på sine egne forventninger, og at rettelsene gjør oppskriften *mer* lik den faktiske fremføringa. Men vi kan også se spørsmålet i sammenheng med rettelsene i Lindemans renskrifter, som tilsynelatende intensjonelt er gjort mer *ulike* sangerens faktiske fremføring, som vi skal se i avsnitt 7.5. Dette kan knyttes til idéen om et *forestilt* talemål, som er omtalt i kapittel 4.3.2. Samlerne hadde helt klart forskjellige mål med nedskrivningen når det gjaldt talemålsnærhet. Derfor er dette et vanskelig spørsmål å svare på, og det er ikke lett å trekke slutninger ut fra overstrykinger og korreksjoner i kladdene. I alle fall kan nok vi være ganske sikre på at mange av oppskriftene ikke er skrevet på helt blanke ark.

7.4.4 Variasjon forårsaket av rim og rytme

I kapittel 3, 4 og 5 så vi at mange av samlerne markerer innskuddsvokaler i presens av sterke verb inkonsekvent. Det gjelder alle dialektområdene, og også de samlerne som vanligvis skriver mest dialektnært. Markeringene ser ut til å henge sammen med metrikken, altså at innskudds-

vokalen står der det passer med en trykklett stavelse i verselinja, og er utelatt der det ikke passer, for eksempel «Sjov *gjæng* eg at Stalhuse / Aa *gjeve* kons Hestane Kaan» (D172:11). Det samme gjelder tostavede substantivformer i bestemt form flertall i Telemark. Tostavede former som *hestan* og *visun* er typiske for den nordvestlige delen av Telemark, mens den sørvestlige delen tradisjonelt har trestavellesformer som *hestane* og *visune* (Skjekkeland, 1997:146). I oppskriftene fra Telemark veksles det mellom tostavede og trestavede former der det passer med metrikken, for eksempel «Hokk vi du hell mæ kon *Elvanne* bú» (A63:8), men «mæ honoms små *Hundann* æ' heime» (A63:27). Faktisk forekommer trestavede former oftere, selv om de ikke hører til vesttelemålet. Den samme variasjonen finner jeg også i markeringen av andre endingsvokaler, for eksempel dat. sg. f. «Kjyrkjun» og «Kjyrkjune» (B31:3, 4) og spørreord «hósse» og «hóss» (A18:22, 23). Den inkonsekvente markeringen av innskudds- og endingsvokaler har altså mest sannsynlig med metrikken å gjøre, og ikke med samleren.

Uttalen av ord kan også variere i takt med rimmønsteret, slik som i disse to strofene i *Per spelemann* fra Rogaland: «Ola Bonsen han havde saa stor ein *Uroe* / Før han fik sælle sin eneste *Ko*» (1) og «Om eg bli gamal som Maase på *Tu* / Saa ska eg kje kjøbe meg Fela for *Ku*» (8). Her brukes «Ko» der det rimer med «Uroe» (<oe> markerer lang vokal), og «Ku» der det rimer med «Tu». Et annet eksempel er «lunsar inn på *tilje*», som rimer med «ti koga ímot min *vilji*» (E145b:16), men «seint um jóleftas *kveli*» som rimer med «ha' de kji vori fyr Sant Ólavs *velli*» (E145b:21) i Bugges oppskrift av *Ásmund Frægdegjæva* fra Mo i Telemark. Dette finnes det mange eksempler på. Når vi har flere varianter av et rimende ord i samme oppskrift, blir det tydelig at det er rimkravet som skaper variasjon mellom dialektnære og mindre dialektnære former, altså må variasjonen komme fra sangeren. Men ofte finnes det bare ett tilfelle av et ord i rimende posisjon i teksten. Dermed er slik påvirkning fra rimet ofte skjult.

7.4.5 Danske skrivemåter som skjuler dialektnære former

Den frekvente bruken av danske skrivemåter undergraver tidvis markeringen av norske dialekttrekk. Dette så vi for eksempel i markeringen av norr. *ll* og *nn*, *ld* og *nd* i oppskriftene fra Oppland i kapittel 5.3. Der fant jeg dialektnære skrivemåter av mange ord med opphavelig *ld* og *nd*, for eksempel «bindø» 'binder' (F11:ok.), «vildø» 'ville' (F67a:1) og «skulde» 'skulle, pret.' (F30:1), men også i ord som ikke hadde *ld* og *nd* i norrønt, for eksempel «aat Stalde» 'stallen' (D45b:8), «anden» 'annen' (E144:10), «Guld» (E144:11–13) og «hendes Øine» (D45b:5). Fordi danske skrivemåter som «Fjeld» og «Mand» er så utbredt i alle balladeoppskriftene, uavhengig om innsamlingsstedet har assimilering eller ikke, er det nesten umulig å si hva som er danske skrivemåter og hva som kan være forsøk på å gjengi valdresmålet. Likevel så vi at noen samlere, særlig Berge og Bugge, var svært konsekvente i markeringene av disse konsonantene.

Et annet eksempel er markeringen av bløte konsonanter i oppskriftene fra Sørvestlandet. Når de står i sammenheng med andre talemålsnære trekk, kan vi regne med at det dreier seg om markering av dialekt, for eksempel «Læg inkie ud de smaa skudan» (E41:5), «thi rygte de eige-

trean op mæd roda» (E41:23) og «Og kjøpeba sig atte ei Fela» (F45:1). I de to første eksemplene er det markert talemålsnær uttale av nektingsadverb, preposisjon *med* og flertallsformer av substantiv i samme verselinje. I det siste eksemplet ser vi også at samleren har korrigeret skrivemåten fra vanlig skriftform *kjøpe* til dialektformen *kjøba* med lenisering og *a*-infinitiv. Men i tilfeller der linja ellers ikke er spesielt dialektnær, kan det være uklart om markeringene kommer av danske skrivemåter eller talemålsinnslag, for eksempel «Han tog vena udi fang / saa bar han hene i skiebe fram» (D426:12). Det samme gjelder de bløte konsonantene i Lindemans oppskrift av *Reven og bonden*, for eksempel «den fedeste Gaas» (F64:2, 3), «imod» (F64:9) og «for Fode» (F64:9), der hele oppskriften er svært preget av dansk. Når jeg finner bløte konsonanter i oppskrifter fra de andre dialektområdene, derimot, for eksempel «Lad Jomfruen blive tilbage» (D45b:13) og «mit Skib» (D45b:15) i *Lovmann og Tor* fra Valdres, kan jeg være sikker på at det er snakk om danske skrivemåter.

7.5 De dialektnære renskriftene fra Valdres

Noen av de mest dialektnære oppskriftene i utvalget mitt er Lindemans renskrifter av B22b *Fuglen sette seg på lindekvist* og D280c *Jeg lagde meg så silde* fra Valdres. B22b har markering av en del dialekttrekk også i kladden, mens kladden til D280c har gjennomført danske skrivemåter. I renskriften av B22b har Lindeman blant annet lagt inn delt hunkjønn: «Duen» og «Døra» til «Dua» og «Døre», mer jamning: «Laagen» til «Løkø», og mer differensiering *rn* > *dn*: «Fingrene» til «Fingadn». De fleste trykklette *e*-er er endret til *ø*-er, slik at vi får skrivemåter som «sennø» ‘sender’, «sættø» ‘setter’ og «Likø» ‘liket’, i tråd med skriftnormen til Andris Vang. Lindeman har også gjort større endringer i enkelte ord, som «beila» til «fri’r», «sjunger» til «syngør» og satt inn flertallsbøying «fal» til «føllo».

Lindeman gjør mye av det samme i renskriften av D280c. Se for eksempel hvordan han tilpasser den nærmest danske kladden til et forestilt valdresmål i denne strofen:

Herr Ole han gaaer i Fruestuen ind	Han Ola han gaaer i Fryugøstøga ind
Han vred sine Hænder saa saare	Han rei sine Hændar so saarø
Og hvert et Sandkorn som paa Gulvet laa	O kort eit Sandkødn so paa Gølve laag
Det vædte han med sine Taare (10)	Dæ vædt’ø han mæ sina Taare (10)

Her har Lindeman lagt inn framskyting av kort *o* > *ø* i «Gulvet» til «Gølvø», «stuen» til «støga» og «Sandkorn» til «Sandkødn». «Sandkødn» har også fått differensiering av *rn* > *dn*. Ellers har han endret lydlige ting i «Det» til «Dæ», «med» til «mæ», «hvert» til «kort», og navnet «Ole» til «Ola». Han har også endret trykklett *e* til *ø*, for eksempel «saare» til «saarø» og «vædte» til «vædt’ø». Ellers i renskriften har han lagt til innskuddsvokaler i presens av sterke verb, dativ i «uti Rosenlunde» (2) og mer dialektnære pronomen og nektingsadverb.

Et litt overraskende funn er at Lindeman i renskriften av B22b har fjernet noen spesielle former. I kladden finner jeg adjektiv på *-an*: «Velkommen Tora lita mæ trettan Mø», mens det i

renskriften heter «Velkommen Torø liti mæ trøitø Mø» (13). Han har også endret det som ser ut som en konjunktivform til en vanlig preteritumsform: «En liden Hvilestund vare fulla go» til «Ei liti Kvilestund va fulla go» (14). Vanligvis ser samlerne ut til å være begeistret for slike arkaiske former, men for Lindeman var de tilsynelatende ikke av særlig stor interesse her. En annen interessant endring er «sin ejen Stol» til «sin ejø Stol» (13). Dette kan ikke stemme med valdresmålet, for determinativet *egen* skal samsvare med hankjønnsordet *stol*, slik det gjør i kladden. Her har nok Lindeman vært litt for ivrig med endringene. Målet med renskriftene hans har helt tydelig vært å gjøre dem mest mulig dialektnære. Det er imidlertid ikke synonymt med at de har blitt mer *talemålsnære*. Vi må regne med at sangeren uttalte en del ord slik de står i kladden, særlig de ordene som har blitt endret mye, som «trettan Mø», «vare», «beile» og «sjunger». Her ser vi at Lindemans idé om det «korrekte» valdresmålet faktisk trekker oppskriftene i en mindre talemålsnær retning. Dette viser at det *forestilte* eller *generaliserte* talemålet som samlerne kanskje forventet å høre, ikke alltid kan ha stemt overens med sangerens fremføring. Vi så noe av det samme i kapittel 4.3.2 i Bugges avskrift av Jørgen Moes oppskrift av *Beltevisa* fra Hardanger, men endringene i renskriftene til Lindeman er helt klart mye større og mer systematiske.

7.6 *Falkvor Lommannson*

Magnus Landstads oppskrift av *Falkvor Lommannson* representerer en helt annen tilnærming enn den vi så i renskriftene til Lindeman. Den varianten jeg har sett på, skrev Landstad opp etter Anne Lillegård fra Lårdal i Telemark i 1846. *Falkvor Lommannson* regnes som en svært gammel ballade, og språklig sett er den blant de mest arkaiske i utvalget mitt. Teksten er basert på en historisk hendelse i 1288, og datering av balladen tyder på at den må være diktet ikke mange tiår senere (Solberg, 2017). Landstad bruker svært arkaiske skrivemåter i denne oppskriften. Han skriver konsekvent <á> for *å*, og bruker <ð> eller <d> for stum *d* i mange ord, for eksempel «deð», «tidenð», «bruð», og «mannebloði», og preteritumsformer som «vaknad» og «spilað». Oppskriften bærer preg av Landstads prosjekt, som gikk ut på å føre balladetekstene tilbake til et norrønt-lignende språk i *Norske Folkeviser* (1853). Denne kladden er ikke så ulik teksten som ble utgitt. Se for eksempel på disse to strofene:

Høyre du ded min kære moder
ded er meg no aller vesst
eg vil no taka atte vivet deð
som Tostein Davidson hev fest (C15:3)

Höyre du deð mi sæle móðir
deð er meg no aller verst,
eg vil no taka att' vívið deð,
som Torstein Daviðson hev fest (Landstad, 1853:298).

Dei møttes upá Demanheiði
uti sá tykk ein gnyr
branden beit og brynja sleit
stoð røykin alt up under sky (C15:20)

Dei mötttest ut pá Demannheiði
úti sá Tykk ein gnýr,
branden beit og brynja sleit
og røykin stoð up i ský (Landstad 1853:301).

Både kladden og den utgitte versjonen er arkaiske og lite talemålsnære i skrivemåtene. For eksempel gir markeringen av stum *d* et svært arkaisk preg til teksten. Det samme gjelder den

gjennomførte manglende palataliseringen av velarer i framlyd, for eksempel «Ut keme homoms kære moder» (2) og «han gordest i hondo sterk» (13). *Falkvor Lomansson* er ikke den eneste av Landstads oppskrifter som bærer preg av prosjektet hans. Andre oppskrifter med lignende skrivemåter er D31 *Gjurde Borggreven*, D76 *Herre Per i Rikje*, D118 *Signalill og Adelkinn*, D297 *Varslande lind*, E50 *Sigurd Svein* og E146 *Hugaball*. Uten at jeg har finlest disse, ser jeg at de har mange likhetstrekk med skrivemåtene i *Falkvor Lomansson*, slik som bruken av <ð> og <d> for stum *d*, <á> for *aa* og manglende palatalisering i framlyd. Dette er skrivemåter som han også brukte i de utgitte tekstene (Baklid, 2017:76–77). De nevnte oppskriftene er fra 1840-tallet (noen med ukjent år), altså flere år før han ga ut *Norske Folkeviser*. Landstads syn på hvordan balladespråket skulle fremstilles har helt tydelig preget arbeidet hans i stor grad, ikke bare i de utgitte tekstene, men også i kladder fra en ganske tidlig periode i innsamlingsarbeidet hans, selv om han opprinnelig ønsket å bruke lydrette skrivemåter (jf. kapittel 1.3.2). Oppskriften hans av *Falkvor Lomansson* er, i likhet med renskriftene til Lindeman, et eksempel på hvordan en samlers prosjekt og ideal kunne sette et sterkt preg på språkformen i oppskriftene. I både Lindemans og Landstads tilfelle har idealene deres gjort oppskriftene *mindre* talemålsnære.

7.7 Avvikende former i omkvedene

Kontrasten mellom dialektnære og mindre dialektnære former kommer ofte til syne i omkvedene. Det er ikke uvanlig at oppskrifter som jevnt over er dialektnære, har tydelig avvikende former i omkvedet, enten danske eller arkaiske. Et eksempel på en dialektnær oppskrift med danskpreget omkved er F11 *Lagje og Jon*: «I er en velbaaren – JegE bindøp up Hjelmøn taa rauastø Gul, o fyljy Herr John». Det ser ut til at Andris Vang har endret «jeg» til «e» i etterstevet, men «I» i mellomstevet er helt tydelig dansk. Ordet «velbaaren» er dessuten arkaisk og lite talemålsnært. Andre eksempler er D45b *Lovmann og Tor*: «dandser i vel min skjønne unge viv» med dansk imperativ pl. og dansk lånord *skjønn*, og A48a *Heiemo og Nøkken*: «Svennen – Med den Herre dandser den Jomfru» med typiske ridderord og foranstilt artikkel. Eksempler på omkved med spesielt arkaiske former er A63 *Olav Liljekrans*: «Mæ vitari Haand – Så mó kjem Olav av Elskóg» (A63:ok.) med gammel dativ sg. f. -*ari*, og F57 *Tosstein tala til staven sin*: «Torstein – i ædelann sa frosstein» (F57:ok.). Ordet «ædelann» kan komme av isl. *aðalland* ‘hovedland, fastland’. Ordet «frosstein» er også underlig. I Berges oppskrift fra Telemark heter omkvedet «uti gnellande frøsten» (F57c), så «frosstein» kan nok være en forvanskning av *Torstein* og *frosten*. Det hender også at danske og arkaiske norske former står om hverandre i omkvedet, som i F29c *Ungersvein på tinget*: «ta meg den ta meg den smukke Maara a skiøn gjiljar ongesven i Løn for han sovnar» (F29c:ok.), med danske lånord *mår*, *skjønn* og *i lønn*, og typisk norrøn syntaks med for- og etterstilt adjektiv. Dette var et lite utvalg eksempler, men det finnes mange flere.

Hvorfor er det så mange avvikende former akkurat i omkvedene? En mulig forklaring kan være omkvedets spesielle rolle. Vanligvis skrev samlerne omkvedet ned bare én gang, gjerne etter første strofe i oppskriften, men vi vet at det som regel ble gjentatt etter hver strofe. Ifølge folkloristen Francis Gummere er repetisjon det mest grunnleggende elementet i muntlig, folkelig

diktning (Gummere, 1959:85–86). Han legger særlig vekt på det han kaller *incremental repetition*, som handler om gjentakelse av en verselinje i forskjellige kontekster, med ingen eller bare små forandringer. Gummere skriver:

Incremental repetition can wane only by the slow process of «making over», by excision and connection, from one version to another. Hence its great significance. It supplies a visible link between the oldest choral repetition and actual text (Gummere, 1959:91–92).

Siden omkvedene ble gjentatt etter hver eneste strofe, er de uten tvil den delen av balladen som har vært mest utsatt for slik repetisjon. For det første har nok dette gjort omkvedet til den enkleste delen av teksten å memorere for sangerne, slik at de har blitt mindre utsatt for nydiktning og forandring. Dette kan være grunnen til omkvedene viser en sterkere språklig kontinuitet tilbake til tidlige varianter av balladen, der resten av teksten kanskje har gjennomgått større endringer. Med tidlige varianter mener jeg alle de tidligere fremføringene som har blitt tradert gjennom generasjonene før akkurat *denne* sangeren fremførte sin variant. Ulike varianter kan ha tilknytning til ulike utgangspunkt; noen har kanskje blitt tradert muntlig i flere hundre år, mens andre kan ha blitt innlært fra skriftlige, danske varianter i visebøker. All repetisjonen kan være grunnen til at omkvedene er særlig preget både av arkaiske former og av former som er tydelig danske. Det ser i alle fall ut til å være et mønster i utvalget mitt.

7.8 Innslag av svensk språk

Vi har sett at danske ord og skrivemåter finnes i mange av oppskriftene. Det har flere naturlige forklaringer. For det første var mange av samlerne, særlig den eldre generasjonen, vant til å skrive på dansk. I oppskriversituasjonen måtte de notere raskt og kanskje stikkordsmessig, og det er sannsynlig at det falt seg naturlig for dem å bruke danske skrivemåter når det ikke var tid til å registrere sangernes faktiske uttale. Dette forklarer først og fremst den danske ortografien. Når det gjelder danske *lånord*, vet vi at mange ballader var påvirket av dansk tradisjon, for eksempel gjennom visebøker, og at danske ord kan ha kommet til på den måten.

To av oppskriftene til Torleiv Hannaas inneholder innslag ikke bare av dansk, men også av svensk språk, både ord og skrivemåter. Det gjelder A59 *Herr Magnus og havfrua* og D61B *Kjempa Grimborg*. Som nevnt brukte Hannaas vanligvis landsmål. Derfor er det uventet å finne så mange fremmede skrivemåter i oppskriftene hans, spesielt de svenske. Skriftspråket i Norge har aldri vært svensk, og det er usannsynlig at Hannaas ville brukt svenske skrivemåter helt uoppfordret. Derfor må vi anta at sangern faktisk fremførte teksten omtrent slik den står i oppskriften. Men hvordan kan det ha seg at noen ballader ble sunget på et på et svensklignende språk? Det kan det være flere grunner til, og her skal jeg se nærmere på noen av dem.

På 1800 og 1900-tallet var det flere slags viser som ble sunget i Norge med innslag av svensk. Vi finner en god del svensk i skillingsvisene fra siste halvdel av 1800-tallet, og særlig i rallarvisene. Rallarene var svenske arbeidere som kom reisende for å jobbe på norske jernbaneanlegg, og etter

hvert også på veianlegg og i industri, etter opphevingen av passtvangen mellom Norge og Sverige i 1860. Rallarvisene er ifølge Neteland (2021:356) ett av få uttrykk for en svensk-norsk felleskultur under unionstiden 1814–1905, og et kjennetegn ved dem er nettopp vekslingen mellom svensk og dansk-norsk. Et annet kjennetegn ved rallarvisene er at de sjelden ble sunget på norske dialekter. Hanna Lund beskriver språket i visene slik:

Er visen ikke på svensk eller svensk-norsk, så er sproget det stiveste riksmål, sjelden dialekt, aldri nynorsk. Målbevegelsen hadde ikke nådd rallaren i den tid da de uskrevne lover for en «riktig» vise festnet sig (Lund, 1933:125).

Språket i de svenskpregede balladeoppskriftene ligner mye på det som Neteland (2021) og Lund (1933) beskriver: Det er en underlig blanding av svensk og norsk, mange skrivemåter ligner på dansk eller riksmål, og det er markert svært få eller ingen dialekttrekk. Her er to strofer fra A59 *Herr Magnus og havfrua* og D61B *Kjempa Grimborg*, begge skrevet ned av Torleiv Hannaas på Stord i 1910 etter sangeren Torstein Skau:

Ja jag ska gjeva dei en sjorta så ny	Men Grinbor heter vel en af dem
den beste du lyster at slide	han greb rundt hornet med fingra fem
ær ikke sydd mæ nål eller trå	En ed jag sværjer alls for min flikka
men vevet av silken den hvide (A59:2)	de forgjylde hornet jag til botnen drikka (D61B:3)

I disse strofene finner vi svenske ord som «flikka», «alls», «jag» og «dei», som ser ut som en lydrett skrivemåte av pronomenet *dig*. Vi ser også danske skrivemåter som «slide», «greb», «af» og «hvide». Det eneste som kan ligne på talemålsinnslag, er preposisjonen «mæ» ‘med’ og de nesten gjennomførte *a*-endingene i infinitiver og svake hunkjønnord. Men i *a*-endingene er det sammenfall mellom sørvestlandske og svenske former, så disse skrivemåtene kan like gjerne komme av svenske innslag. Det at jeg finner artikkelen *en* foran hunkjønnordet «sjorta», for eksempel, tyder på at dette ikke er et talemålsinnslag.

Det var vanlig at viser vandret mellom de nordiske landene og at språket bar preg av dette, for eksempel kunne enkelte ord og vendinger bli stående for å bevare rim og rytme (Liestøl, 1937:123–126). Liestøl (1937:124) skriver: «Ofte hev tillempingi til slutt ført til ei heil umsmelting i vedkomande lands målform, men med rett som det er finn ein framandslege ord og former som er merke etter den opphavlege heimstaden». Viser som var kommet fra Sverige kunne altså bli sunget med enkelte svenske ord og vendinger. Men i disse to oppskriftene er det ikke snakk om noen *få* innslag av fremmede former; språket er helt tydelig *mer* svensk og dansk enn det er norsk. Dessuten kan ting tyde på at språket har blitt forsøkt gjort *mer* svensk etter at visa kom til Norge. Et argument for det, er at jeg finner merkelige og ukorrekte former som «den hvita folan som best kan tranen» (D61B:5) og «for ellers stanor mit liv i faren» (D61B:7), altså nesten en slags «tullesvensk».

Ved første øyekast kan disse oppskriftene virke langt fra talemålsnære. Men kanskje ser det annerledes ut når vi tar bakgrunnen til sangeren i betraktning? Torstein Skau kom fra Sunnhordland og var det man kalte en «reisende», og vi vet at han hadde vært på reiser østover til Sverige (Espeland og Solberg, 2016:D61B). Ellers vet vi ikke så mye om Torstein Skau, og det er vanskelig å si noe om talemålet hans. Men det har vært vanlig å anta at rallarene og andre reisende ofte ikke bare *sang* på et svensk-norsk blandingspråk, men at denne språkblanding også var et kjennetegn ved dagligtalen deres (Neteland, 2021:355, Lund, 1933:125). Dette kan vi ikke vite, men dersom Torstein Skau snakket på et slikt blandingspråk, kan det tenkes at oppskriftene etter ham ikke er så langt fra talemålsnære likevel. Kanskje er det nettopp en reisendes talemål Torleiv Hannaas har skrevet ned.

Hvis årsaken til de svenske innslagene i akkurat disse oppskriftene skyldes bakgrunnen til Torstein Skau, forklarer det likevel ikke hvorfor vi finner svenske innslag i andre oppskrifter av *Kjempe Grimborg*, for eksempel fra Telemark etter Kari Gunvorskaas og Anne Sisjord, og fra Nord-Odal etter Ole Gunnarsen¹⁴. De svenske innslagene ser altså ut til å følge med *balladen*, og henger ikke nødvendigvis sammen med sangernes forbindelser til Sverige. Vi kan anta at de svenske visene var forståelige for nordmenn, og at det hadde vært en grei sak for sangerne å tilpasse tekstene til deres eget talemål, slik mange andre ballader har blitt tilpasset. Spørsmålet er altså: hvorfor ble noen ballader sunget av nordmenn på et svenskliggende språk, når de enkelt kunne ha blitt tilpasset til norsk?

Her kan vi trekke en parallell til skillingsvisene og rallarvisene. Neteland (2021) har undersøkt språket i rallarvisa «Rombaksvisa». Hun mener at språkblanding mellom dansk-norsk og svensk i rallarvisene kan være et *stilistisk* valg for å uttrykke den stereotypiske rallarkulturen (Neteland, 2021:374). Både Lund (1933:125) og Hedemann (1973:20) er inne på liknende tanker om språkblanding som en stilistisk markør. De mener at svensken fikk en funksjon som et slags poetisk språk, ikke bare i rallarvisene, men i mange slags viser som ble sunget i Norge:

Som latinen i lærde kretser før i tiden ansåes som den eneste verdige form for ophøide tanker og følelser, så synes svensken en tid å ha stått for norske skillingspoeter som et høiere sprog – eller i hvert fall som et mere skikket instrument for en dikter (Lund, 1933:125).

Kan svensken ha fått en lignende funksjon i noen av middelalderballadene? Og hvordan kan det ha seg at språket opplevdes mer «poetisk» på svensk? En forklaring på det kan være at de svenske ordene fikk en stilistisk funksjon i den forstand at de utgjorde et element av noe fjernt og fremmed i teksten, som kan ha forsterket opplevelsen av balladefortellingen som et eventyr. Sånn sett er ikke de svenske innslagene så forskjellige fra eldre morfologiske og syntaktiske former; de er også fremmede elementer som kan ha forsterket opplevelsen av teksten som noe høytidelig og kanskje mystisk. Hans Ross (1906:19) skriver: «Rimsmidanne likar i de heile formir o ord som

---

¹⁴ Den første trolig skrevet ned av Halvor Skogen i 1878, den andre av Moltke Moe i 1878 og den tredje av A. B. Larsen i 1924. Oppskriftene finnes her: https://www.dokpro.uio.no/ballader/lister/alfa_titler/tittel_149.html

stasar upp paa daglegtalen». Svensken kan ha vært en slik måte å «stase opp» språket på. Det er altså mulig at svensken kan ha hatt en stilistisk funksjon i noen ballader, på lik linje med de arkaiske, norske særtrekkene.

De svenske innslagene i *Kjempa Grimborg* og *Herr Magnus og havfrua* er en del av den store variasjonen som finnes i balladespråket. De viser også at oppskriftene i noen tilfeller er langt fra dialektnære, men at de likevel kan være en god gjengivelse av sangerens talemål. Det kan være tilfellet i visene som er skrevet ned etter Torstein Skau. De svenskpregede oppskriftene illustrerer dermed en stor metodisk utfordring i denne oppgaven, nemlig at det ofte er umulig å si noe sikkert om sangerens fremføring og talemål. I tilfeller der sangerens talemål kanskje har avveket mye fra den typiske dialekten på nedskrivingsstedet, som i de svenskpregede oppskriftene til Hannaas, blir dette ekstra tydelig. I denne oppgaven har jeg i all hovedsak forholdt meg til tekstoppskriftene, og gjennom dem har jeg funnet ut noe om hvor godt samlerne har gjengitt dialekten i på innsamlingsstedet. Men lyden av sangerens fremføring er tapt, og om de faktisk sang på det målet som var typisk for nedskrivingsstedet, må forbli et ubesvart spørsmål.

8. Konklusjon

Dialektnærhet og talemålsnærhet

I denne oppgaven har jeg undersøkt den språklige variasjonen i 47 norske balladeoppskrifter. Vi har sett at nesten alle oppskriftene har innslag av dialekt som viser tilknytning til det stedet der de er skrevet ned. Men hvor godt og konsekvent ulike dialekttrekk er markert, varierer mye fra samler til samler, og ofte også fra oppskrift til oppskrift. Noen har detaljerte og dialektnære skrivemåter, mens andre er sterkt preget av danske og inkonsekvente skrivemåter. I kapittel 7 har jeg vist at det kan være mange årsaker til denne variasjonen. Jeg har diskutert hvordan forskjellige faktorer kan ha påvirket ortografien i oppskriftene, for eksempel generasjonsskillet mellom samlerne, deres ulike kunnskap om språk og dialekter, hvorvidt de hadde kjennskap til dialekten på nedskrivingsstedet eller ikke, forskjellige syn på hvordan balladespråket skulle fremstilles, og de ulike formålene de hadde med nedskrivningen. Alt dette kan ha spilt inn på hvordan samlerne har overført balladene fra muntlig til skriftlig form. Spørsmålet om hvor dialektnære de norske balladeoppskriftene er, har altså ikke et klart og tydelig svar, og konklusjonen må være at variasjonen er stor. Vi må heller ikke glemme at utvalget i denne oppgaven ikke er helt tilfeldig. Jeg har så godt det lot seg gjøre valgt bort de mest danskpregede oppskriftene, særlig i utvalget fra Telemark, og språket jeg har funnet her, er nok mer norsk enn i mange andre originaloppskrifter.

Vi har også sett at *dialektnærhet* og *talemålsnærhet* ikke alltid er det samme. I begynnelsen av oppgaven (kapittel 2.3.1) snakket jeg om fire ulike nivåer: dialekt – talemål – oppskrift – fremførelse. Jeg har hovedsakelig forholdt meg til *dialekt* og *oppskrift*, fordi det er disse vi vet noe sikkert om. Samtidig har vi sett flere eksempler på at en oppskrift kan være svært dialektnær, men kanskje likevel mindre *talemålsnær* enn den opprinnelige fremførelsen. Det så vi for eksempel i Lindemans renskrifter fra Valdres i kapittel 7.5, der han gjennomførte et tradisjonelt valdresmål mer systematisk i renskriften enn i kladden. Vi har også sett at det motsatte kan være tilfellet, altså at en oppskrift kan være lite dialektnær, men samtidig kanskje likere den opprinnelige fremførelsen, som de svenskpregede oppskriftene til Torleiv Hannaas, der de svenske innslagene neppe kan ha et annet grunnlag enn den muntlige fremføringa. Spørsmålet om oppskriftenes *talemålsnærhet* er altså komplekst. På grunn av det begrensede kildematerialet er det vanskelig å knytte alle oppskriftene til sangerbiografier, og derfor har jeg ikke kunnet sette så mange streker under svarene på akkurat dette området.

Om de språklige særtrekkene

Et viktig utgangspunkt for oppgaven har vært hypotesen om at det finnes et *balladespråk*. I kapittel 6 har jeg argumentert for at balladespråket består av et bestemt *poetisk register* med morfologiske og syntaktiske særtrekk, hvorav mange har opphav i norrøne former og strukturer. Jeg har diskutert hvordan disse særtrekkene kan ha blitt overlevet og i hvilken grad det kan være snakk om *bevaring* av eldre former eller *videreføring* av særtrekkene som uavhengige trekk. Ved

å sammenligne med for eksempel norrøne sagatekster kan vi se tegn til at enkelte former må ha blitt bevart ganske uforandret i balladetekstene siden middelalderen. Samtidig har vi sett at mange ord og uttrykk med arkaiske særtrekk må ha kommet til i en tid da de grammatiske formene for lengst var gått ut av bruk. Det viser seg spesielt i «utradisjonell» bruk av arkaiske særtrekk, altså tilfeller der vi ser helt tydelig at trekket har mistet sin opprinnelige grammatiske funksjon. Konklusjonen er at vi finner både *bevaring* og *videreføring* av eldre former og strukturer, og at språkformen i balladene må ha blitt til gjennom en kombinasjon av disse faktorene.

Jeg har argumentert for at bevaringen av gamle ord og uttrykk i stor grad kan være styrt av balladens bundne form. Den metriske formen kan ha virket konserverende på språkformen, og gjort at eldre former har kunnet leve videre som stilistiske element. Jeg har også vist at flere av særtrekkene kan ha fått en *metrisk* funksjon i balladespråket etter at de mistet sin opprinnelige *grammatiske* funksjon. Andre trekk har derimot fått en rent *poetisk* funksjon. Dette har jeg sett i sammenheng med begrepet «exaptation», en type språkendring der et trekk som opprinnelig var utviklet for ett bruksområde, blir overført til *nye* bruksområder, enten med en ny funksjon, eller helt uten funksjon. Slik kan balladespråkets poetiske register ha utviklet seg.

Vi har også sett at ordforrådet i balladespråket er svært arkaisk. Det kan nok delvis henge sammen med at oppskriftene som jeg har sett på, kommer fra områder med ganske arkaiske dialekter. Mange gammelmodige ord levde nok i større grad i disse områdene enn i andre talemål på midten av 1800-tallet. De arkaiske ordene vitner likevel om balladens røtter i norrønt språk og litteratur, og om at deler av ordforrådet må ha blitt videreført på samme måte som morfologiske og syntaktiske særtrekk. Jeg har ikke gått i dybden av ordforrådet slik som jeg har gjort med de morfologiske og syntaktiske særtrekkene. Det er delvis fordi det ikke lar seg systematisere like lett, men også fordi det er for omfattende. Ordforrådet åpner for mange andre tema som kunne vært spennende å undersøke. For eksempel kunne man gjort en kategorisering av opprinnelsen til og bruken av de typiske balladeordene. Man kunne også gjort en større undersøkelse av lånord i balladespråket, ikke bare av danske lånord som jeg har vært innom her, men også innslag fra andre språk. En annen mulig innfallsvinkel kunne vært å sammenligne ordforrådet i de ulike balladegruppene. Som vist i kapittel 6.4., ser vi tegn til at det finnes språklige forskjeller, både morfologiske, syntaktiske og leksikalske, mellom gruppene, altså *innad* i balladespråket. Vi har sett at kjempe- og trollballadene, som ofte har opphav i norrønt sagamateriale, peker seg ut som spesielt arkaiske. Det tyder på at bruken av arkaiske særtrekk kan være knyttet til balladenes alder, og er dermed et argument for at enkelte alderdommelige former faktisk kan være bevart fra norrøn tid.

Noen spørsmål til slutt

Gjennom hele oppgaven har det vært klart at Telemark peker seg ut som det viktigste og største balladeområdet i Norge. Det er et stort materiale å ta av derfra, noe som har gjort det enklere å finne ut av ting. Når det gjelder de to andre områdene, sitter jeg igjen med en del spørsmål. Finnes

det et mønster i hvilke språktrekk som går igjen i oppskriftene fra forskjellige deler av landet? Kan balladetradisjonen på Sørvestlandet og i Oppland på noe tidspunkt ha vært like rik som i Telemark? Var samlerne bare for sent ute? Eller lette de kanskje ikke godt nok i andre deler av landet? Siden materialet fra Oppland og Sørvestlandet er så mye mindre, er det vanskelig å trekke noen konklusjoner med utgangspunkt i oppskriftene derfra. På den annen side kan man si at jeg har undersøkt en *større* andel av materialet fra Oppland og Sørvestlandet, og sånn sett kanskje funnet svar på mange av spørsmålene som det er *mulig* å svare på, basert på det kildematerialet som finnes. Derfor er det egentlige spørsmålet kanskje: hva er det jeg ennå ikke vet om balladespråket i Telemark? Hvilke andre språktrekk kan gjemme seg i resten av de over 500 oppskriftene derfra? Hva kan man finne ut gjennom å studere oppskriftene til andre samlere enn dem jeg har sett på her? Materialet er stort, og det er helt sikkert mye som ikke har kommet til syne i dette utvalget. Like fullt har denne oppgaven bidratt til en bedre forståelse av noen språklige aspekter ved nedskrivningen av balladene, og til å komme nærmere en samlende beskrivelse av viktige trekk ved balladespråket.

Litteraturliste

- Agerschou, Agnes. (1943). Oprindelige træk i dansk Folkevisesprog. *Sprog og kultur*, XII, s. 65–74.
- Baklid, Herleik (red). (2017). *M. B. Landstad. Skrifter 4. Norske folkeviser del I*. Oslo: Novus forlag.
- Berg, Ivar. (2015). Nokre sider ved det norske kasusbortfallet i seinmellomalderen. *Maal og Minne*, 1 (2015), 1–35.
- Berg, Ivar. (2016). Ei boksamling frå reformasjonstida og norsk litterær kultur i seinmellomalderen. *Maal og Minne*, 1 (2016), 1–34.
- Berg, Ivar, Bugge, Edit, Røyneland, Unn & Sandøy, Helge. (2018). Geografisk og sosial variasjon. I Brit Mæhlum (red.), *Norsk språkhistorie 2. Praksis*. Oslo: Novus Forlag.
- Biber, Douglas & Finegan, Edward. (1994). *Sociolinguistic Perspectives on Register*. New York: Oxford University Press.
- Bjerke, André. (2000). *Versekunsten. Rytme og rim*. Oslo: Aschehoug.
- Blom, Ådel Gjøstein. (1985). *Norsk legendevisemateriale - en muntlig overlevert diktning. Studie over formler og litterær innvirkning*. Oslo: Solum forlag.
- Bondevik, Jarle. (1988). Torleiv Hannaas. Professor 1/7 1918 – 18/11 1929. I Jarle Bondevik (red.), *Frå smått til stort. Nordistikk i Bergen gjennom 70 år*. Bergen: Eigenproduksjon Nr 33/1988.
- Brøndum-Nielsen, Johannes. (1910). De danske folkevisers betydning i sproglig henseende. *Nordisk tidsskrift 1910* s. 587–602.
- Budal, Ingrid Brügger. (2020). Mellom eldre og nyare språkhistorie: studiar av mellomalderballadar. I Leiv Inge Aa og Randi Netland (red.), *Master i norsk. Metodeboka I* (s. 221–233). Oslo: Universitetsforlaget.
- Bugge, Sophus. (1858). *Gamle norske Folkeviser*. Kristiania: Feilberg & Landmarks Forlag.
- Bugge, Sophus. (1964). Indberetninger. I *Tradisjonsinnsamling på 1800-tallet. Stipendiatmeldingar frå P. Chr. Asbjørnsen, J. Moe, L. Lindeman, S. Bugge, M. Moe*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bø, Gudleiv og Myhren, Magne (2002). *Draumkvedet. Diktverket og teksthistoria*. Oslo: Novus Forlag.
- Bø, Olav. (1995). Folkediktinga. I Edvard Beyer (red.), *Norges litteraturhistorie. Bd. 2. Fra Wergeland til Vinje*. Oslo: Cappelen.
- Bø, Olav (red). (1995). *Arvegull. Andris Vang og livsverket hans*. Vang: Vang kommune.
- Crøger, Olea / Brynjulf Alver, Reidun Kvideland og Astrid Ressem (red.). (2004). *Lilja bære blomster i enge. Folkeminneoppskrifter frå Telemark i 1840-50-åra. Bd. 1 og 2*. Oslo: Aschehoug.
- Dagsgard, Asbjørn. (2006). *Målet i Lom og Skjåk: grammatikk og ordliste*. Lom: Lom kommune og Skjåk kommune.
- Dokumentasjonsprosjektet (1997). Balladearkivet. Arkiv med tekstoppskrifter av

middelalderballader. Hentet fra https://www.dokpro.uio.no/ballader/lister/arkiv_gml.html.

- Dunker, Dorte. (2000). Orden i viserne. I Flemming Lundgreen-Nielsen & Hanne Ruus (red.), *Svøbt i mår. Dansk folkevisekultur 1550-1700. Bind 2: Et spørsmål om stil* (s. 39–111). København: Hans Reitzels Forlag.
- Enger, Hans-Olav & Conzett, Philipp. (2016). Morfologi. I Helge Sandøy (red.), *Norsk språkhistorie 1. Mønster*. Oslo: Novus Forlag.
- Espeland, Velle & Solberg, Olav. (2016). Innledninger til balladetekstene. I Nasjonalbiblioteket & Bokselskap.no (red.), *Norske middelalderballader*. Hentet fra: <https://www.bokselskap.no/boker?sjanger=ballader>.
- Espeland, Velle. (2016). «...all for his maiden fair». I Velle Espeland, Børge Nordbø, Liv Kreken, Maren Lauten, Elin Prøysen, Astrid Nora Ressem, Olav Solberg & Ellen Nessheim Wiger (red.), *Norske mellomalderballadar. Fagartiklar og tittelregister*. Nasjonalbiblioteket: bokselskap.no.
- Gaukstad, Øystein. (1997). *Ludvig Mathias Lindemans samling av norske folkeviser og religiøse folketoner*. Under medvirkning av Erik Henning Edvardsen. Oslo: Novus
- Grundtvig, Svend. (1847). *Prøve paa en ny Udgave af Danmarks gamle Folkeviser. For Samfundet til den Danske Litteraturs Fremme*. Kjöbenhavn: Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Grundtvig, Sven. (1853–1976). *Danmarks gamle folkeviser (DgF) Bd. 1–12*. København: Selskabet til den danske Literaturs Fremme.
- Haugen, Odd Einar. (1990). Mål og metodar i tekstkritikken. I Odd Einar Haugen & Einar Thomassen (red.), *Den filologiske vitenskap*. Oslo: Solum forlag.
- Haugen, Odd Einar. (2013). *Grunnbok i norrønt språk*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Haugen, Odd Einar & Thomassen, Einar. (1990). *Den filologiske vitenskap*. Oslo: Solum forlag
- Haugen, Odd Einar (red.). (2013). *Handbok i norrøn filologi. 2. utg.* Bergen: Fagbokforlaget
- Hedemann, Ragnvald. (1973). *Rallaren og hans viser*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Hegstad, Leiv, Finn Hødnebo & Erik Simensen (2008). *Norrøn ordbok*, 5. utg. av *Gamalnorsk ordbok* ved Hægstad & Torp. Oslo: Det norske samlaget.
- Hellevik, Alf m. fl. (red.) (1966–2016). *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*, bd. 1–12. Oslo: Det Norske Samlaget. Digital utgave på <http://no2014.uib.no/perl/ordbok/no2014.cgi>.
- Hjorth, Poul Lindegård. (1995). Folkevisens sprog: daterings- og proveniensproblemer. *Danske Studier*, s. 42–62.
- Hodne, Ørnulf. (1998). Sagn og eventyr som nasjonalkultur. I Øystein Sørensen (red.), *Jakten på det norske: perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo: Gyldendal.
- Hodne, Ørnulf. (2019). *Jørgen Moe og folkevisene*. Oslo: Novus Forlag.
- Holm-Olsen, Ludvig. (1995). *Norges litteraturhistorie. Bd. 1 - fra runene til Norske Selskab*. Oslo: Cappelen.

- Jenstad, Tor Erik. (2016). Ordforrådet. I Helge Sandøy (red.), *Norsk språkhistorie 1. Mønster*. Oslo: Novus Forlag.
- Jonsson, Bengt R. & Solberg, Olav. (2011). "Vil du meg lyde". *Balladsångare i Telemark på 1800-talet*. Oslo: Novus Forlag.
- Jonsson, Bengt R., Solheim, Svale & Danielson, Eva (1978). *The Types of the Scandinavian Medieval ballad : a descriptive catalogue*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jørgensen, Aage. (1964). Folkevisesproget. Med særligt henblik på DgF 239 Møens Morgendrømme. *Danske Studier*, s. 5–23.
- Landstad, Magnus B. (1853). *Norske Folkeviser*. Christiania: Chr. Tönsbergs Forlag.
- Lass, Roger. (1990). How to Do Things with Junk: Exaptation in Language Evolution. *Journal of Linguistics*, Vol. 26, No. 1 (1990), 79-102. Cambridge University Press.
- Liestøl, Knut. (1915). *Norske trollvisor og norrøne sogor*. Kristiania: Olaf Norlis Forlag.
- Liestøl, Knut & Moe, Moltke. (1920–1924). *Norske folkevisor bind 1-3*. Oslo: Jakob Dybwads forlag.
- Liestøl, Knut. (1937). Det norrøne folkeviserådet. *Maal og Minne 1937(3)*, s. 81–129.
- Liestøl, Knut. (1958). *Norsk folkedikting 6: Folkeviser*. Oslo: Samlaget.
- Liestøl, Knut. (1970). *Den norrøne arven*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lindeman, Ludvig M. (1964). Indberetninger. I *Tradisjonsinnsamling på 1800-tallet. Stipendiatmeldingar frå P. Chr. Asbjørnsen, J. Moe, L. Lindeman, S. Bugge, M. Moe*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lund, Hanna (1933). *Rallarviser*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Lundeby, Einar. (1965). *Overbestemt substantiv i norsk og de andre nordiske språk*. Oslo Universitetsforlaget.
- Moe, Jørgen. (1964). Indberetninger. I *Tradisjonsinnsamling på 1800-tallet. Stipendiatmeldingar frå P. Chr. Asbjørnsen, J. Moe, L. Lindeman, S. Bugge, M. Moe*. Oslo: Universitetsforlaget
- Moe, Jørgen. (1847). «Folkeviser optegnede i 1847». I *Norsk Folkeminnesamling: NFS J. Moe 7*, s. 67-69.
- Moe, Moltke. (1964). Indberetninger. I *Tradisjonsinnsamling på 1800-tallet. Stipendiatmeldingar frå P. Chr. Asbjørnsen, J. Moe, L. Lindeman, S. Bugge, M. Moe*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mæhlum, Brit & Røyneland, Unn. (2012). *Det norske dialektlandskapet*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Mørck, Endre. (2016). Syntaks. I Helge Sandøy (red.), *Norsk språkhistorie 1. Mønster*. Oslo: Novus Forlag.
- Nasjonalbiblioteket & Bokselskap.no. (2016). *Norske mellomalderballadar*. Hentet fra: <https://www.bokselskap.no/boker?sjanger=ballader>
- Nesse, Åse-Marie. (1999). *Johan Wolfgang von Goethe. Mitt hjarta slo. Tysk originaltekst. Utval og gjendikting til norsk*. Oslo: Aschehoug.

- Neteland, Randi. (2021). "...skall en by anlågas upi høga nord". Språklig variasjon i Rombaksvisa. I Siv Gøril Brandstzæg & Karin Strand (red.), *Skillingsvisene i Norge 1550–1950. Studier i en forsømt kulturarv*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Nilsen, Christine Meklenborg. (2020). Adverbial resumptive particles and Verb Second. I Rebecca Woods & Sam Wolfe (red.), *Rethinking Verb Second*. Oxford: Oxford University Press.
- Nygaard, Marius. (1966). *Norrøn syntax*. Oslo: H. Aschehoug & CO. (W. Nygaard).
- Nygård, Mari. (2016). Talespråkssyntaks: en analyse av norske diskursellipser. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, 34(2016), 5–24.
- Opsahl, Toril. (2021). Dead, but Won't Lie Down? Grammatical Gender among Norwegians. *Journal of Germanic Linguistics*, 33(1), 122-146.
- Ordbog over det danske sprog. Historisk ordbog 1700–1950*. Digital utgave på: <https://ordnet.dk/ods>.
- Papazian, Eric. (1971). En fonologisk analyse av Valdresmålet. I Hallvard Magerøy & Kjell Venås (red.), *Mål og namn. Studiar i nordisk mål- og namnegransking. Heidersskrift til Olav T. Beito*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ressem, Astrid Nora (red.). (2016). *Norske middelalderballader. Melodier. Bind 4: Biografier, registre og tillegg*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Rickford, John & Penelope Eckert. (2002). Introduction. I Penelope Eckert og John Rickford (Red.), *Style and Sociolinguistic variation* (s. 1–18). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ross, Hans. (1907). *Norske bygdemaal. III. Oust-Telemal o Numedalsmaal. IV. Hallingmaal o Valdresmaal. V. Gudbrandsdalsmaal. VI. Upplandsmaal*. Christiania: Brøgger's Bogtrykkeri.
- Ross, Hans. (1909). *Norske Bygdemaal. XII-XVII: Fyrdemaal, Oustegdemaal, Vestegdemaal, Rygemaal, Hordemaal*. Christiania: I kommission hos J. Dydwad.
- Sandøy, Helge. (2001). Færøysk i vestnordisk språkhistorie. I Kurt Braunmüller & Jógvan í Lon Jacobsen (red.), *Moderne lingvistiske teorier og færøsk*. Novus forlag: Oslo.
- Sandøy, Helge. (2013). Perspektiv på norsk talemålsforskning siste 100 år. I Lennart Elmevik & Ernst Håkon Jahr (red.), *Talemålsforskning i Norden dei siste 100 år. Eit symposium i Åseral i 2011 i høve 100-års-jubileet for Didrik Arup Seips hovudfagsavhandling om åsdølmålet* (s. 79–108.).
- Skjekkeland, Martin. (1997). *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Solberg, Olav. (1993). *Den omsnudde verda: Ein studie i dei norske skjemteballadane*. Oslo: Solum forlag.
- Solberg, Olav. (2003). *Norske Folkeviser. Våre beste balladar*. Oslo: Aschehoug.
- Solberg, Olav. (2011). «På gammelt maal og paa pergament». Har det funnest ein skriftleg norsk balladetradisjon? *Maal og Minne*, 2011:2, s. 67–95.

- Solberg, Olav. (2020). *Harpe og Sverd. Litteraturhistoriske essay om den norske balladen*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Storm, Edvard, Seip, Didrik Arup, & Jørgensen, Øystein. (1949). *Døleviser*. Oslo: Aschehoug. Svenska Akademiens Ordbok, SAOB. Digital utgave på: <https://www.saob.se/>.
- Thomasen, Birgitte Brinkmann. (2000). Det lyriske sig - Om brugen av det refleksive pronomen i de lyriske viser 1530-1630. I Flemming Lundgreen-Nielsen & Hanne Ruus (red.), *Svøbt i mår. Dansk folkevissekultur 1550 -1700. Bind 2: Et spørgsmål om stil* (s. 113–130). København: Hans Reitzels Forlag.
- Thomassen, Einar. (1990). Vitenskapsbegrepet i filologien. I Odd Einar Haugen & Einar Thomassen (red.), *Den filologiske vitenskap*. Oslo: Solum forlag.
- Torp, Arne. (2003). "Fer månen skine og veginne felle så vide". I Olav Solberg, Herleik Baklid & Peter Fjågesund (red.), *Tekst og tradisjon. M. B. Landstad 1802-2002* (s. 77–96). Porsgrund: Høgskolen i Telemark.
- Vang, Andris E. (1974). *Gamla Reglo aa Rispo, ifraa Valdris: en Samling af Fortællinger, Sagn og Eventyr, optegnede i Valdres*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vinje, Aasmund Olavsson. (1864). *Diktsamling*. Christiania: J. W. Cappelens forlag.
- Wessén, Elias. (1928). Om de nordiska folkvisornas språkform. *Nysvenska studier, VIII*, s. 43–69.
- Wiger, Ellen N. (2016). Edisjonsprinsipper. I Nasjonalbiblioteket & Bokselskap.no (red.), *Norske mellomalderballadar: Fagartiklar og tittelregister*. Hentet fra: <https://www.bokselskap.no/boker/fagartiklarogtittelregister/edisjonsprinsipper>.
- Aasen, Ivar. (1864). *Norsk Grammatik*. Christiania: P. T. Mallings fagbokforhandel.
- Aasen, Ivar. (1873). *Norsk Ordbog: med dansk Forklaring*. Christiania P. T. Mallings Boghandel. Digital utgave på: <http://aasen.ordboki.no/>.

